

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU INSTITŪTS

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS

Starptautiskās zinātniskās konferences
“*Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2021*”
materiāli
(2021. gada 15.–16. oktobris)

II DAĻA. VALSTS UN TIESĪBU AKTUĀLĀS PROBLĒMAS

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY

The materials of the International Scientific Conference
“*Social Sciences for Regional Development 2021*”
(15th–16th October, 2021)

PART II. CURRENT PROBLEMS OF STATE AND LAW

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS “SAULE” ~

2022

Apstiprināts DU Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2022. gada 5. aprīlī, protokols Nr. 6.

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences "Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2021" materiāli. II daļa. Valsts un tiesību aktuālās problēmas.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2022. 120 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. V. Meņšikovs (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskais redaktors

Vadošā pētniece, Dr. oec. V. Špilova (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (ekonomika)

Prof., PhD Dz. Iliško (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)

Prof., Dr. iur. J. Teivāns-Treinovskis (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)

Prof., Dr. hab. paed., Dr. hab. psych. A. Vorobjovs (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)

Asoc. prof., Dr. oec. L. Aleksejeva (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Doc., Dr. iur. N. Jefimovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Vadošā pētniece, Dr. oec. V. Komarova (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Vadošā pētniece, Dr. oec. O. Lavriņenko (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr. hab. sc. soc. A. Matulionis (Lietuvas Sociālo pētījumu centrs, Lietuva)

Prof., Dr. hab. M. Piotrowska-Trybull (Varšavas Valsts aizsardzības universitāte, Polija)

Asoc. prof., Dr. iur. J. Neimanis (Latvijas Universitāte, Latvija)

Pētniece, Dr. psych. M. Ņesterova (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Doc., Dr. paed. I. Ostrovska (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr. sc. soc. M. J. Šoutena (Beira Interior universitāte, Portugāle)

Dr. iur. M. Potapovs (Novosibirskas Valsts Tehniskā universitāte, Krievija)

Pētniece, Dr. oec. O. Ruža (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr. hab. oec. J. Vankeviča (Vitebskas Valsts Tehnoloģiskā universitāte, Baltkrievija)

Prof., Dr. iur. V. Zahars (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Recenzenti:

Prof., Dr. iur. V. Zahars (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Doc. Dr. iur. N. Jefimovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr. iur. J. Teivāns-Treinovskis (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes un Humanitāro un sociālo zinātņu institūta starptautiskās zinātniskās konferences (2021. gada 15.-16. oktobris) materiāli: universitātes zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātnieku raksti tiesību nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database: / Включён в базу данных:

Electronic Journals Library of University of Regensburg.

SATURS / CONTENTS

<i>Giga Abuseridze</i> (Latvija) THE ROLE OF THE WTO IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TRADE AND ECONOMIC SUSTAINABILITY	5
PTO loma starptautiskās tirdzniecības un ekonomikas ilgtspējības attīstībā	
<i>Jurijs Fjodorovs</i> (Latvija) LIKUMA ROBI ADMINISTRATĪVĀ PĀRKĀPUMA PROCESA TIESĪBĀS	15
The law gap in the law of proceedings of administrative violations	
<i>Inese Geida</i> (Latvija) IZPĒTES, ANALĪZES, REAKCIJAS, NOVĒRTĒJUMA JEB SARA (SCANNING, ANALYSIS, RESPONSE, ASSESSMENT) – PROBLĒMAS RISINĀŠANAS MODELIS, PROBLĒMU ANALĪZES TRIJSTŪRIS	21
Research, analysis, reactions, assessment – problem solving model, problem analysing trianglescanning	
<i>Māris Intlers, Kristaps Mikoss</i> (Latvija) TIESĪBAS UZ TAISNĪGU TIESU PANDĒMIJAS IEROBEŽOJUMU ĒNĀ	27
The right to a fair trial in the shadow of a pandemic	
<i>Nikolajs Jefimovs</i> (Latvija) KAPITĀLSABIEDRĪBAS VALDES JĒDZIENA ĢENĒZE STARPTAUTISKI – TIESISKAJĀ IZPRATNĒ	38
The genesis of the concept of the board of a company in the international legal doctrine	
<i>Jeļena Kigitoviča, Natālija Asača</i> (Latvija) MOBINGS DARBA VIETĀ KĀ SVARĪGS IEMESLS DARBINIEKA UZTEIKUMA DARBA LIKUMA 100. PANTA PIEKTĀS DAĻAS IZPRATNĒ	47
Mobbing at the workplace as an important reason for dismissal within the meaning of Section 100(5) of the Labour Law	
<i>Aldona Kipāne</i> (Latvija) UPURA IEVAINOJAMĪBAS STĀVOKLIS KRIMINOLOĢIJAS ASPEKTĀ	52
Criminological vulnerability of the victim	

<i>Olga Kovaļova, Natālija Asača</i> (Latvija)	
BĒRNU TIESĪBU KONVENCIJAS PRINCĪPU ĪSTENOŠANA PRAKSĒ	70
Implementing the principles of the Convention of the Rights of the Child into practice	
<i>Kristīne Kuzņecova</i> (Latvija)	
SABIEDRISKĀ KĀRTĪBA UN DROŠĪBA – IZPRATNE UN JĒDZIENS ATTĪSTĪBĀ	77
Public order and safety – awareness and concept in development	
<i>Daina Ose</i> (Latvija)	
DROŠĪBAS NAUDA, TĀS LOMA UN VIETA CIVILPROCESĀ	86
Security deposit, its role and place in the civil proceedings law	
<i>Karīna Tarvāne</i> (Latvija)	
JAUTĀJUMS PAR IZMEKLĒŠANAS TIESNEŠĀ PIEMĒROJAMU DROŠĪBAS LĪDZEKLI – APCIETINĀJUMU, LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ	93
To the question of the application of the preventive measure of detention by the investigating judge in the criminal process of Latvia	
<i>Igors Tomaševs</i> (Latvija)	
ĪPAŠI AIZSARGĀJAMA CIETUŠĀ TIESĪBU RAKSTUROJUMS UN TIESĪBU REALIZĒŠANA LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ	100
Characterization and realization of the rights of a victim subject to special protection in Latvian criminal proceedings	
<i>Ruta Velika</i> (Latvija)	
BĒRNA LABĀKO INTEREŠU IEVĒROŠANAS PRINCĪPS KRIMINĀLTIESĪBĀS	106
The principle of observance of the best interests of the child in criminal law	
Ziņas par autoriem / About authors	116
Vispārīgās prasības zinātniskam rakstam	117
General requirements for the paper	119

THE ROLE OF THE WTO IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TRADE AND ECONOMIC SUSTAINABILITY

In the following paper the role of the World Trade Organization (WTO) in the development of international trade and economic sustainability, are analyzed. The author explores specific challenges/factors that affect economic sustainability and fair trade as well as political economy of trade and negotiations as the tools of the WTO. It is argued, that economic stability and the process of democratization are essential to ensure international and fair trade. Under democracies those countries are implied where the rate of economic stability is high according to the principles established by international norms, i.e. where market economy, internal democracy, transparent trade system, human rights, trade neutrality, etc. are observed. Almost all countries where these democratic norms are applied have trade partnerships with each other rather than conflicts. For international trade to occur it is essential to have a competitive market system in a country since competition is the characteristic feature of international trade that can be safeguarded through observation of democratic principles and political stability. The development of free trade by the WTO depends precisely on the implementation of these fundamental principles. In view of the abovementioned factors the present paper quite legitimately analyses interconnection between the WTO and economic sustainability.

Key words: Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, Dispute Settlement Understanding, General Agreements on Tariffs and Trade, Regional Trade Agreements, World Trade Organization.

Introduction

In today's highly interlinked and globalised world, it is essential for each country to ensure trade, economic and political stability so that both, local communities and communities living in the neighbouring countries could feel safe. Against the backdrop of globalization, the World Trade Organization (WTO) plays an important role in ensuring trade stability, economic sustainability and fair trade. WTO rules stabilize the world economy by discouraging sharp backward steps in economic policy and by making trade policy more predictable. Trade stability is ensured not only by adequate policies and by reforms in the political or social sphere; equally important is the economic sphere with such factors as unemployment, fiscal policy, growth in incomes and inflation. The effective econo-

mic development, trade and political stability as the main aims of the WTO can be achieved only if the WTO politicians thoroughly consider the factors hindering the development of each WTO member state in terms of legislation, security policy, welfare, economic situation.

The author poses a number of questions about the WTO: What is the role of the WTO Basic Rules in the development of international trade? What challenges and threats are facing the WTO today? Can we assume that the main reason for the success of the WTO lies in its regulation?

In order to answer these and many similar questions the author will analyze legal, political and economic framework of the WTO in which the states began to work together to create an international mechanism for promoting sustainable world trade/economy.

Rules of WTO for International Trade and Current Challenges

The establishment of the WTO at Uruguay Round was aimed at creating an integrated legal system in world trade relations for free and fair trade. Today many critics of the WTO claim that the WTO is ‘pathologically secretive, conspiratorial and unaccountable to sovereign states and their electorate’ (Jonquieres, 1999). Developing country members criticise the WTO and object to what they consider to be their marginalization within the WTO’s negotiation and rule-making process. While for many years international trade law was not part of the mainstream of international law, the WTO law is now the ‘new frontier’ of international law. Nobody questions that the WTO law is an integral part of public international law.

Globalization and international trade need to be properly managed if they are to be of benefit to all humankind. Former GATT and WTO director-general, Peter Sutherland, wrote in 1997: ‘The greatest challenge facing the world is the need to create an international system that not only maximizes global growth but also achieves a greater measure of equity, a system that both integrates emerging powers and assists currently marginalized countries in their efforts to participate in worldwide economic expansion. The most important means available to secure peace and prosperity into the futures is to develop effective multilateral approaches and institutions’ (Sutherland, 1997).

But what exactly is the role of legal rules and, in particular, international legal rules in international trade? How do international trade rules

allow countries realize the gains of international trade? There are basically four related reasons why there is a need for international trade rules. First, countries must be restrained from adopting trade-restrictive measures both in their own interest and in that of the world economy. International trade rules restrain countries from taking trade-restrictive measures. National policy-makers may come under considerable pressure from influential interest groups to adopt trade-restrictive measures in order to protect domestic industries from import competition. Such measures may benefit the specific, short-term interests of the groups advocating them but they very seldom benefit the general economic interest of the country adopting them. ‘Governments know very well, that by tying their hands to the mast, reciprocal international pre-commitments help them to resist the siren-like temptations from rent-seeking, interest groups at home’ (Bossche & Zdouc, 2013).

Countries also realise that, if they take trade-restrictive measures, other countries will do so too. This may lead to an escalation of trade-restrictive measures, a disastrous move for international trade and for global economic welfare. International trade rules help to avoid such escalation. Second and closely related reason why international trade rules are necessary is the need of traders and investors for a degree of security and predictability. International trade rules offer a degree of security and predictability. Traders and investors operating, or intending to operate in a country that is bound by such legal rules will be able to predict better how that country will act in the future on matters affecting their operations in that country. A third reason why international trade rules are necessary is that national governments alone simply cannot cope with the challenges presented by globalization. International trade rules serve to ensure that countries only maintain national regulatory measures that are necessary for the protection of the above key societal values (Jackson, 1998). Furthermore international trade rules may introduce a degree of harmonization of domestic regulatory measures and thus ensure an effective, international protection of these societal values. As fourth and final reason why international trade rules are necessary is the need to achieve a greater measure of equity in international economic relations. Without international trade rules, binding and enforceable on the rich as well as the poor, and rules recognizing the special needs of developing countries, many of these countries would not be able to integrate fully in the world trading system and derive an equitable share of the gains of international trade (Abuseridze, 2021).

The author claims that today's challenges to the WTO against the background of globalization make the trading platform unstable. One of the clear examples of trade instability is caused by the Covid-19 pandemic. In the early stage of pandemic the countries shut down their borders and introduced export restrictions on medical equipment and supplies. Restriction of export which is against WTO rules, occurs only in exceptional circumstances and for limited time. Under current pandemic demand on some goods and essential supplies increased dramatically, causing supply distortions. Lockdowns and disruption in transportation caused economic decline as well. Some countries started to apply protective measures and started to widely use stimulus packages and subsidies. All these measures are trade distortive measures and create vulnerability for WTO system. In the present circumstances it is crucial to return to normality soon to avoid additional difficulties and further damage of multilateral trading system (WTO, 2020).

The author also argues that the biggest threat to the global trade is trade wars that would do serious damage to the global economy as protectionist actions escalate. Countries imposing tariffs and countries subject to tariffs would experience losses in economic welfare, while countries on the sidelines would experience collateral damage. In order to avoid this kind of scenarios, WTO has dispute settlement mechanism and countries have possibility to apply it for resolution their dispute (recently even this mechanism was challenged, thus hindering trade dispute settlements in fair manner). According to the author if we look at numbers, we will see that every year growing number of countries are applying for dispute settlement.

In authors view the most evident challenge is the Doha Development Round the current round of multilateral trade negotiations to further liberalize trade and reform the WTO. After a decade of talks, the discussions remain at a standstill. The Doha Round is focused on reducing critical trade barriers in areas such as agriculture, industrial goods, and services. This would urge businesses around the world to specialize in the production of goods and services, achieve greater economic status, and increase their efficiency and productivity, all of which would permit them to deliver higher quality and cheaper products to international consumers. With the various challenges that lie ahead, new thinking is needed in the WTO. The approaches of twenty years ago are no longer adequate to today's global obstacles. The WTO Secretariat needs to begin a process that will revitalize the organization and equip it to deal with

the changing international economic environment. As regards Future of WTO – In the future WTO has a great opportunity to improve sovereignty, democracy and the market. All three ideas have nonetheless come down to the present time as foundations of modern international society, and to which all members of that society are at least rhetorically devoted. Two of these three concepts are indispensable to the multilateral trading system: there could be no WTO without sovereignty and international law, and it would have no purpose without market economics. WTO should be oriented in the future on democracy between members: leadership and burden-sharing, the future of the multilateral trading system depends in part on the ability of negotiators and political leaders to demonstrate the value of trade liberalization to legislators and representatives of civil society. The author argues that the WTO should be focuses on Institutional reforms. At issue are the changes the members might make in the WTO as an institution, how they might make better use of the information that the system generates, and what new ideas may develop for the trading system.

According to the author, the future of the organization is determined through identifying existing problems and assessing the challenges in the context of globalization. However the latest trade tension has put the WTO's Dispute Settlement function, long referred to as the "jewel" of the WTO under question. Therefore, in order to ensure the credibility of the WTO and its effective work, the author takes the initiative to start procedural actions to eliminate this vicious problem. Author claims that despite some successes in the first 25 years in terms of negotiated improvements, the WTO's set of agreements are largely reflective of the world in the 1980s. Advances in technology, manufacturing make-up and importance of certain service sectors (e.g., e-commerce, human rights) are not covered by the existing agreements. Therefore, this issue should be considered when talking about the future of the organization.

As regards the WTO regulations, the author believes that the WTO plays an important role in political and trade stabilization by setting regulations for all WTO Member States with which they need to comply in order to integrate with the organization and effectively collaborate with other WTO Member States. They will coexist with other member countries which share the unified system of values. Hence, sharing of the common values by the member countries, transparent trade rules and dispute settlement mechanism adds to the organization's stability.

Political Economy of Trade and Negotiations as the Tool of the WTO

In the 21st century no one debates that international trade is a multi-disciplinary field. Fundamental and systemic analyses clearly demonstrates that international trade regulates trade rules, but inherently bears both economic and political content. Any trade war, for example US-China trade war or other trade disputes bear political connotation i.e. a political decision should regulate trade relations. And when damage is inflicted, then it is already a fact of economic value. Therefore the author argues that in international trade law the economics and politics cohabitate.

Free trade increases wealth and reduces poverty, and, thus, it may contribute to social stability through the economics of comparative advantage (Bagwell & Petros, 2011). Both the WTO and World Bank suggest that trade liberalization is a positive contributor to social stability (Nordström & Winters, 1999).

Trade growth and political stability are deeply interconnected. On the one hand, the uncertainty associated with an unstable political environment may reduce investment and the pace of economic development (Bartels & Ortino, 2006). On the other hand, poor trade and economic performance may lead to government collapse and political unrest (Dollar & Kraay, 2002). However, political stability can be achieved through oppression or through having a political party in place that does not have to compete to be re-elected. In these cases, political stability is a double-edged sword. While the peaceful environment that political stability may offer is a desideratum, it could easily become a breeding ground for cronyism with impunity. Such is the dilemma that many countries with a fragile political order have to face (De-Ville & Brügge, 2015).

Democracy and political stability provide conditions for promoting free trade, which in its turn may increase wealth and reduce poverty, and, thus, it may contribute to social stability through the economics of comparative advantage (Abuseridze, 2020).

It is important to note that the domestic politics shape countries' strategic decisions to negotiate regional trade agreements (RTAs), and are even more important in determining at the tactical level what kinds of commitments countries seek or grant in these agreements.

To simplify, the political scientists who look to domestic political factors in order to explain countries' choices between openness and closure

tend to fall into three general camps. The oldest and perhaps largest school of thought depicts this choice as the outcome of struggles between competing economic interests. Openness represents the triumph of pro-trade interests such as exporters, retailers, and consumers over import-competing industries, labour unions, or others that are typically trade-sceptical. A second category of explanations shifts the locus of conflict from civil society to government, and sees openness as the triumph of pro-trade institutions (e.g. the executive branch in general, the foreign ministry, etc.) over their trade-sceptical rivals (e.g. legislatures or client-oriented ministries). Yet a third approach pays more attention to ideas than to interests. Analysts in this school argue that openness represents the victory of liberal ideology over protectionist doctrines. While the debates among the proponents of these three schools of thought are sometimes conducted as if the explanations were mutually exclusive, it is possible that each one captures some part of the truth. In any given country the decision to open the market may be influenced by a mixture of sectoral, institutional, and ideological factors.

As regards negotiations, an important role of the WTO is to house negotiations on trade liberalization. The author argues that negotiations are inevitably a reflection of the different interest of different countries and country groups. On majority of issues decision are taken by consensus in the WTO, which means that countries should find necessary balance between different interests. The world at the time of the Uruguay Round was different from today's. This is clearly shown on the duration of negotiation rounds in the WTO. The last round of negotiations – “Doha round” was launch in Doha in 2001 and it is still ongoing, the author described this in detail above (WTO, 2020). Developing countries at this time have much more clout as the negotiating agenda and the negotiations themselves demonstrate. Also WTO system gives them possibility to defend their trading interests. The TRIPS has been agreed by developing countries and it also protects them.

In the modern circumstances, the negotiations are based on the principles established by international norms, i.e. where free trade, specific market access commitments etc. are observed. The talks can be highly complicated. In some cases the negotiations are almost as large as an entire round of multilateral trade negotiations. For example, when negotiations are underway for membership in the organization the new member's commitments are to apply equally to all WTO members under normal non-discrimination rules, even though they are negotiated bilaterally.

The author attaches special importance to the role of the WTO in the process of trade stability. He argues that the role of the WTO as the umpire in trade disputes has been greatly threatened by the US-China trade war. With the burst of the US-China trade war, it is observed that there is an urgent need for DSU reform. The author believes, that although this would increase the trust of the member states in dispute settlement system it may not be the only solution for preventing the trade wars. With the global tension brought about by the trade war between the US and China there is a perfect timing for reforms in the WTO to strengthen the multilateral trading system (WTO, 2021). In the long run, the author views the WTO as an active party in ensuring a successful round of negotiations to address existing challenges. Ultimately, it can be stated that the trade war affected not only the two countries, but also the global economic picture. Global trade was hit 2.5% by the game of tariff barriers between the US and China amid the trade war, according to a 2019 World Bank report. The main economic threat according to the report was the trade dispute between the United States and China (The World Bank, 2019). The author believes that countries should reconsider their economic policies and choose to protect their own market, rather than intervene in global trade processes.

Conclusion

The author concluded that the WTO by virtue of its competence, is undoubtedly one of the key organizations that regulates international trade and economic relations almost all over the world. It is also a crucial legislative body in modern international relations, which, despite widespread criticism, is an exemplary successful international organization.

According to the author, the WTO plays an important role for the intergovernmental community, given its substantial jurisdiction and the existence of an effective mechanism for multilateral international agreements concluded within its framework. Its importance in modern international relations is especially evident in view of the list of areas covered by this organization, including intellectual property, environmental protection, technical barriers to trade, investment mechanisms and other important aspects. One of the reasons for the success of the WTO, in author's opinion is the effective implementation mechanism of international agreements between the member states, the unimpeded functioning of which has been guaranteed by the Dispute Settlement Mechanism estab-

lished at Uruguay Round. Its effectiveness is confirmed by interstate disputes in the WTO, the sentences of which are always distinguished by an effective enforcement mechanism. An exception is the recent escalation of trade tensions between the United States and China, of which the author is critical. However, the author argues that the WTO maintains a balance of power since small member states can express their views on the development of world trade, using all the mechanisms to protect their interests. These facts allow us to conclude that the organization greatly contributes to the interpretation and development of international trade and economic sustainability.

Bibliography

- Abuseridze G. (2020) Political Stability and Trade Agreements. *Bulletin of the Georgian National Academy of Science*, p. 141. Retrieved from http://science.org.ge/bnas/t14-n4/20_Abuseridze_Law.pdf (skat. 10.02.2022.) (In English)
- Abuseridze G. (2021) International Trade in the Context of the COVID-19 Pandemic. *Impact of Infodemic on Organizational Performance*, p. 2019. DOI: 10.4018/978-1-7998-7164-4.ch013 (In English)
- Bartels L., Ortino F. (2019) *Regional Trade Agreements and the WTO Legal System*. Eds., Oxford Univ. Press, p. 20–38. (In English)
- Ben-David D., Nordström H., Winters A. (1999) Trade, Income Disparity and Poverty. *WTO Publications*, p. 5, 23–37. (In English)
- Dollar D., Kraay A. (2002) Growth Is Good for the Poor. *Journal of Economic Growth*, 7 (3), p. 195–225. (In English)
- De-Ville F., Brüggge G. (2015) The Transatlantic Trade and Investment Partnership and the Role of Computable General Equilibrium Modeling: An Exercise in ‘Managing Fictional Expectations. *Journal of New Political Economy*, 20(5), p. 653–678. (In English)
- Jackson J. (1998) *Global Economic and International Economic Law*, pp. 5–6. (In English)
- Jonquieres G. (1999) Prime Target for Protests: WTO Ministerial Conference. *Financial Times*. (In English)
- Bagwell K. W., Petros C. (2011) *Mavroidis Preferential Trade Agreements: A Law and Economics Analysis*. Cambridge University Press, p. 1. (In English)
- Sutherland P. (1997) Beyond the Market, a Different Kind of Equity. *International Herald Tribune*. (In English)
- Bossche P., Zdouc W. (2013) The Law and Policy of the World Trade Organization, p. 41. (In English)
- World Bank. *The World Bank Annual Report 2019: Ending Poverty, Investing in Opportunity*. Retrieved from <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/156691570147766895/the->

world-bank-annual-report-2019-ending-poverty-investing-in-opportunity (skat. 10.02.2022.) (In English)

World Trade Organization. Annual Report 2020. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep20_chap1_e.pdf (skat. 10.02.2022.) (In English)

World Trade Organization. Panel issues report regarding US tariffs on Chinese goods, 2021. Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/543r_conc_e.pdf (skat. 10.02.2022.) (In English)

World Trade Organization. Trade set to plunge as COVID-19 pandemic upends global economy, 2020. Retrieved from https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm (skat. 10.02.2022.) (In English)

PTO loma starptautiskās tirdzniecības un ekonomikas ilgtspējības attīstībā

Kopsavilkums

Minētajā rakstā ir analizēta Pasaules Tirdzniecības organizācijas (PTO) loma starptautiskās tirdzniecības un ekonomiskās ilgtspējas attīstībā. Autors pēta konkrētus izaicinājumus/faktorus, kas ietekmē ekonomisko ilgtspēju un godīgu tirdzniecību, kā arī tirdzniecības un sarunu politisko ekonomiku kā PTO instrumentus. Tiek apgalvots, ka ekonomiskā stabilitāte un demokratizācijas process ir būtiski, lai nodrošinātu starptautisku un godīgu tirdzniecību. Ar demokrātijām tiek domātas tās valstis, kurās pēc starptautisko normu noteiktajiem principiem ir augsts ekonomiskās stabilitātes līmenis, t.i., kur tiek ievērota tirgus ekonomika, iekšējā demokrātija, caurskatāma tirdzniecības sistēma, cilvēktiesības, tirdzniecības neitralitāte u.c. Gandrīz visās valstīs, kurās tiek piemērotas šīs demokrātiskās normas, ir savstarpēja tirdzniecības partnerība, nevis konflikti. Lai notiktu starptautiskā tirdzniecība, ir svarīgi, lai valstī būtu konkurētspējīga tirgus sistēma, jo konkurence ir starptautiskās tirdzniecības raksturīgā iezīme, ko var nodrošināt, ievērojot demokrātijas principus un politisko stabilitāti. PTO brīvās tirdzniecības attīstība ir tieši atkarīga no šo pamatprincipu īstenošanas. Ņemot vērā iepriekš minētos faktorus, šajā rakstā tiek analizēta savstarpējā saikne starp PTO un ekonomisko ilgtspējību.

Atslēgas vārdi: Līgums par intelektuālā īpašuma tiesību aspektiem, kas saistīti ar tirdzniecību, Vienošanās par strīdu izšķiršanu, Vispārējie līgumi par tarifiem un tirdzniecību, Reģionālie tirdzniecības līgumi, Pasaules Tirdzniecības organizācija.

LIKUMA ROBI ADMINISTRATĪVĀ PĀRKĀPUMA PROCESA TIESĪBĀS

Nedaudz vairāk par vienu gadu Latvijā ir spēkā Administratīvās atbildības likums, kurš noteica jaunu administratīvā pārkāpuma procesa kārtību. Autoraprāt šāds laika posms ir pietiekams, lai izvērtētu minētā likuma piemērošanas īpatnības.

Nav šaubu, ka jauna regulējuma ieviešana vienmēr ir saistīta ar dažāda veida problēmām, kuras galvenokārt izriet no tiesību piemērotāju izpratnes trūkuma par normatīva regulējuma būtību un attiecīgu tiesību normu jēgu, bet nereti ir gadījumi, kad problēmas rada likuma nepilnības vai likuma robi. Likuma piemērotāju zināšanas un kvalifikāciju var uzlabot ar dažāda veida apmācībām un kvalifikāciju paaugstināšanas kursiem, savukārt likuma nepilnību novēršana ir likumdevēju kompetencē. Līdz ar to likuma nepilnību novēršana ir sarežģīts un darbietilpīgs process.

Ikdienā autors veic visaptverošu analīzi, lai identificētu nepilnības Administratīvās atbildības likumā un nozaru likumos, kā arī, lai noskaidrotu problēmas un kļūdas APAS (Administratīvo pārkāpumu procesa atbalsta informācijas sistēma) sistēmas darbības procesā. Zinātniskajā rakstā tiks norādīts uz dažām nepilnībām, kuras autoraprāt visvairāk ietekmē piemērotāju darbu.

Atslēgas vārdi: likuma robi, administratīvā pārkāpuma process, Administratīvās atbildības likums.

Administratīvās atbildības likuma 14. nodaļa (Izmeklēšanas darbības)

Administratīvās atbildības likuma 14. nodaļa noteic izmeklēšanas darbību veidu un to veikšanas kārtību. Administratīvās atbildības likuma 105. panta otrā daļa noteic, ka izmeklēšanas darbību fiksē izmeklēšanas darbības protokolā, izņemot gadījumus, kad šis likums paredz, ka amatpersona pieņem lēmumu. Tātad likums paredz, ka izmeklēšanas darbību fiksēšanas iespējama tikai rakstveidā, fiksējot izmeklēšanas darbību norisi izmeklēšanas darbību protokolā. Šāds regulējums būtiski ierobežo izmeklēšanas darbību veicēja kompetenci izmantot citus mūsdienīgus līdzekļus, kas paredzēti notikumu fiksēšanai, piemēram, skaņu vai skaņu un attēlu ierakstīšanas līdzekļus. Neskatoties uz to, ka minētā tiesību norma neaizliedz izmantot skaņu un skaņu un attēlu fiksēšanas līdzekļus, šādi līdzekļi izmantojami tikai kā papildus fiksēšanas līdzekļi. Savukārt izmeklēšanas

darbības protokols ir obligāts dokuments. Šāds regulējums ir pilnībā neatbilstošs mūsdienu tendencēm par procesuālo darbību vienkāršošanu. Pēdējos gados kriminālprocesa likumā tika izdarīti vairāki grozījumi, lai atvieglotu kriminālprocesa izmeklēšanu un ieviestu mazāk darbietilpīgas procedūras. Piemēram, tiek pieļauts, ka dažu izmeklēšanas darbību fiksēšanas ir iespējama tikai skaņu vai skaņu un attēlu ierakstā, nesastādot izmeklēšanas darbību protokolu. Savukārt Administratīvās atbildības likuma izstrādātāji nav paredzējuši šādu izmeklēšanas darbību fiksēšanas kārtību, ar ko būtiski ierobežoja izmeklēšanas darbību veicēju tiesības izmantot mūsdienīgas metodes. Mūsdienīgu izmeklēšanas procedūru ieviešana ir ne tikai saistīta ar izmeklētāju darbu atvieglošanu, bet arī ir nepieciešama, lai būtiski samazinātu administratīvā pārkāpuma procesa izskatīšanas laiku. Vienlaikus norādams, ka papildinot Administratīvās atbildības likuma 105. panta otro daļu ar to, ka izmeklēšanas darbības var fiksēt skaņu vai skaņu un attēlu ierakstos, būtu jāņem vērā dažas papildus prasības. Administratīvās atbildības likums noteic, ka administratīvā pārkāpuma process notiek valsts valodā, paredzot dažus izņēmumus par svešvalodas lietošanu administratīvā pārkāpuma procesā iesaistītām personām. Šādos gadījumos svešvalodā sagatavotie dokumenti tiek tulkoti valsts valodā. Gadījumos, ja, piemēram, pratināšana tiktu fiksēta tikai skaņu vai skaņu un attēlu ierakstā, šādu elektronisko dokumentu tulkošana nebūtu iespējama. Līdz ar to šādu fiksēšanas līdzekļus būtu iespējams pielietot tikai tajos gadījumos, kad persona kontaktējās valsts valodā vai tiek nodrošināta tulka dalība klātienē.

Analizējot mūsdienīgu tehnoloģiju ieviešanu izmeklēšanas procesā, ir vērtējama videokonferenču rīku izmantošana pratināšanas vai aptaujas laikā. Administratīvās atbildības likuma 139. panta pirmā daļa noteic, ka amatpersona var noteikt, ka procesuālās darbības tiek veiktas, izmantojot videokonferenci, ja procesa dalībnieks vai citas personas atrodas citā vietā un nevar ierasties administratīvā pārkāpuma lietas izskatīšanas vietā. No minētās normas izriet, ka videokonferences izmantošana pieļaujama tikai administratīvā pārkāpuma procesa izskatīšanas laikā, tātad tajā brīdī, kad tiek savākts pietiekams pierādījumu kopums, lai pieņemtu lēmumu administratīvā pārkāpuma lietā. Šāds regulējums izslēdz iespēju izmantot videokonferenci administratīvā pārkāpuma lietas sagatavošanas izskatīšanai stadijā. Autoraprāt, ir nepieciešams paplašināt videokonferences izmantošanas iespējas, papildinot Administratīvās atbildības likuma 105. pantu ar jaunu daļu par videokonferences izmantošanas kārtību.

Administratīvās atbildības likuma 113. panta noteikumi rada būtiskas problēmas izmeklēšanas darbību veicējiem. Administratīvās atbildības likuma 113. panta piektā daļa noteic, ka kārtību, kādā nosakāma alkohola koncentrācija izelpas gaisā, kā arī alkohola, narkotisko vai citu apreibinošo vielu ietekmes vai reibuma konstatēšanas kārtību nosaka Ministru kabinets. Tātad likums noteica deleģējumu Ministru kabinetam izdot noteikumus šādas pārbaudes veikšanas kārtībai. Šobrīd spēkā esošie ir Ministru kabineta noteikumi Nr. 394 “Alkohola, narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu ietekmes pārbaudes kārtība”, kuri ir izdoti, pamatojoties uz Ārstniecības likuma 60¹. pantā noteikto deleģējumu un Ministru kabineta noteikumi Nr. 719 “Kārtība, kādā transportlīdzekļa vadītājam nosaka alkohola koncentrāciju asinīs un izelpotajā gaisā un konstatē narkotisko vai citu apreibinošo vielu ietekmi”, kuri ir izdoti saskaņā ar Ceļu satiksmes likuma 43.⁵ panta pirmo un otro daļu un Administratīvās atbildības likuma 75. panta otro daļu. Ministru kabineta noteikumi Nr. 719 nav attiecināmi uz pārskāpējiem, kuri nav transportlīdzekļu vadītāji, tātad, lai pārbaudītu pārskāpēju reibumu ir jāpiemēro Ministru kabineta noteikumu Nr. 394 prasības. Bet vienlaicīgi ir konstatējams, ka noteikumi ir pieņemti, pamatojoties uz Ārstniecības likuma deleģējumu, tātad ir pamats uzskatīt, ka minēto noteikumu prasības nevar attiecināt uz apreibinošo vielu lietošanas pārbaudi kā izmeklēšanas darbību. Bez tam autors konstatēja būtiskas neprecizitātes starp Administratīvās atbildības likuma 113. panta un Ministru kabineta noteikumu Nr. 719 “Kārtība, kādā transportlīdzekļa vadītājam nosaka alkohola koncentrāciju asinīs un izelpotajā gaisā un konstatē narkotisko vai citu apreibinošo vielu ietekmi” regulējumu. Administratīvās atbildības likuma 113. panta otrā daļa noteic, ka, ja ir pamatotas aizdomas, ka persona ir alkohola ietekmē vai reibumā, bet izelpas gaisa pārbaudi nav iespējams veikt vai persona nepiekrīt pārbaudes veikšanai vai veiktās pārbaudes rezultātiem, amatpersona nogādā personu ārstniecības iestādē medicīniskās pārbaudes veikšanai, savukārt Ministru kabineta noteikumu Nr. 719 “Kārtība, kādā transportlīdzekļa vadītājam nosaka alkohola koncentrāciju asinīs un izelpotajā gaisā un konstatē narkotisko vai citu apreibinošo vielu ietekmi” 4. punkts noteic, ka, ja transportlīdzekļa vadītāja pārbaudi alkohola koncentrācijas noteikšanai izelpas gaisā nav iespējams veikt, transportlīdzekļa vadītāju pēc iespējas ātrāk nogādā tuvākajā šo noteikumu 1.pielikumā minētajā ārstniecības iestādē, kurā tiek veikta transportlīdzekļa vadītāja medicīniskā pārbaude un 5. punkts noteic, ka, ja transportlīdzekļa vadītāja pārbaudi alkohola koncentrācijas noteikšanai izelpas gaisā nav iespējams veikt vai transportlīdzekļa vadītājs atsakās

no minētās pārbaudes vai nepiekrīt tās rezultātiem, darbinieks izdara attiecīgu ierakstu protokolā. Analizējot minētos regulējumus, atzīstams, ka Ministru kabineta noteikumi neparedz personas nogādāšanu medicīniskajā iestādē, ja persona atsakās no alkohola koncentrācijas noteikšanās izelpas gaisā. Tiesību teorijā atzīts, ka, ja konstatē pretrunu starp dažāda juridiskā spēka tiesību normām, piemēro to tiesību normu, kurai ir augstāks juridiskais spēks. Tātad ir jāpiemēro Administratīvās atbildības likuma regulējums. Neskatoties uz to, norādams, ka šāda normu kolīzija ir nepieļaujama, jo var radīt grūtības tiesību normu piemērotajiem.

Fizisko personu datu aizsardzība administratīvā pārkāpuma procesā

Fizisko personu datu aizsardzība ir viena no aktuālākajām problēmām pasaulē. Pēdējā laikā tiek īstenotas vairākas iniciatīvas, lai uzlabotu fizisko personu datu apstrādes procesus, lai nepieļautu to pretlikumīgu izpaušanu. Administratīvās atbildības likuma 37. pants noteic, ka personas, kura ziņoja par administratīvo pārkāpumu, cietušā, kā arī liecinieka datiem ir ierobežotas pieejamības informācijas statuss. Personas dati ir pieejami tikai amatpersonai, augstākai amatpersonai un tiesai. Personas dati ir pieejami arī citām personām, ja datu subjekts ir piekritis savu datu apstrādei. Tātad administratīvā pārkāpuma procesā par īpaši aizsargājamiem tiek atzīti iesniedzēja, liecinieku un cietušo personu dati. Likumdevējs atzinis, ka personām, kas veic administratīvā pārkāpuma procesu, ir jāveic virkni pasākumu, lai nepieļautu minēto personu datu atklāšanu citām personām. Turklāt, analizējot minēto normu, ir pamats uzskatīt, ka minētais noteikums attiecināms arī uz citām personām, kas iesaistītas administratīvā pārkāpuma procesā, tajā skaitā pie administratīvās atbildības saucamās personas. Neskatoties uz to norādams, ka Administratīvās atbildības likuma 41. panta pirmās daļas 1. punkts noteic, ka pie atbildības saucamajai personai ir šādas tiesības: iepazīties ar administratīvā pārkāpuma lietas materiāliem, izdarīt no tiem izrakstus, norakstus un izgatavot kopijas. Administratīvā pārkāpuma lietas materiāliem pievieno visus dokumentus, kurus var izmantot, lai noskaidrotu administratīvā pārkāpuma esību vai neesību, tostarp pierādījumus saturošos dokumentus. Viens no tādiem dokumentiem ir procesuālo darbību protokoli, kuri satur ziņas par procesuālajā darbībā iesaistītām personām. Tātad minētie dokumenti var saturēt ziņas par lieciniekiem, iesniedzēju un cietušo. Līdz ar to rodas loģiskā pretruna starp Administratīvās atbildības likuma 37. panta un

Administratīvās atbildības likuma 41. panta pirmās daļas 1. punkta realizāciju. Burtiski realizējot likuma 41. panta pirmās daļas 1. punktu, nav iespējams anonimizēt personu datus, jo, piemēram, dokumentu kopija ir oriģināldokumenta faksimilattēls ar visām oriģināla dokumenta grafiskajām un citām īpatnībām. Līdz ar to situācijas risinājums nav iespējams bez attiecīgo tiesību normu noteikumu sašaurinātas vai ierobežotas piemērošanas. Konkrētajā gadījumā intereses, kas saistītas ar fizisko personu datu aizsardzību, jāvērtē kopsakarā ar personu tiesībām uz aizsardzību. Autoraprāt, procesuālo dokumentu anonimizēšana nevar radīt tādu kaitējumu, kāds ir iespējams, gadījumos, ja pie atbildības saucamajai personai tiktu atklāti procesa dalībnieku dati. Iepazīšanās ar lietas materiāliem nepieciešama, lai personas varētu novērtēt pierādījumu kvalitāti, piemēram, izlasot liecības. Liecinieka vai cietušā identitātes slēpšana nevar ietekmēt iesniegto materiālu kvalitāti, tāpēc tiek pieņemts visus lietas materiālus anonimizēt.

Noslēgumā norādams, ka Administratīvās atbildības likuma 37. panta regulējums nav attiecināms uz pie atbildības saucamo personu. Tātad minēto personu dati aizsargājami, ievērojot vispārīgos datu aizsardzības principus administratīvā pārkāpuma procesā.

Tiesību izņemšanas procedūras

Raksta nobeigumā autors norādīs uz vēl vienu pretrunīgu regulējumu. Administratīvās atbildības likuma 73. panta otrā daļa noteica, ka piemērojot tiesību izmantošanas apturēšanu, amatpersona izņem dokumentu, kas apliecina personai piešķirtās tiesības, ja šis dokuments personai ir klāt. Likuma 272. pants noteic, ka sodītajai personai piemēroto tiesību atņemšanu izpilda, izdarot attiecīgu ierakstu valsts informācijas sistēmā, kā arī izņemot dokumentu, kas apliecina personai piešķirtās tiesības, ja tas ir iespējams. Likuma 273. pants noteic, ka sodītajai personai piemēroto tiesību izmantošanas aizliegumu izpilda, neļaujot noteiktu laiku izmantot noteiktas tiesības, ieņemt noteiktus amatus, veikt noteikta veida darbību un izdarot par to attiecīgu ierakstu valsts informācijas sistēmā, kā arī izņem dokumentu, kas apliecina personai piešķirtās tiesības, ja tas ir iespējams. Tātad ar minēto pantu noteiktajos gadījumos tiek paredzēts izņemt dokumentu, kas apliecina personai piešķirtās tiesības. Administratīvās atbildības likumā noteikts, ka izņemšana ir izmeklēšanas darbība. Savukārt minētā likuma 111. panta ceturtnā daļa noteic, ka izņemtās mantas un dokumentus līdz brīdim, kad stājas spēkā lēmums administratīvā pār-

kāpuma lietā, nodod glabāšanā. (...). Šāds regulējums rada loģiskās problēmas tiesību normu piemērotājiem. Nereti tiesību normu piemērotāji uztver Administratīvās atbildības likuma 73., 272. un 273. pantā noteikto izņemšanu kā izmeklēšanas darbību, kā rezultātā rodas juridiskā rakstura problēmas saistībā ar rīcību ar izņemto mantu pēc lēmuma administratīvā pārkāpuma lietā stāšanās spēkā. Autoraprāt, tās ir divas atšķirīgas izņemšanas: izņemšana kā izmeklēšanas darbība un dokumentu izņemšana, kas tiek realizēta, lai nodrošinātu soda un piespiedu pasākuma izpildi. Lai atvieglotu konkrēta panta piemērošanu būtu vēlams izmantot atšķirīgas kategorijas, kuras apzīmētu konkrētas procesuālās darbības, vai būtu vēlams noteikt konkrētu pasākumu kopumu attiecība uz kuru būtu attiecināma izņemšana kā izmeklēšanas darbība.

Bibliogrāfija

- Liukiša L. (2020) Procesuālie piespiedu līdzekļi. Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 70.–74. lpp. (In Latvian)
- Strada-Rozenberga K. (2020) Pierādīšana. Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 87.–103. lpp. (In Latvian)
- Danovskis E. (2019) Administratīvās atbildības likuma pamatnoteikumu svarīgākās nostādnes. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/275795-administrativas-atbildibas-likuma-pamatnoteikumu-svarigakas-nostadnes/> (skat. 13.10.2021). (In Latvian)

The law gap in the law of proceedings of administrative violations

Summary

The article analyzes the most significant inconsistencies and gaps in the law on administrative responsibility of the Republic of Latvia, which undoubtedly affect law enforcement in the field of administrative responsibility. The author examined some gaps in the application of the rules, that regulate inquiry activities, the protection of personal data and the application of the legal institution of seizure. As a result, conclusions were formulated about the need to improve certain norms of the Law on Administrative Responsibility.

Key words: gaps in the law, process of administrative violations, Law on Administrative Responsibility.

IZPĒTES, ANALĪZES, REAKCIJAS, NOVĒRTĒJUMA JEB SARA (SCANNING, ANALYSIS, RESPONSE, ASSESSMENT) – PROBLĒMAS RISINĀŠANAS MODELIS, PROBLĒMU ANALĪZES TRIJSTŪRIS

Raksta mērķis ir raksturot izpētes, analīzes, reakcijas, novērtējuma jeb sara (scanning, analysis, response, assessment) – problēmas risināšanas modeli, problēmu analīzes trijstūri kā likumpārkāpumu prevencijas metodi uz sabiedrību vērsta policijas darbā.

Raksta uzdevumi ir raksturot problēmu analīzes trijstūra jēdzienu un būtību; aprakstīt problēmu risināšanas metodi SARA (izpēte, analīze, reakcija, novērtējums); identificēt būtiskākās problēmas šo metožu izmantošanā.

Pētījuma problēma ir izpētes, analīzes, reakcijas, novērtējuma (jeb sara (scanning, analysis, response, assessment)), jeb problēmas risināšanas modelis policijas darbā praktiski izmantotas tiek maz.

Pētījuma novitāte ir problēmu risināšanas metodes SARA (izpēte, analīze, reakcija, novērtējums) un problēmu analīzes trijstūra izmantošana policijai rosina no reaģēšanas uz notikumu pāriet uz efektīvu preventīvo pasākumu īstenošanu, kas novērstu likumpārkāpuma izdarīšanas iespēju. Tomēr, lai to veiksmīgi īstenoju, nepieciešama sistemātiska policijas amatpersonu iesaiste un izglītošana, bet atrisinātajām problēmām ir jāķļūst par vienu no policijas darba vērtēšanas kritērijiem.

Galvenie secinājumi ir problēmu risināšanas metožu attīstības perspektīvas būs iespējamas tikai tad, ja katrā policijas iecirkņa apkalpojamā teritorijā padziļināti analizēs kriminogēno situāciju. Nepieciešams izstrādāt policijas darbinieku mācību programmu problēmu risināšanas metožu pielietošanai, tādā veidā, policijas darbinieki būtu sagatavoti izmantot SARA problēmu risināšanas metodi, kas būs vērsta tieši uz cīņu ar pārkāpumu cēloņiem, nevis sekām.

Atslēgas vārdi: uz sabiedrību vērsts policijas darbs, prevencija, metodes.

Likumpārkāpumu novēršanas un apkarošanas problēmu risināšanā tiek izmantotas vairākas pieejas un metodes, un efektīvākas metodes ir SARA metode un problēmu analīzes trijstūris, kuras sasaistās, īstenojot uz sabiedrību vērstu policijas darbu (Arizona State University Center for Problem-Oriented Policing 2020).

Problēmu analīzes trijstūri kā problēmu risināšanas metodi pasaulē izmanto plaši. Problēmu analīzes trijstūris (dēvēts arī par noziedzības trijstūri) nodrošina īpašu pieeju, lai novērstu atkārtotu noziedzību un

citu likumpārkāpumu problēmas. Problēmu analīzes trijstūra teorijā, kuru sākotnēji izstrādāja Lorencs Kohens (Lawrence Cohen) un Markus Felsons (Marcus Felson), ir apgalvots, ka laupīšanas notiek tad, kad iespējamais likumpārkāpējs un potenciālais upuris satiekas laikā un vietā, kad upuris kā mērķis netiek pietiekami labi apsargāts (Klarks u.c. 2011).

Pētot problēmu analīzes trijstūri, iekšējais trijstūris norāda uz problēmu, kuras cēloņi saplūst vienā vietā un laikā, bet ārējais trijstūris norāda uz kontroles elementu, kas nodrošina, lai nenotiktu likumpārkāpums.

1. attēls. Problēmu analīzes trijstūris (Klarks u.c. 2011)

Šajā trijstūrī upuris/mērķis – kontroles elements: “sargs” – parasti indivīdi aizstāv sevi un savu īpašumu vai ģimenes locekļu, draugu un kolēģu īpašumu. Sargi ir arī policija.

Attiecīgi likumpārkāpējs – kontroles elements: palīgs/padomdevējs – persona, kura labi pazīst likumpārkāpēju, un kura ir spējīga kontrolēt likumpārkāpēju un/vai viņa darbības.

Palīgi ir tuvinieki, kolēģi, draugi un laulātie. Probācijas un citas tiesību aizsardzības institūcijas bieži darbojas kā papildu palīgi vai aizstāj parastos palīgus un padomdevējus. Savukārt vieta – kontroles elements: pārvaldnieks, apsardzes darbinieks, īpašnieks vai pilnvarotā persona, kuras pienākums ir kontrolēt uzvedību attiecīgajā vietā, piemēram, veikala apsargs, pedagogs, ārsts u.tml (Klarks u.c. 2011).

Problēmu analīzes trijstūra izpratne un izmantošana policijas darbā ir vērtīga ar to, ka noziedzīgu nodarījumu atklāšanai ir nepieciešams pētīt daudzus, apjomīgu apstākļu kopumu, līdz ar to ir nepieciešams iegūt

ziņas gan par vietām, kurās tiek veikti noziedzīgi nodarījumi, gan arī par indivīdiem, kas tajos ir tikuši iesaistīti. Šo ziņu iegūšanu nereti apgrūtina apstākļi, ka noziedzīgā nodarījuma upuris bieži vien ir noslēgts, nevēlas atcerēties noziedzīgā nodarījuma brīdi, līdz ar to ir sarežģīti izprast noziedzīgā nodarījuma gaitu, cēloņus, apstākļus un tajā iesaistītās personas. Būtiska loma šādos gadījumos ir policijas amatpersonai, kurai jābūt profesionāli sagatavotai, ar labām prasmēm un psiholoģijas zināšanām, lai spētu iegūt no cietušā nepieciešamās ziņas, kas ir viens no galvenajiem elementiem problēmu analīzes trijstūra metodē. Autore norāda, ka pagaidām Latvijā problēmu risināšanas trijstūris kā noziedzības novēršanas metode tiek izmantota maz.

Problēmu risināšanas metodes SARA (izpēte, analīze, reakcija, novērtējums) un problēmu analīzes trijstūra izmantošana policijai rosina no reaģēšanas uz notikumu pāriet uz preventīvu pasākumu veikšanu, kuri novērstu likumpārkāpuma izdarīšanas iespēju. Tomēr, lai to veiksmīgi īstenotu, nepieciešama sistemātiska policijas amatpersonu iesaiste un izglītošana, bet atrisinātajām problēmām ir jāklūst par vienu no policijas darba vērtēšanas kritērijiem (Skogan, Hartnett, DuBois, Comey, Kaiser, Lovig 2020).

SARA metode atbilst šādiem procesa posmiem:

1. Kāds ir problēmas raksturs? Tiek veikta visaptveroša problēmas izpēte.
2. Kas izraisa problēmu? Tiek veikta problēmas cēloņu analīze.
3. Kas būtu jādara problēmas sakarā? Kāda ir policijas un citu kompetento dienestu, piemēram, sociālā dienesta reakcija?
4. Vai risinājums samazināja problēmas apjomu? Kāds ir kompetento iestāžu un sabiedrības novērtējums? (Bullock, Erol, Tilley 2012).

SARA metodes pirmais posms ir saistīts ar problēmu identificēšanu, pārbaudi un klasificēšanu. Tiek organizētas un veiktas konkrētas teritorijas iedzīvotāju aptaujas, tikšanās ar vietējiem iedzīvotājiem un pašvaldību organizācijām, lai iegūtu visaptverošas ziņas par pētāmo problēmu.

SARA metodes otrais posms ir saistīts ar problēmas izpēti, lai noteiktu problēmas iespējamus cēloņus. Tiek iegūta papildus informācija par problēmu un tās cēloņiem. Šajā posmā svarīga ir notikumu apvienošana – tiek meklēti līdzīgu notikumu īpatnības, laiks un vieta. Notiek policijas spēku un sadarbības partneru izvēle, un tiek sākota prevencijas pasākumu plānošana un plāna sagatavošana, ar mērķi apgrūtināt likumpārkāpējiem īstenot savu nodomu.

SARA metodes trešais posms ir saistīts ar pasākumu īstenošanu, kas tieši paredzēti problēmas risināšanai. Šajā posmā tiek veikta pasākumu gaitas un rezultātu atskaite.

SARA metodes ceturtais posms ir saistīta ar reakcijas efektivitātes novērtējumu. Tiek veikts īstenoto pasākumu rezultātu un kļūdu izvērtējums un noteikta, kāda būs turpmākā rīcība, kā arī tiek sagatavota atskaite policijas vadībai un sabiedrībai (Bullock, Erol, Tilley 2012).

SARA metodes izmantošana uz sabiedrību vērstā policijas darbā, ir iespējama tikai tad, ja tās nianse mācību veidā apgūst policijas amatpersonas.

Runājot par niansēm, liela nozīme ir tieši likumsakarībām, kuras analizējot, rodas jaunas iespējas atklāt konkrētas problēmas cēloņus un novērst tos.

Būtiski ir apzināt individuus, kuru rīcībā var būt informācija par noziedzības problēmām, piemēram:

1. pašvaldības darbiniekus, kuri ir informēti par problemātiskām konkrētās pašvaldības teorijas vietām;
2. kafejnīcu īpašnieki un personāls, kuri parasti zina pastāvīgos apmeklētājus;
3. izglītības iestāžu pedagogi, kuri ir informēti par emocionālo vardarbību skolā;
4. nelielu uzņēmumu īpašnieki apzinās problēmas, kas saistītas ar viņu tirdzniecības vietām, piemēram, mazu veikaliņu īpašnieka zina, kas tajos veic sīkas zādzības;
5. neatliekamās medicīniskās palīdzības darbinieki, kuri ikdienā redz daudzus ievainojumus, kas radušies tādu noziedzīgu nodarījumu dēļ, par kuriem nav ziņots policijai;
6. krīzes centru darbinieki, kuri ir labi informēti par vardarbību ģimenē;
7. privātu apsardzes uzņēmumu darbinieki, kuri nereti saņem informāciju par noziedzīgu nodarījumu, turklāt viņu rīcībā ir arī ziņas, kas var palīdzēt izprast lokālās noziedzības cēloņus (Bērziņa-Ručere, Avota, Grūbis, Tošovskis 2012).

Uz sabiedrību vērsts policijas darbs satur ne tikai problēmu risināšanu, bet arī ārējās sadarbības izveidi ar konkrētas kopienas locekļiem un grupām (Skogan, Hartnett, DuBois u.c. 2020).

Tomēr ne vienmēr problēmorientēta policijas darba ideju var savienot ar uz sabiedrību vērstu policijas darbu, jo tā galvenais mērķis ir policijas un sabiedrības sadarbība, tādējādi var nenotikt noziedzības līmeņa samazināšanās.

Policija ir pieradusi apsvērt problēmu, attiecinot to uz iesaistītajiem likumpārkāpējiem, un parasti mērķis ir vienīgi tas, kā tos identificēt un aizturēt, bet otrā problēmu risināšanas metode – problēmas analīzes trijstūris paredz, ka jāizpēta plašāks faktoru loks un tam ir nepieciešama informācija par iesaistītajiem cietušajiem un vietām.

Minētā sadarbības nepieciešamība iedzīvotāju drošības vairošanā aptver arī visas citas kompetentās valsts un pašvaldību institūcijas un organizācijas, jo problēmas, kuras identificē policija, tā nevar atrisināt. Nereti identificētās drošības problēmas ir citu valsts vai pašvaldību institūciju nevis policijas kompetencē.

No minētā izriet, ka uz sabiedrību vērsta policijas darba pieejas galvenie aspekti ir:

1. cieša partnerība ar sabiedrību un pašvaldību;
2. problēmu kompleksa risināšana;
3. atgriezeniskās saites jeb sabiedrības novērtējuma apzināšana;
4. policijas redzamība un pieejamība (Skogan, Hartnett, DuBois u.c. 2020).

Būtiska nozīme uz sabiedrību vērsta policijas darba realizēšanā ir informācijai un tās pasniegšanas veidam. Ikvienam policijas darbiniekam jāapzinās, ka policija ir sabiedrības atbalsta punkts un galvenais koordinators darbā, ko sauc par sabiedrību.

Autore secina, ka:

1. Nepietiek ar dažādu attīstības koncepciju, prevencijas projektu un nostādņu izstrādi, īstenojot efektīvu uz sabiedrību vērstu policijas darbu, un ir nepieciešams izstrādāt jaunus normatīvos aktus, piemēram, jaunu likumu “Par policiju”.
2. Policijas darbinieki nav pietiekami sagatavoti izmantot problēmu risināšanas metodes uz sabiedrību vērsta policijas darba modeli. Policijas darbības tiek koncentrētas uz cīņu ar sekām, bet nepieciešamas analizēt likumpārkāpumu cēloņus, iedziļināties problēmas apstākļos, to veicinošos faktoros un meklēt risinājumus, lai novērstu likumpārkāpumus.
3. Problēmu risināšanas metožu attīstības perspektīvas būs iespējamās tikai tad, ja katrā policijas iecirkņa apkalpojamā teritorijā padziļināti analizēs kriminogēno situāciju. Nepieciešams izstrādāt policijas darbinieku apmācības programmu problēmu risināšanas metožu pielietošanai, tādā veidā, policijas darbinieki būtu sagatavoti izmantot SARA problēmu risināšanas metodi, kas būs vērsta tieši uz cīņu ar likumpārkāpumu cēloņiem, nevis sekām.

Bibliogrāfija

- Arizona State University Center for Problem-Oriented Policing. The Problem Analysis Triangle. Pieejams: <https://popcenter.asu.edu/content/problem-analysis-triangle-0> (skat. 22.10.2021). (In English)
- Bērziņa-Ručere I., Avota I., Grūbis N., Tošovskis M. (2012) Uz sabiedrību vērstas policijas darbs 2009.–2012. gadam. Rīga: Valsts policija, 92. lpp. (In Latvian)
- Bullock K., Erol R., Tilley N. (2012) Problem-oriented Policing and partnerships. Great Britain: Routledge. (In English)
- Klarks R. V., Eks Dž. V. (2011) Noziedzības analīze 60 solos. Rīga: Valsts policija, 27. lpp. (In Latvian)
- Ministru kabineta 2016. gada 6. aprīļa rīkojums Nr. 248 “Par Valsts policijas attīstības koncepciju”. Latvijas Vēstnesis Nr. 69, 11.04.2016. (In Latvian)
- Skogan W. S., Hartnett S. M., DuBois J., Comey J. T., Kaiser M., Lovig J. H. (1998) Problem Solving in Practice: Implementing Community Policing in Chicago. Pieejams: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/179556.pdf> 9 (skat. 23.10.2021). (In English)

Research, analysis, reactions, assessment – problem solving model, problem analysing trianglescanning

Summary

A commonly used problem-solving method is the SARA model (Scanning, Analysis, Response and Assessment). While the SARA model is useful as a way of organizing the approach to recurring problems, it is often very difficult to figure out just exactly what the real problem is. The problem analysis triangle (sometimes referred to as the crime triangle) provides a way of thinking about recurring problems of crime and disorder. This idea assumes that crime or disorder results when likely offenders and suitable targets come together in time and space, in the absence of capable guardians for that target.

Key words: community policing, prevention, methods.

TIESĪBAS UZ TAISNĪGU TIESU PANDĒMIJAS IEROBEŽOJUMU ĒNĀ

Saistībā ar koronavīrusa pandēmiju 2020. gadā Latvijas likumdošanā tika noteikti vairāki vispārēja rakstura ierobežojumi attiecībā uz tiesas procesa atklātu, mutvārdu klātienes formu. Autori argumentē, kāpēc Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā noteikto ierobežojumu piemērošanas rezultātā var rasties cilvēktiesību aizskārums, kā arī sniedz priekšlikumus regulējuma uzlabošanai, lai cīņa par sabiedrības veselības nosargāšanu netiktu veikta uz nepamatotu tiesību taisnīgas tiesu un privātās dzīves neaizskaramību ierobežojumu rēķina.

Atslēgas vārdi: atklātības princips, Covid-19, mutvārdu process, tiesvedība, tiesības uz advokāta palīdzību, tiesības uz aizstāvību.

Ierobežojumu raksturs un spēkā esamības periods

Procesuālo darbību veikšana, mutvārdu saziņai starp tiesu un lietas dalībniekiem izmantojot tehniskos līdzekļus (telefonkonference, videokonference) jau pirms minēto Covid-19 likuma grozījumu pieņemšanas bija iespējama. Piemēram attiecībā uz visām procesuālajām darbībām to pieļāva Kriminālprocesa likuma (turpmāk – “KPL”) 140. pants (Meikališa 2019). Līdzīgs regulējums pastāv arī civilprocesā, administratīvajā procesā un administratīvo pārkāpumu procesā. Tomēr līdzšinējais regulējums galvenokārt bija vērsts uz atsevišķu procesuālo darbību nodrošināšanu procesuālās ekonomijas nolūkā, nevis pilnīgi visa tiesvedības procesa pārceļšanu virtuālajā vidē. Nozīmīgs apstāklis – attālinātā saziņa parasti notiek starp divām tiesām vai starp tiesu un attālinātai saziņai speciāli aprīkotu vietu, tam izmantojot speciāli tam paredzētu programmnodrošinājumu. Vietā, kur neatradās procesa virzītājs, tika nozīmēta procesa virzītāja speciāli pilnvarota persona, kuras uzdevums cita starpā ir pārbaudīt to personu identitāti, kuras piedalās procesuālajā darbībā, bet neatrodas ar procesa virzītāju vienā telpā (KPL 140. panta 5. daļa).

2020. gada 18. decembrī Saeima pieņēma grozījumus Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā (turpmāk – “Covid-19 likums”), ar kuriem tika veikti grozījumi un papildinājumi minētā likuma 10. un 12. pantā, kā arī likums papildināts ar jaunu, 10.¹ pantu. Šo 2020. gada 23. decembrī spēkā stājušos normu būtība ir sekojoša: (a) Tiesām tiek

dotas pilnvaras daudz plašākai rakstveida procesa pielietošanai civillietās, administratīvajās lietās, administratīvo pārkāpumu lietās un krimināllietās, ar atrunu – “ja iespējams nodrošināt lietas dalībnieku procesuālo tiesību ievērošanu”; (b) Mutvārdu tiesas procesu primāri nodrošina, izmantojot videokonferenci; (c) Lietu izskatīšana mutvārdu procesā klātienē notiek, ja lietas izskatīšanu nav iespējams nodrošināt rakstveidā vai izmantojot videokonferenci. Tādējādi procesuālajās tiesībās tika ieviesta jauna tiesas procesa forma – mutvārdu process, kurā visi lietas dalībnieki piedalās attālināti. 2021. gada 25. martā Covid-19 likums tika papildināts vēl ar divām tiesas procesu ietekmējošām normām, proti, likuma 10.² pants paredz, ka ieslodzījuma vietā esošas personas dalību pirmstiesas kriminālprocesa izmeklēšanas darbībās nodrošina, primāri izmantojot videokonferenci, kā arī likuma 13.¹ pants paredz, ka tiesas pakalpojumi tiek sniegti attālināti, bet klātienē tikai tad, ja tas nav iespējams vai ir būtiski apgrūtināts, ar tiesas priekšsēdētāja atļauju.

Atšķirība no “parastā” mutvārdu procesa, izskatot lietu attālināti, tiesneši un lietas dalībnieki neatrodas vienuviet, bet sazinās ar videokonferences palīdzību. Praksē parasti attālinātai saziņai izmanto to programm-nodrošinājumu, kas ir attiecīgas tiesas rīcībā, lietas dalībniekiem piedāvājot sazināties Microsoft Teams, Zoom vai Webex Cisco platformās. Lietas dalībnieki pieslēdzas ‘viesa’ (guest) statusā, kas primāri paredz kopēju saziņu nodrošinot visu konferences dalībnieku skaņu un attēlu ikviena tiesas sēdes dalībnieka datora vai citas viedierīces ekrānā. Individuālus, aizsargātus saziņas kanālus, kas ļautu advokātam tiesas sēdes norises laikā, citiem sēdes dalībniekiem neredzot un nedzirdot, sazināties ar klientu, kas tiesas sēde piedalās no citas vietas (piemēram, atrodas pirmstiesas ieslodzījuma vietā) šobrīd tiesvedībā lietotajām platformām nav. Līdz ar to nav iespējams pilnībā kontrolēt, vai trešās personās ar iespējami negodprātīgiem nolūkiem varētu piekļūt šai saziņai nolūkā to pārtvert vai izmanīt. Par šādu saziņas kanālu (ne)drošumu netieši vērtējumu jau izteicis pats likumdevējs. Proti, saskaņā ar Covid-19 likuma 10.¹ panta 2. daļu lietas, kas satur valsts noslēpuma objektu videokonferences režīmā neizskata.

Citu personu – tiesas sēdes klausītāju – piekļuve atklātai tiesas sēdei, kas tiek noturēta videokonferences režīmā nav paredzēta, kā arī atklāto tiesu sēžu norises straumēšana internetā, audio vai video ieraksti patlaban nav publiski pieejami.

Ietekmēto personu loks

Piemērojot Covid-19 likuma speciālo regulējumu var tikt aizskarta jebkura persona, kura ir tiesu sistēmas klients. Kriminālprocesa gaitā cilvēktiesības tiek ietekmētas viskrasāk. Kriminālprocesā iesaistīto personu daudzumu raksturo šādi Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie dati: 2020. gadā apsūdzēto personu skaits bija 9233, 2019. gadā 9408; personas ar cietuša statusu: 2020. gadā – 9644; 2019. gadā – 10127. Papildus minētajiem kriminālprocesā piedalās arī citas personas, kuru tiesības un intereses procesa gaitā var tikt aizskartas, piemēram, kriminālprocesā aizskartās mantas īpašnieks (KPL 111.¹ pants). Ne velti Kriminālprocesa likums paredz, ka ikvienai kriminālprocesā iesaistītai personai ir tiesības uz advokāta juridisko palīdzību (KPL 112. panta 1. daļa). Tātad Covid-19 likuma grozījumi aizskar pietiekami plaša personu loka pamattiesības. Gan videokonferences režīms, gan rakstveida process ir attālināts process, kas prasa noteiktas zināšanas un tehniskas prasmes no procesā iesaistītās personas, kā arī labu tehnisko nodrošinājumu (dators, programmu nodrošinājums, jaudīgs interneta pieslēgums). Tas rada netiešu diskrimināciju, padarot tiesas pieejamību atkarīgu no personas izglītības līmeņa un mantas stāvokļa. Minētais īpaši krasi izpaužas attiecībā uz tiem procesa dalībniekiem, kas lietas izskatīšana pārstāv sevi paši. Nepārzinot lietas izskatīšanas kārtību tiesās persona nevar efektīvi īstenot savas tiesības, jo traucē intelektuālo, praktisko, emocionālo un attieksmes barjeru esamība (McKeever G 2020).

Ierobežojumu ietekmētās cilvēka pamattiesības

Iepazīstoties ar 2020. gada 18. decembrī pieņemto Covid-19 likuma grozījumu pieņemšanas gaitu var secināt, ka likumprojekta ierosinātais ir apsvēris piedāvāto grozījumu ietekmi uz Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – “ECK”) 6. pantā garantēto tiesību uz taisnīgu tiesu realizācijas iespējām, tostarp vērsot Saeimas uzmanību uz tādiem aspektiem kā “atklātums gan aizsargā procesa dalībniekus no lietas iztiesāšanas slepenībā, gan arī, ņemot vērā procesa “redzamību” (visibility), vairo sabiedrības uzticību tiesu varai.” Tomēr uzreiz pēc tam tiek taisīts pārsteidzīgs secinājums, ka lietas iztiesāšana videokonferences režīmā nekādus riskus neradot. Šim apgalvojumam tomēr pilnībā piekrist nevar. Kā norādījusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk tekstā – “ECT”) lietas izskatīšana videokonferences režīmā nav

per se nesavietojama ar lietas godīgu un publisku izskatīšanu (Sakhnovskiy v. Russia, §98). Tai pat laikā veids kādā lietas attālinātā izskatīšanā tiek organizēta var aizskart un arī aizskar lietas dalībnieku cilvēktiesības. Pirmkārt, tiek aizskartas Latvijas Republikas Satversmes 92. panta ceturtajā teikumā un ECK 6. panta 1. daļā un 3. daļas “c.” punktā garantētās tiesības uz kvalificētu juridisko palīdzību. Ja advokāts bez uzraudzības nevar apspriesties ar savu klientu un saņemt no viņa konfidenciālus norādījumus, viņa palīdzība lielākoties zaudē lietderību (S. v. Switzerland, §48; Brennan v. the United Kingdom, §58). Kā netaisnīgs ierobežojums var darboties arī laika limiti, kas tiek noteikti apsūdzētā saziņai ar advokātu (Öcalan v. Turkey [GC], §135). Tāpēc, piemēram ECT praksē atzīts, ka tiesas piešķirtas 15 minūtes pirms apelācijas tiesas sēdes, lai apspriestos ar no jauna nozīmētu valsts aizstāvi nav pietiekamas tiesību uz aizstāvību efektīvai realizācijai (Sakhnovskiy v. Russia, §28, §106). Otrkārt, tiesības uz personas privātās dzīves un korespondences aizsardzību, kas jo īpaši ir svarīga advokāta un klienta attiecībās, jo ļauj klientam pieņemt informētus lēmumus par savu personīgo dzīvi. Tāpat, nereti advokātam atklātais satur ļoti personisku un sensitīvu informāciju (Altay v. Turkey (no. 2), §49). Treškārt, ECK 6. panta 1. daļa paredz arī tiesības uz ‘atklātu lietas izskatīšanu’ kā nozīmīgu taisnīgas tiesas elementu, no kā atkāpes pieļaujamas tikai izņēmuma gadījumos (Grande Stevens and Others v. Italy, 121–122). Ceturtkārt, neskatoties uz iepriekšminēto noteiktos gadījumos ECK 6. panta 1. daļa taisni pieprasa, lai lietu iztiesātu slēgtā sēdē, piemēram, bet ne tikai, lai nodrošinātu liecinieku drošību vai privātās dzīves neaizskaramību, nodrošinātu brīvu informācijas un viedokļu apmaiņu, lai sasniegtu taisnīgu risinājumu (B. and P. v. the United Kingdom, §37). Tātad valstij jāveic pozitīvas darbības, lai pasargātu slēgtās tiesas sēdes no trešo personu iejaukšanās. Jāatzīmē, ka Covid-19 likumā noteikto ierobežojumu ietekme rodas nevis dēļ pieņemtā regulējuma kā tāda (objektīvajām tiesībām), bet gan dēļ nepietiekamas šī regulējuma detalizācijas un dažos gadījumos arī dēļ aplamas tiesību normu interpretācijas. Tomēr abos gadījumos ECK kontekstā var runāt par valsts pozitīvā pienākuma – nodrošināt cilvēktiesību īstenošanu – neizpildi. Cilvēktiesību pārkāpumu veido nevis valsts pieņemtā objektīvo tiesību norma per se, bet normu piemērošanas rezultātā radītais kaitējums (Burden v. the United Kingdom [GC], §33).

Tipiski Covid-19 likuma normu piemērošanas radītie tiesību aizskārumi

Nepamatoti piemērots rakstveida process

Covid-19 likuma 12. panta pirmā daļa paredz apelācijas instances tiesai kompetenci izvērtēt, vai konkrētajā lietā var piemērot rakstveida procesu, arī gadījumos, kas nav minēti KPL. Prokurors vai persona, kuras intereses un tiesības sūdzība vai protests aizskar, var izteikt motivētu lūgumu lietu izskatīt mutvārdu procesā.

ECK 6. pantā 1. daļā nostiprinātās tiesības uz lietas publisku izskatīšanu nepieciešami iekļauj arī tiesības uz mutvārdu procesu (Döry v. Sweden, §37). Šīs tiesības nav absolūtas. Taču gadījumā, ja lietas pareizai izspriešanai ir nepieciešama liecību izvērtēšana nolūkā noteikt apsūdzētā vainu vai nevainīgumu, to var izvērtēt vienīgi mutvārdu procesā (sk. Ekbatani v. Sweden §67–70, kā arī plašāk Hermi v. Italy, 65–66 un tur citētā judikatūra). Abās līdz šim izsludinātajās ārkārtas situācijās Latvija saskaņā ar ECK 15. pantu veica daļēju pagaidu atkāpšanos no ECK paredzētajām saistībām. Tomēr nevienā no atkāpšanās periodiem netika paziņotas atkāpšanās no ECK 6. pantā paredzētajām saistībām.

Neskatoties uz minēto, vairākās 2021. gadā Senāta Krimināllietu departamenta izskatītajās lietās, kurās apsūdzētie vai viņu aizstāvji lūdza apelācijas tiesu nozīmēt lietas izskatīšanu mutvārdu procesā, lai nopratinātu lieciniekus, ar kuru liecībām varētu pierādīt apsūdzētā nevainīgumu, apelācijas instances tiesa lietu izskatīja rakstveidā, bet Senāts atzina to par pareizu. Piemēram lietā, par ko pieņemts Senāta rīcības sēdes lēmums SKK-320/2021, apsūdzētais bija lūdzis mutvārdu procesu, lai nopratinātu liecinieku, kura liecības apsūdzētā ieskatā varētu apstiprināt apsūdzētajam inkriminētā nodarījuma subjektīvās puses (nodoma) neesamību. Senāts, atsakot ierosināt kasācijas tiesvedību norādīja, ka tiesai nav saistošs procesā iesaistīto personu viedoklis par kāda konkrēta pierādījuma iegūšanas nepieciešamību. Savukārt lietā, par ko pieņemts Senāta rīcības sēdes lēmums SKK-347/2021, apsūdzētā aizstāvis lūdza mutvārdu procesu, lai atkārtoti nopratinātu liecinieci, pret kuru pirmās instances tiesa pieņēma blakus lēmumu par apzināti nepatiesas liecības konstatāciju. Arī šajā gadījumā Senāts atzina apelācijas instances lēmumu lietu skatīt rakstveida procesā par tiesisku.

Lietas attālināta izskatīšana kā tiesību uz aizstāvību ierobežojuma cēlonis

Pandēmijas apstākļos īpaši ir cietusi advokāta – klienta saziņas iespēja un konfidencialitāte. Pēdējā laikā bieži piedzīvota situācija: izmeklēšanas tiesnesis vai tiesa piemēroja apcietinājumu un pēc noteikta termiņa ir pienākums pārskatīt piemēroto drošības līdzekli (KPL 281. panta 4. daļa, ECK 5. panta 4. daļa). Klientam, atrodoties tādā ieslodzījuma vietā, kurā izsludināta Covid-19 karantīna, ir liegta iespēja tikties ar advokātu klātienē. Konsultācija pa telefonu (Covid-19 likuma 12. panta 1.³ daļa) šādos gadījumos var nebūt pietiekama, jo pirmkārt, nepastāv iespēja konsultācijas laikā uzrādīt lietas izlemšanā nozīmīgu dokumentu vai citu rakstisku informāciju un otrkārt, iztrūkst saziņas neverbālais vizuālais elements (sarunas partnera attēls, mīmika, žesti), no kā var uzzināt juridiskās palīdzības sniegšanai būtisku informāciju. Savukārt videokonferences režīmā ar klientu sazināties nav iespējams, jo nepastāv atsevišķs, tehniski konfidenciāls saziņas kanāls, kas atbilstu Latvijas Republikas Advokatūras likuma 6. panta otrās daļas 3. un 4. punkta prasībām. Nesaņemot no klienta pilnīgu informāciju un instrukcijas, aizstāvis ir spiests spēlēt “aklās visticīņas” ar procesa virzītāju, jo pēdējam ir daudz plašākas zināšanas par lietas apstākļiem. Tādā veidā tiek izjaukta aizstāvības un apsūdzības puses procesuālo iespēju vienlīdzība (the principle of equality of arms) (sk. sal. Reinprecht v. Austria, §31; A. and Others v. the United Kingdom [GC], §204). Šo aizskārumu būtu iespējams novērst, izstrādājot noteiktu drošības protokolu un tehniskās iespējas klienta konfidencialai saziņai ar advokātu no apcietinājuma vai ieslodzījuma vietas.

Lietas dalībnieku autentifikācijas un informācijas aizsardzība

a) Vispārīgi

Publiskajā telpā nesēn tika ziņots par gadījumu, kad Latvijas Republikas Saeimu, izmantojot t.s. “dziļviltojumu” (deep fake) videokonferencē uzrunāja persona, kas uzdevās par Krievijas pilsoniskās opozīcijas līdera A. Navaļņija līdzgaitnieku L. Volkovu (De Facto 2021). Šādi gadījumi atstāj graujošu iespaidu gan uz valsts institūciju reputāciju, gan atsevišķiem indivīdiem, jo kā zināms, viens attēls ir vairāk vērts nekā tūkstoš vārdu (Citron, Chesney 2019). Tāda pati situācija, ka attālinātā tiesas sēdē par lietas dalībnieku uzdodas cita persona, tehniski ir iespējama un pilnīgi reāla. Uzaicinājumi uz attālinātām tiesas sēdēm ar pieslēgšanās saiti un

autorizācijas kodu lietas dalībniekiem tiek sūtīti pa elektronisko pastu bez jebkādas informācijas šifrēšanas, tāpēc šo informāciju ir viegli pārtvert. Pieslēgušos lietas dalībnieku identitāte tiek pārbaudīta vienīgi salīdzinot lietas dalībnieka iepriekš iesūtītās personu apliecinoša dokumenta kopijā redzamo personas fotogrāfiju ar tiesneša datora ekrānā redzamo lietas dalībnieka attēlu. Rodas jautājums – ja reiz valsts ir tērējusi nozīmīgus līdzekļus, izveidojot valsts pakalpojumu portālu ar drošas autentifikācijas iespēju, izmantojot kvalificētu elektronisko parakstu vai maksājumu pakalpojumu sniedzēju autorizācijas rīkus (sk. <https://latvija.lv>), kāpēc šīs drošās autentifikācijas metodes netiek izmantotas tiesas sēdes dalībnieku autentifikācijai.

b) Lietās, kas tiek izskatītas slēgtā tiesas sēdē

Šāda situācija nav neiespējama arī slēgtās tiesas sēdēs, kas notiek videokonferences režīmā. Tā kā tiesas sēžu protokolā nav video attēla ieraksta komponentes, tas izslēdz iespēju speciālistiem novērtēt, ir vai nav bijušas nelikumīgas darbības (deep fake) ar tiesas procesa vajadzībām pārraidīto videosignālu. Slēgtās tiesas sēdes nosaka, piemēram, lai aizsargātu personu privātās dzīves un korespondences noslēpumu, komercnoslēpumu, aizsargātu ierobežotas pieejamības informāciju, nodrošinātu personu speciālo procesuālo aizsardzību kriminālprocesā. Tāpēc lietošanai slēgtajām tiesas sēdēm būtu jāizveido drošs saziņas protokols, kas garantē ne tikai drošu lietas dalībnieka autentifikāciju, bet arī pārraidītās informācijas šifrēšanu.

Kopsavilkums

Piemērojot Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma regulējumu par rakstveida procesa pielietojuma paplašināšanu un mutvārdu klātienē procesa primāru atvietošanu ar lietas izskatīšanu videokonferences režīmā, neievērojot ECT judikatūras atziņas, var izraisīt ECK 5. panta 4. daļas, kā arī 6. un 8. pantā garantēto cilvēktiesību aizskārumus.

Lietas izskatīšana rakstveida procesā krimināllietās apelācijas instancē, balstoties uz Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā 12. panta pirmajā daļā piešķirto pilnvarojumu, tiek piemērota plašāk, nekā to pieļauj ECK 6. pants. Senāts šo praksi attaisno ar argumentu, ka tiesai nav saistošs procesā iesaistīto personu viedoklis par kāda konkrēta pierādījuma iegūšanas nepieciešamību.

Gan videokonferences režīms, gan rakstveida process ir attālināts process, kas prasa noteiktas zināšanas un tehniskas prasmes no procesā iesaistītās personas, kā arī labu tehnisko nodrošinājumu. Ja valsts nenodrošina kompensējošus mehānismus, notiek privātpersonu netieša diskriminācija, proti, tiesas pieejamība kļūst atkarīga no personu izglītības līmeņa un/vai mantiskā stāvokļa.

Tiesu darbā izmantotie videokonferenču tehniskie risinājumi patlaban nenodrošina drošu saziņas kanālu un uzticamu lietas dalībnieka autentifikāciju.

Lietu iztiesāšanas videokonferencē norises primārai fiksēšanas metodei jābūt skaņas un attēla ierakstam.

Lai nodrošinātu ECK 6. panta 1. daļas un 3. daļas “c.” punktā garantēto tiesību uz aizstāvību efektīvu īstenošanu pārvietošanās un pulcēšanās ierobežojumu apstākļos, nepieciešama konfidencialitāti nodrošinoša videokonferences rīka ieviešana, ko savā profesionālajā darbībā izmantotu zvērināti advokāti, sniedzot juridisko palīdzību kriminālprocesā.

Attiecībā uz atklātām lietām, ko tiesas izskata videokonferences režīmā, lai nodrošinātu lietas izskatīšanas atklātuma principa ievērošanu sabalansēti ar lietas dalībnieku privātās dzīves aizsardzību, būtu nepieciešams tāds regulējums, kas paredz atklāto tiesas sēžu norises audio straumēšanu, tehniski nodrošinot straumētā materiāla kopēšanas ierobežojumus.

Bibliogrāfija

- Administratīvās atbildības likums. 14.11.2018. Latvijas Vēstnesis, Nr. 225, OP2018/225.1. redakcija ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 19.12.2019. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/303007> (skat. 07.09.2021.). (In Latvian)
- Administratīvā procesa likums. 14.11.2001. Latvijas Vēstnesis, Nr. 164, redakcija ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 16.02.2017. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/55567> (skat. 07.09.2021.). (In Latvian)
- Centrālā statistikas pārvalde. Latvijas oficiālā statistika. Pieejams: <https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Citron D. K., Chesney R. (2019) Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security, 107, California Law Review 1753. Pieejams: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3213954 (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Civilprocesa likums. 03.11.1998. Latvijas Vēstnesis, Nr. 326/330. redakcija ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 25.03.2021. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50500> (skat. 07.09.2021.). (In Latvian)

- Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums 09.06.2020. Latvijas Vēstnesis Nr. 110A, OP 2020/110A.1. redakcija ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 06.07.2021. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/315278> (skat. 07.09.2021.). (In Latvian)
- Council of Europe. Notifications under Article 15 of the Convention in the context of the COVID-19 pandemic: Notification – JJ9012C, Tr./005-225 – 16 March 2020. Pieejams: <https://rm.coe.int/16809ce9f2> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- De facto (LTV analītiskais raidījums) 02.05.2021. «De facto» pēta: Triks ar Navaļņija viltus līdzgaitnieku – dziļviltojums vai tikai grims? Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/de-facto-peta-triks-ar-navalnija-viltus-lidzgaitnieku—dzilviltojums-vai-tikai-grims.a403000/> (skat. 16.09.2021.). (In Latvian)
- Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. 13.06.1997. Latvijas Vēstnesis, Nr. 143/144. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskieligumi/id/649> (skat. 07.09.2021.). (In Latvian)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. Altay v. Turkey (no. 2), no. 11236/09, 9 April 2019. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. A and Others v. United Kingdom, no. 3455/05, 19 February 2009. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. B. and P. v. the United Kingdom, nos. 36337/97 and 35974/97, ECHR 2001-III 24 April 2001. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. Burden v. the United Kingdom [GC] no. 13378/05 29 April 2005. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. Brennan v. the United Kingdom, no. 39846/98, ECHR 2001-X 16 October 2001. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. Döry v. Sweden, no. 28394/95, 12 November 2002. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. Ekbatani v. Sweden Series A no. 134, 26 May 1988. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. Hermi v. Italy [GC], no. 18114/02, ECHR 2006-XII 18 October 2006. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. Grande Stevens and Others v. Italy, nos. 18640/10 and 4 others, 4 March 2014. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)

- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. *Öcalan v. Turkey* [GC], no. 46221/99, ECHR 2005-IV 12 May 2005. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. *Reinprecht v. Austria*, no. 67175/01 ECHR 2005-XII 15 November 2005. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. *Sakhnovskiy v. Russia* [GC], no. 21272/03, 2 November 2010. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un lēmumi. *S. v. Switzerland*, Series A no. 220, 28 November 1991. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Kriminālprocesa likums. 11.05.2005. Latvijas Vēstnesis Nr. 74, Redakcija ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 05.03.2021. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107820> (skat. 07.09.2021.). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Satversme. Valdības Vēstnesis, 141, 30.06.1922. Redakcija ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 16.10.2018. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980> (skat. 07.09.2021.). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Advokatūras likums 19.08.1993. Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, Nr. 28. Redakcija ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 02.03.2021. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/59283> (skat. 07.09.2021.). (In Latvian)
- McKeever G. (2020) Barriers to Participation for Litigants in Person in Remote Court Hearings. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=3609885> (skat. 27.09.2021.). (In English)
- Meikališa Ā. (2019) Kriminālprocesa likuma 140. panta komentārs. Kriminālprocesa likuma komentāri, A. daļa, Rīga: Latvijas Vēstnesis, 473.–475. lpp. (In Latvian)
- Ministru kabinets Nr. 90/TA-2217. Likumprojekts “Grozījumi Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā”, likumprojekta anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/74C10BD43ADA54C5C2258625003C9731?OpenDocument#B> (skat. 16.09.2021.). (In Latvian)
- Senāta Krimināllietu departamenta atziņas par tiesiskā regulējuma saistībā ar Covid-19 izplatību valstī piemērošanu (2020. gada 5. augusts – 2021. gada 5. augusts). Pieejams: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2021/Covid-19%20lemumi_KLD_apkopojums_12_08_2021_.docx (skat. 16.09.2021.). (In Latvian)
- Tiesu administrācija. Vadlīnijas Microsoft Teams izmantošanai tiesas sēžu organizēšanā rajona (pilsētu) tiesās un apgabaltiesās. Pieejams: <https://tiasas.lv/aktualitates/vadlinijas-microsoft-teams-izmantosana-i-tiasas-sezu-organizesana-rajona-pilsetu-tiasas-un-apgabaltie-9928> (skat. 16.09.2021.). (In Latvian)

- Tiesu administrācija. Pieslēgšanās instrukcija lietas dalībniekiem tiesas sēdei Microsoft Teams platformā. Pieejams: https://tiesas.lv/Media/Default/dokumenti/Teams_instrukcija_08_12_2020.pdf (skat. 16.09.2021.). (In Latvian)
2021. gada 27. maija lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību lietā Nr. SKK-320/2021 (ECLI:LV:AT:2021:0527.11904000416.4.L). Nav publicēts.
2021. gada 27. maija lēmums par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību lietā Nr. SKK-347/2021 (ECLI:LV:AT:2021:0527.11380042518.9.L). Nav publicēts.

The right to a fair trial in the shadow of a pandemic

Summary

In connection with the coronavirus pandemic in 2020, Latvian legislation imposed a several restrictions on the open, oral form of court proceedings. The authors argue, that the application of said restrictions ignoring case-law of ECtHR results in a violation of human rights, guaranteed by Articles 6 and 8 of ECHR. For example, the application written procedure in appeal criminal cases based on the authorization granted in Article 12, Section 1 of the Covid-19 Infection Management Law is applied more widely than Article 6 of the ECHR permits. The Senate justifies this practice with the argument that the appeal court is not bound by the opinion of the parties regarding the necessity to obtain a specific evidence. Both videoconferencing and the written proceedings are remote proceedings, requiring certain technical skills from the person involved, as well as good technical support. If the state does not provide compensatory mechanisms, there is indirect discrimination against individuals, i.e. access to justice becomes dependent on the level of education and/or property status of individual. The technical videoconferencing solutions used by courts currently do not provide a secure channel of communication and reliable authentication of the party. The primary method of recording the proceedings of the hearing by videoconference should be audio and video record. In order to ensure effective exercise of the rights guaranteed by Articles 6 (1) and (3) c) of ECHR in the circumstances of restrictions on free movement and assembly, a secure videoconferencing tool, which would be used by sworn advocates in their professional activities to provide legal assistance in criminal matters is necessary. To ensure that the principle of public hearing is balanced with the protection of the privacy of the parties, regulation would be needed to audio streamline of open court proceedings, technically ensuring restrictions on copying of streamed material.

Key words: principle of openness, Covid-19, oral proceedings, legal proceedings, the right to the assistance of a lawyer, the right of defence.

KAPITĀLSABIEDRĪBAS VALDES JĒDZIENA ĢENĒZE STARPTAUTISKI – TIESISKAJĀ IZPRATNĒ

Valde ir kapitālsabiedrības izpildinstitūcija. Tas galvenā funkcija ir sabiedrības operacionālās darbības organizācija ar mērķi gūt peļņu. Kapitālsabiedrības valdes jēdziena tiesiskā reglamentācija ir ietverta vairākos starptautiskajos normatīvajos aktos. Ļoti bieži starptautiskie normatīvie akti kapitālsabiedrības valdes jēdzienu aizstāj ar terminiem “direktors”, “direktoru padome”, “izpilddirektors”. Tāpat starptautiskajos tiesību aktos parasti tiek uzsvērts, ka kapitālsabiedrības valdes jēdzienam ir jābūt konkretizētam un iekļautam iekšējā nacionālajā tiesību aktā. Ņemot vērā to, ka komercietiskā attiecību darbības sfēru regulējošie tiesību akti ir savstarpēji saistīti, parasti valstu nacionālajā tiesību sistēmā nerodas metodoloģiska rakstura problēmas kapitālsabiedrības valdes jēdziena izpratnei.

Atslēgas vārdi: kapitālsabiedrības valde, starptautiskie normatīvie akti, valdes kompetences.

Kapitālsabiedrības valde ir sabiedrības izpildinstitūcija, kura vada un pārstāv sabiedrību. Valde pārziņā un vada sabiedrības lietas, atbild par sabiedrības komercdarbību un likumam atbilstošu grāmatvedību, kā arī pārvalda sabiedrības mantu un rīkojas ar tās līdzekļiem atbilstoši normatīvajiem aktiem, statūtiem un akcionāru sapulces lēmumiem (Komerclikums 2002). Valdes loceklim kapitālsabiedrības vadīšanā ir jāievēro:

- normatīvie akti (tas nozīmē, ka atkarībā no komercdarbības jomas, atsevišķi pienākumi var izrietēt no konkrētās jomas regulējošiem normatīvajiem aktiem);
- kapitālsabiedrības statūti, kas var paredzēt papildus norādes un ierobežojumus valdes loceklim kapitālsabiedrības darbības vadīšanā;
- dalībnieku (akcionāru) un padomes (jā tāda izveidota) sapulces lēmumi, un te būtisks aspekts ir, lai šādi lēmumi būtu likumīgi;
- valdes loceklim ir jābūt lojālam pret kapitālsabiedrību un jāizvairās no interešu konflikta situācijām (Paeglīte, Vilnis 2016).

Kapitālsabiedrības valdes jēdziena definēšana starptautiskajā līmenī ir notikusi vairākkārt. Analīzei autors izmantoja šādus starptautiskos tiesību aktus un tiesu spriedumus: 1) 2011. gada 5. aprīļa Eiropas Komisijas Zaļā Grāmata, ES korporatīvās vadības satvars (COM(2011)164); 2) 2017. gada 17. maija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES

2017/828, ar ko groza Direktīvu 2007/36/EK attiecībā uz akcionāru ilgtermiņa iesaistīšanas veicināšanu; 3) 2013. gada 26. jūnija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2013/34/ES “Par noteiktu veidu uzņēmumu gada finanšu pārskatiem, konsolidētajiem finanšu pārskatiem un saistītiem ziņojumiem, ar ko groza Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2006/43/EK un atceļ Padomes Direktīvas 78/660/EEK un 83/349/EEK”; 4) 2007. gada 11. jūlija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2007/36/EK “Par biržu sarakstos iekļautu sabiedrību akcionāru konkrētu tiesību izmantošanu”; 5) 2006. gada 14. jūnija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2006/46/EK, ar ko groza Padomes Direktīvas 78/660/EEK attiecībā uz noteiktu veidu sabiedrību gada pārskatiem, 83/349/EEK attiecībā uz konsolidētajiem pārskatiem, 86/635/EEK par banku un citu finanšu iestāžu gada pārskatiem un konsolidētajiem pārskatiem un 91/674/EEK par apdrošināšanas uzņēmumu gada pārskatiem un konsolidētajiem pārskatiem; 6) 2004. gada 15. decembra Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/109/EK “Par atklātības prasību saskaņošanu attiecībā uz informāciju par emitentiem, kuru vērtspapīrus atļauts tirgot regulētā tirgū, un par grozījumiem Direktīvā 2001/34/EK”; 7) 2004. gada 21. aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/25/EK par pārņemšanas piedāvājumiem; 8) Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) Korporatīvās pārvaldības principi; 9) 2004. gada 14. decembra Eiropas Komisijas Ieteikums, ar ko veicina atbilstošu režīmu biržas sarakstā iekļautu sabiedrību direktoru atlīdzībai (2004/913/EK); 10) 2005. gada 15. februāra Eiropas Komisijas Ieteikums par biržas sarakstā iekļautu sabiedrību direktoru bez izpildpilnvarām vai padomes locekļu un (direktoru) padomes komiteju lomām (2005/162/EK); 11) 2009. gada 30. aprīļa Eiropas Komisijas Ieteikums, ar ko papildina Ieteikumus 2004/913/EK un 2005/162/EK attiecībā uz biržas sarakstā iekļautu sabiedrību direktoru atlīdzību (2009/385/EK); 12) Eiropas Parlamenta 2015. gada 8. jūlijā pieņemtie grozījumi priekšlikumā Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai, ar ko groza Direktīvu 2007/36/EK attiecībā uz akcionāru ilgtermiņa iesaistīšanas veicināšanu un Direktīvu 2013/34/ES attiecībā uz paziņojuma par korporatīvo pārvaldību dažiem elementiem (COM(2014) 0213–C7-0147/2014–2014/0121(COD)); 13) 2010. gada 6. februāra Eiropas Komisijas Ziņojums par to, kā ES dalībvalstīs piemēro Komisijas Ieteikumu 2009/384/EK par atlīdzības politiku finanšu pakalpojumu nozarē (2009. gada ieteikums par atlīdzības politiku finanšu pakalpojumu nozarē) (COM(2010)286); 14) 2010. gada 11. novembra Eiropas Savie-

nības tiesas Otrās tiesu palātas spriedums lietā C232/09 “Dita Danosa pret LKB Līzings SIA”.

Analizējot šos normatīvos aktus var secināt, ka starptautiskie normatīvie akti bieži vien vispār nesatur konkrētu kapitālsabiedrības valdes definīciju, nereti aizstājot terminu “valde” (board) ar terminu “direktors” (director), “direktoru padome” (board of directors), “izpilddirektors” (executive director) u.tml. Piemēram, 2011. gada 5. aprīļa Eiropas Komisijas Zaļā Grāmata, ES korporatīvās vadības satvars (COM(2011)164), nedefinējot kapitālsabiedrības valdes jēdzienu kā tādu, paredz iespējas veidot direktoru padomes, kuru darbības pamatā ir kalpošana uzņēmuma darbības interesēm.

2017. gada 17. maija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2017/828, ar ko groza Direktīvu 2007/36/EK attiecībā uz akcionāru ilgtermiņa iesaistīšanas veicināšanu, neparedz kapitālsabiedrības valdes definīciju. Tajā pašā laikā direktīva paredz “kapitālsabiedrības vadītāja” (director) amata izveides iespēju, kas ir uzskatāms par sabiedrības administratīvās, vadības vai uzraudzības struktūras locekli, un kura pienākumu apjomā ietilpst valdes loceklim raksturīgo funkciju pildīšana.

Norādi uz kapitālsabiedrības korporatīvās pārvaldības esamību kā uzņēmuma vadības struktūru paredz 2013. gada 26. jūnija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2013/34/ES “Par noteiktu veidu uzņēmumu gada finanšu pārskatiem, konsolidētajiem finanšu pārskatiem un saistītiem ziņojumiem, ar ko groza Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2006/43/EK un atceļ Padomes Direktīvas 78/660/EEK un 83/349/EEK”. Direktīva paredz pienākumu vadības ziņojumā obligāti norādīt kapitālsabiedrības administratīvo, vadības un uzraudzības struktūru, piešķirot paraksta tiesības uzņēmuma administratīvajam vadītājam, kas ir uzskatāms par valdes locekli.

Nosacīti korektu kapitālsabiedrības valdes terminoloģiju lieto 2007. gada 11. jūlija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2007/36/EK “Par biržu sarakstos iekļautu sabiedrību akcionāru konkrētu tiesību izmantošanu”. Direktīvā, atbilstoši tās juridiskās reglamentācijas priekšmetam, kapitālsabiedrības valde tiek apzīmēta kā administratīva, pārvaldes un uzraudzības struktūra, kas sastāda konsolidētos pārskatus akcionāriem. Gandrīz identisku kapitālsabiedrības valdes definīciju paredz arī 2006. gada 14. jūnija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2006/46/EK, ar ko groza Padomes Direktīvas 78/660/EEK attiecībā uz noteiktu veidu sabiedrību gada pārskatiem, 83/349/EEK attiecībā uz konsolidē-

tajiem pārskatiem, 86/635/EEK par banku un citu finanšu iestāžu gada pārskatiem un konsolidētajiem pārskatiem un 91/674/EEK par apdrošināšanas uzņēmumu gada pārskatiem un konsolidētajiem pārskatiem. Šajā direktīvā kapitālsabiedrības valde tiek uzskatīta par uzņēmuma administratīvo, pārvaldes un uzraudzības struktūru, kas sastāda konsolidētos pārskatus un kas darbojas atbilstīgi pilnvarām, kas tām ir saskaņā ar dalībvalsts tiesību aktiem.

2004. gada 15. decembra Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/109/EK “Par atklātības prasību saskaņošanu attiecībā uz informāciju par emitentiem, kuru vērtspapīrus atļauts tirgot regulētā tirgū, un par grozījumiem Direktīvā 2001/34/EK” nenosaka kapitālsabiedrības valdes definīciju. Vienlaikus direktīvā ir atrodama norāde uz vērtspapīru emitenta atbildīgām personām, kas veic uzņēmuma administratīvas, pārvaldības un pārraudzības struktūras funkcijas. Minētie tiesību subjekti pēc sava statusa un pilnvarām ir pielīdzināmi kapitālsabiedrības valdes locekļiem.

Juridiski korektu kapitālsabiedrības valdes terminoloģiju lieto 2004. gada 21. aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/25/EK par pārņemšanas piedāvājumiem. Direktīvā, atbilstoši tās juridiskās regulēšanas priekšmetam, ir norādīts, ka valdes locekļi rikojas visa uzņēmuma interesēs, valde nedrīkst liegt vērtspapīru turētājiem iespēju izlemt par piedāvājuma priekšrocībām. Direktīva nosaka, ka valdes locekļi var tikt atsaukti vai iecelti akcionāru kopsapulcē.

Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) Korporatīvās pārvaldības principi paredz kapitālsabiedrības valdes jēdziena aizstāšanu ar terminu “vadošais darbinieks”, nosakot, ka šie termini ir sinonīmi. Principi paredz, ka pārvaldes institūciju (valde, padome) locekļi tiek iecelti uz noteiktu termiņu. Kapitālsabiedrības valde tiek nedefinēta kā korporatīvas pārvaldības iestāde, kas veic uzraudzības, regulēšanas un izpildes nodrošināšanas pienākumus, savā darbībā valde ir neatkarīga un atbildīga par savu funkciju pildīšanu un tiesību izmantošanu.

Kapitālsabiedrības valdes jēdziena aizstāšanu ar terminu “direktors” (director) paredz 2004. gada 14. decembra Eiropas Komisijas Ieteikums, ar ko veicina atbilstošu režīmu biržas sarakstā iekļautu sabiedrību direktoru atlīdzībai (2004/913/EK). Ieteikumā ir norādīts, ka kapitālsabiedrības direktors nozīmē jebkuru biržas sarakstā iekļautās sabiedrības pārvaldes, vadības vai uzraudzības struktūras locekli. Atbilstoši savam juridiskās regulēšanas priekšmetam, Ieteikums paredz arī, ka direktoru atlīdzības

forma, struktūra un līmenis ietilpst kapitālsabiedrību akcionāru kompetencē. Minētais nosacījums cieši korelē ar Latvijas normatīvajos aktos paredzētajiem nosacījumiem par kapitālsabiedrību valdes locekļu atlīdzības noteikšanas kārtību.

Atšķirīgu kapitālsabiedrības valdes jēdziena definīciju paredz 2005. gada 15. februāra Eiropas Komisijas Ieteikums par biržas sarakstā iekļautu sabiedrību direktoru bez izpildpilnvarām vai padomes locekļu un (direktoru) padomes komiteju lomu (2005/162/EK). Šajā normatīvajā aktā jēdziens “valde (valdes loceklis)” nozīmē jebkuru uzņēmēj-sabiedrības vadības struktūras locekli (divpakāpju sistēma), kas tiek ievēlēta uz noteiktu laiku. Ieteikums neparedz sīkāku valdes jēdziena izpratnes izklāstu, kas rada nepieciešamību sistēmiski piemērot minēto normatīvo aktu kopā ar citiem normatīvajiem aktiem, kuros ir atrodama kapitālsabiedrības valdes definīcija.

2009. gada 30. aprīļa Eiropas Komisijas Ieteikums, ar ko papildina Ieteikumus 2004/913/EK un 2005/162/EK attiecībā uz biržas sarakstā iekļautu sabiedrību direktoru atlīdzību (2009/385/EK), neparedz kapitālsabiedrības valdes jēdziena definīciju. Tās vietā Ieteikumā ir konstatējamas fragmentētas norādes uz kapitālsabiedrību direktoru un valdes locekļu juridisko statusu, liekot noprast, ka minētie tiesību subjekti ir vienas un tās pašas personas. Piemēram, saskaņā ar Ieteikuma pamatnostādņēm, attiecībā uz valdes locekļu (direktoru) atlīdzību, kapitālsabiedrības akcionāri tiek mudināti aktīvi piedalīties kopsapulcēs un izmantot savas balsstiesības attiecībā uz atlīdzības noteikšanu. Ņemot vērā, ka kapitālsabiedrības valdes atlīdzības jautājumi vienmēr atrodas kapitālsabiedrības akcionāru vai padomes kompetencē (Tenenbaum 2016), Ieteikumā minēto direktoru pielīdzināšana kapitālsabiedrību valdes locekļiem šķiet loģiska un pamatota.

Eiropas Parlamenta 2015. gada 8. jūlijā pieņemtie grozījumi priekšlikumā Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai, ar ko groza Direktīvu 2007/36/EK attiecībā uz akcionāru ilgtermiņa iesaistīšanas veicināšanu un Direktīvu 2013/34/ES attiecībā uz paziņojuma par korporatīvo pārvaldību dažiem elementiem (COM(2014)0213–C7-0147/2014–2014/0121(COD)), lieto atšķirīgu kapitālsabiedrības valdes terminoloģiju. Ņemot vērā normatīva akta juridiskā regulējuma priekšmetu, kapitālsabiedrības valde tiek definēta kā uzņēmuma pārvaldes vai uzraudzības struktūras sastāvdaļa, kas nodrošina uzņēmuma un to akcionāru, kas nav saistītās puses, tostarp mazākuma akcionāru, interešu pienācīgu aiz-

sardzību. Definīcijā nav iekļauta norāde uz kapitālsabiedrības valdes kā izpildinstitūcijas galvenajām pilnvarām, tiesībām un pienākumiem. Tāpat normatīvajā aktā paralēli valdes jēdzienam, tiek lietots termins “vadītājs”, radot zināmas problēmas minēto tiesību subjektu juridiskā statusa nodalīšanā.

Līdzīgi iepriekš izskatītajam normatīvajam aktam, arī 2010. gada 6. februāra Eiropas Komisijas Ziņojums par to, kā ES dalībvalstīs piemēro Komisijas Ieteikumu 2009/384/EK par atlīdzības politiku finanšu pakalpojumu nozarē (2009. gada ieteikums par atlīdzības politiku finanšu pakalpojumu nozarē) (COM(2010)286), neparedz kapitālsabiedrības valdes izvērstu definīciju. Ņemot vērā normatīva akta juridisko konstrukciju un juridiskā regulējuma priekšmetu, kapitālsabiedrības valde tiek apzīmēta ar terminu “direktors”. Ziņojums nosaka, ka direktors ir kapitālsabiedrības pārvaldes struktūras elements, kura atlīdzību nosaka padome vai akcionāri. Vienlaikus ir jāatzīmē, ka normatīvajā aktā vienlaicīgi tiek lietots arī termins “valde”, kas atbilstoši saturiskajam tvērumam atbilst direktora statusam.

Līdztekus Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvām un Ieteikumiem, valdes jēdziena starptautiski tiesisko izpratni nosaka arī Eiropas Savienības tiesu judikatūra. 2010. gada 11. novembra Eiropas Savienības tiesas Otrās tiesu palātas spriedums lietā C232/09 “Dita Danosa pret LKB Līzings SIA” paredz, ka kapitālsabiedrības valdes loceklis sniedz pakalpojumus kapitālsabiedrībai par atlīdzību un ir tās neatņemama sastāvdaļa. Tiesa nosaka arī, ka valde ir kapitālsabiedrības izpildinstitūcija, kura vada un pārstāv sabiedrību, rīkojoties kapitālsabiedrības akcionāru interesēs un viņu uzdevumā. Piedāvātais kapitālsabiedrības valdes definēšanas modelis, uzsverot valdes kā institūcijas izpildu darbu, atbilst Latvijas tiesību doktrīnā esošajai valdes jēdziena izpratnei.

Nepieciešams norādīt, ka iepriekš minētie kapitālsabiedrības valdes jēdziena definēšanas mēģinājumi ir domāti vairāk katra iepriekš apskatītā starptautiskā tiesību akta darbības nodrošināšanai, nevis valdes jēdziena vienotas definēšanas problēmas risināšanai kā tādai. Turklāt starptautiskajos tiesību aktos parasti tiek uzsvērts, ka kapitālsabiedrības valdes jēdzienam ir jābūt konkretizētam un iekļautam iekšējā nacionālajā tiesību aktā. Ņemot vērā to, ka komerctiesisko attiecību darbības sfēru regulējošie normatīvie akti ir savstarpēji saistīti, publikācijas autora ieskatā pašlaik nerodas metodoloģiska rakstura pretrunas kapitālsabiedrības valdes jēdziena izpratnei.

Bibliogrāfija

- Amendments adopted by the European Parliament on 8 July 2015 on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2007/36/EC as regards the encouragement of long-term shareholder engagement and Directive 2013/34/EU as regards certain elements of the corporate governance statement (COM(2014)0213 – C7-0147/2014 – 2014/0121(COD)). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015AP0257&from=LV> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Directive (EU) 2017/828 of the European Parliament and of the Council of 17 May 2017 amending Directive 2007/36/EC as regards the encouragement of long-term shareholder engagement. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017L0828> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0034> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Directive 2007/36/EC of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the exercise of certain rights of shareholders in listed companies. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32007L0036> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Directive 2006/46/EC of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 amending Council Directives 78/660/EEC on the annual accounts of certain types of companies, 83/349/EEC on consolidated accounts, 86/635/EEC on the annual accounts and consolidated accounts of banks and other financial institutions and 91/674/EEC on the annual accounts and consolidated accounts of insurance undertakings. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006L0046&from=LV> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Directive 2004/109/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 2004 on the harmonisation of transparency requirements in relation to information about issuers whose securities are admitted to trading on a regulated market and amending Directive 2001/34/EC. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004L0109&from=LV> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on takeover bids. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/25/oj/?locale=LV> (skat. 13.02.2022). (In English)

- Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) Korporatīvās pārvaldības principi. Pieejams: <https://www.oecd.org/publications/g20-oecd-korporativas-parvaldibas-principi-9789264304840-lv.html> (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- European Commission Recommendation of 14 December 2004 fostering an appropriate regime for the remuneration of directors of listed companies (2004/913/EC). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004H0913&from=LV> (skat. 13.02.2022). (In English)
- European Commission Recommendation of 15 February 2005 on the role of non-executive or supervisory directors of listed companies and on the committees of the (supervisory) board (2005/162/EC). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32005H0162&from=LV> (skat. 13.02.2022). (In English)
- European Commission Recommendation of 30 April 2009 complementing Recommendations 2004/913/EC and 2005/162/EC as regards the regime for the remuneration of directors of listed companies (2009/385/EC). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009H0385&from=LV> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Green Paper, The EU corporate governance framework. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A52011DC0164> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Judgment of the court (Second Chamber) 11 November 2010, case C-232/09 “Dita Danosa v LKB Līzings SIA”. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62009CJ0232&from=LV> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Komerclikums. 2000. gada 13. aprīlis, spēkā no 01.01.2002., Latvijas Vēstnesis Nr. 158/160. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/5490-komerclikums> (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- Paeglīte Z., Vilnis T. (2016) Kādi ir valdes locekļu pienākumi. Pieejams: <https://lvportals.lv/e-konsultacijas/9623-kadi-ir-valdes-loceklu-pienakumi-2016> (skat. 14.02.2022). (In Latvian)
- Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Report on the application by Member States of the EU of the Commission 2009/384/EC Recommendation on remuneration policies in the financial services sector (2009 Recommendation on remuneration policies in the financial services sector) (COM(2010)286). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0286> (skat. 13.02.2022). (In English)
- Tenenbaum B. (2016) How Much Should I Pay The Directors On My Board? Pieejams: <https://www.forbes.com/sites/bernietenenbaum/2016/11/26/how-much-should-i-pay-the-directors-on-my-board/#7c7d3b3caa30> (skat. 13.02.2022). (In English)

The genesis of the concept of the board of a company in the international legal doctrine

Summary

The board is an executive body of a company. Its main function is the organization of the company's operational activities in order to get profit. The legal regulation of the board of a company is included in several international regulatory enactments. Very often international legal documents replaces the notion of a company's board with the terms "director", "board of directors", "executive director". Similarly, international law generally emphasizes that the meaning of a board of a company must be specified and incorporated into domestic law. Due to the fact, that the legal documents, regulating the scope of commercial relations, are interrelated, there are usually no methodological problems in the national legal system for understanding the meaning of the board of a company.

Key words: company's board, international legal documents, board authorities.

Jeļena Kigitoviča, Natālija Asača (Latvija)

MOBINGS DARBA VIETĀ KĀ SVARĪGS IEMESLS DARBINIEKA UZTEIKUMA DARBA LIKUMA 100. PANTA PIEKTĀS DAĻAS IZPRATNĒ

Mobings ir jēdziens, kas sastopas mūsdienu sabiedrībā arvien biežāk. Jēdziena izplatība dod darbiniekiem plašākas tiesības aizstāvēt savas intereses, un vienlaicīgi darba devējam uzliek pienākumu būt uzmanīgākam, realizējot personāla politiku savā iestādē. Mobinga pieļaušana un neapturēšana ir darba līguma rupjš pārkāpums, kas rada darba devējam juridiskas un mantiskas sekas, tai skaitā dod tiesības darbiniekam nekavējoties pārtraukt darba tiesiskās attiecības ar darba devēju, pamatojoties uz Darba likuma 100. panta piekto daļu.

Raksta mērķis ir sniegt priekšstatu par darbinieka tiesību aizsardzības modeļiem un rīcību mobinga gadījumā. Mērķa sasniegšanai tika izpētītas Latvijas Republikas Augstākās tiesas atziņas un zinātniskā literatūra.

Latvijas Republikas tiesību normu sistēmā darbinieku pret mobingu darba vietā aizsargā Latvijas Republikas Satversme, Darba likums un citi speciālie likumi. Darba tiesisko attiecību regulējums no darbinieka tiesību aizsardzības viedokļa formāli ir pilnīgs, ir paredzētas sociālās normas, kas vērstas uz darbinieka tiesību aizsardzību, tomēr joprojām darbiniekam rodas grūtības pierādīt, ka kādas, vērstās pret viņu, darbības, ir mobings un arī visa pierādīšanas nasta gulstas uz darbinieku. Ņemot vērā iepriekšminēto, autoru ieskatā, esošās tiesību normas nav efektīvi vērstas uz darbinieka cilvēktiesību aizsardzību, līdz ar to nepieciešams precīzi noregulēt mobinga jautājumu normatīvo aktu līmenī.

Atslēgas vārdi: mobings, darbinieks, uzteikums, Darba likums, tiesu prakse.

Latvijas Republikas Satversmes 91. pantā nostiprinātais vienlīdzības princips: “Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā; cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas” darba tiesisko attiecību jomā ir konkretizēts Latvijas Republikas Darba likuma (Darba likums) 7. pantā (Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 14. novembra spriedums lietā Nr. SKC-762/2017 (C31407814)), tomēr, atbilstoši Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda Eiropas Darba apstākļu apsekojuma datiem vidēji 4–5% darbinieku Eiropas Savienībā ir pakļauti psiholoģiskās vardarbības – mobinga – ietekmei darba vietā. Mobinga sekas uz darbinieku un uzņēmuma darbību var būt ļoti nopietnas. Mobings var novest pie stresa, depresijas, pašvērtējuma samazināšanās, fobijām, gremošanas un miega traucējumiem un rezultātā nopietnas darba spēju samazināšanās. Šādas sekas parādās ne tikai mobinga upuriem, bet visā

kolēktīvā, jo kolēģi cieš no nelabvēlīgā psihosociālā klimata darba vidē (Mickeviča 2012).

Kaut arī joprojām nepastāv oficiāli atzītas mobinga definīcijas un šim jēdzienam var tikt izmantoti sinonīmi, definīcija ir meklējama tiesību doktrīnā, atzinumos, pētījumos, tiesu praksē.

Mobings jeb psiholoģiskais terors jeb emocionālā vardarbība darba vietā ir psihiska agresija pret personu, kas izpaužas kā naidīga, neētiska attieksme pret darbinieku, turklāt tā pausta bieži un ilgstoši. Uzbrukumus vienmēr vieno vienota naidīga sistēma. Ar psiholoģisko teroru saistīti darbinieka izpaušmes brīvības, sociālo attiecību, sociālā stāvokļa, darba situāciju kvalitātes un citi apdraudējumi (Neimanis 2004). Senāts, atsaucoties uz šo tiesību doktrīnu, precīzāk ir izskaidrojis, ka mobings ir psiholoģisks uzbrukums vienam konkrētam darbiniekam no vadītāja vai darba kolēģu puses; mobingu īsteno viens vai vairāki kolēģi, arī vadītājs; ja vajātājs ir vadītājs, to bieži sauc par bosingu (Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 6. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-308/2017 (C32231614)).

Zinātniskajā literatūrā gūtās atziņas par pētāmo tēmu liecina, ka bieži mobings tiek iedalīts divos veidos:

1. Horizontālais mobings – kolēģu īstenots psiholoģiskais terors ar nolūku, lai konkrēta persona pamet darbu. Nereti mobings pārvēršas par tā dēvēto “sendvič mobingu”, kurā upuris cieš gan no kolēģiem, gan no vadības (Iljina 2012);
2. Vertikālais mobings – bosings (bossing no angļu vārda “boss” – priekšnieks, šefs) – darba devēja īstenots psiholoģiskais terors ar nolūku, lai konkrēta persona pamet darbu (Kolodey 2007). Vertikālā mobinga gadījumā tiek pārkāpts vienlīdzīgu tiesību princips, jo pret vienu darbinieku darba devējs attiecas sliktāk nekā pret citiem darbiniekiem (Senāta Civillietu departamenta 2019. gada 20. augusta spriedums lietā Nr. SKC-605/2019 (C33586617)).

Latvijas Republikas Darba likumā 100. panta piektajā daļā ir norādīts, ka darbiniekam ir tiesības rakstveidā uzteikt darba līgumu, neievērojot Darba likuma 100. pantā noteikto uzteikta termiņu, ja darbiniekam ir svarīgs iemesls šādai rīcībai. Par svarīgu iemeslu atzīstams katrs tāds apstāklis, kas, pamatojoties uz ticamības un taisnprātības apsvērumiem, neļauj turpināt darba tiesiskās attiecības.

Likumdevējs, ietverot šādu terminu – svarīgs iemesls, tiesību normā ir norādījis uz galvenajiem kritērijiem, kas jāņem vērā, lai iemeslu atzītu par tādu, proti, tas ir katrs tāds apstāklis, kas, pamatojoties uz ticamības un taisnprātības apsvērumiem, neļauj darbiniekam turpināt darba tiesiskās

attiecības – šādi iemesli darbiniekam būs objektīvi jāpamato. Neatkarīgi no tā, ka norādīti svarīgākie vērā ņemamie kritēriji, jēdziens uzskatāms par ģenerālklaudzulu, kuras saturu veido sabiedrības vērtību, morāles sistēma un esošā tiesu prakse. Kā Augstākā tiesa kādā spriedumā atzinusi, darbinieka uzteikuma pamatā atbilstoši Darba likuma 100. panta piektajai daļai ir darbinieka subjektīvais skatījums un vērtējums par tajā brīdī esošo situāciju un apstākļiem, kas liek secināt, ka darba tiesiskās attiecības ar darba devēju nav iespējams turpināt, pamatojoties uz tikumības un taisnprātības apsvērumiem (Liepiņa u.c. 2020). Viens no šādiem svarīgiem iemesliem var būt arī mobings.

Mobinga pieļaušana un neapturēšana ir darba līguma rupjš pārkāpums, kas rada darba devējam juridiskas un mantiskas sekas, tai skaitā dod tiesības darbiniekam nekavējoties pārtraukt darba tiesiskās attiecības ar darba devēju.

Augstākā tiesa 2017. gada 6. aprīļa spriedumā lietā Nr. SKC-308/2017 (C32231614) pauda atziņu, ka darbinieks, kurš piedzīvojis psiholoģisku terorismu, un tādēļ nevēlas vairs turpināt darba attiecības, var izmantot Darba likuma 100. panta piektajā daļā paredzēto darba līguma izbeigšanas instrumentu. Situāciju, kad mobingu īstenojušās personas attieksme pret upuri padarījusi viņa atrašanos darbavietā par neciešamu, ir pamats kvalificēt kā svarīgu iemeslu Darba likuma 100. panta piektās daļas izpratnē. Tiesa atzina, ka: “Spēkā esošie tiesību akti neregulē jautājumu par pierādīšanas pienākumu mobinga gadījumos, tādējādi pēc analogijas ar atšķirīgas attieksmes aizlieguma pārkāpuma lietām, ir pamats piemērot Darba likuma 29. panta trešajā daļā noteikto “apgrieztās pierādīšanas principu”. Tas nozīmē, ka, darbiniekam prasības pieteikumā norādot uz apstākļiem vai personu darbībām, kas pirmšķietami (prima facie) liecina par mobinga izpausmēm, pienākums pamatot šo darbību atbilstību vienlīdzīgas attieksmes principam “pārceļas” uz darba devēju.” (Augstākās tiesas Civillietu departamenta 06.04.2017. spriedums lietā Nr. SKC-308/2017 (C32231614)). Vienlaikus, Augstākā tiesa norāda, ka: “Ne katrs ētikas un morāles normu pārkāpums ir atzīstams par tādu apstākli, kas taisnprātības un tikumības apsvērumu dēļ neļauj darbiniekam turpināt darba tiesiskās attiecības un tāpēc var tikt atzīts par pamatu darbinieka uzteikumam saskaņā ar Darba likuma 100. panta piekto daļu (Augstākās tiesas Civillietu departamenta 30.12.2016. spriedums lietā Nr. SKC-2038/2016 (C28425113)).

Mobingu un bossingu: “[...] īstenojošās personas (personu grupas) attieksme pret upuri pati par sevi var nebūt prettiesiska, prettiesisks ir šo darbību mērķis padarīt upura atrašanos konkrētajā vietā par neciešamu”,

“[...] ietekmētajai personai mērķtiecīga negatīva izturēšanās pret viņu var kļūt skaidra tikai pēc noteikta laika, kad šāda apiešanās izvērsās sistēmā” (Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 03.07.2019. spriedums lietā Nr. SKA-474/2019 (A420287716)). Psiholoģiskā terora ilgums ir jāvērtē kopsakarā ar citām psiholoģiskā terora pazīmēm, jo īpaši darbību raksturu, mērķi un sistemātiskumu. Ilguma kā psiholoģiskā terora pazīmes būtība nav noteiktā laika nogrieznī, bet gan ir tajā, ka psiholoģisko teroru veido darbību kopums ar vienotu mērķi, nevis viena vai vairākas atsevišķas epizodes. Parasti, lai pret darbinieku īstenotu un darbinieks konstatētu vienotu naidīgu darbību sistēmu (kas galvenokārt vērsta pret individu ar mērķi viņu atsvešināt, izstumt no kolektīva, radīt apstākļus, ka viņš darbu pamet), to var būt grūti izdarīt pāris dienās vai nedēļās un būs nepieciešams ilgāks laika posms, piemēram, vairāki mēneši, tomēr tas ir atkarīgs no epizožu intensitātes. Jo biežākas un sistemātiskākas ir kaitnieciskās darbības, jo īsāks laika posms nepieciešams, lai mobingu konstatētu, un otrādi (Senāta Civillietu departamenta 28.04.2020. spriedums lietā Nr. SKC-276/2020 (C30407917)).

Latvijas Republikas tiesību normu sistēmā darbinieku pret mobingu darba vietā aizsargā Latvijas Republikas Satversme, Darba likums un citi normatīvie akti. Darba tiesisko attiecību regulējums no darbinieka tiesību aizsardzības viedokļa formāli ir pilnīgs, ir paredzētas sociālās normas, kas vērstas uz darbinieka tiesību aizsardzību, tomēr joprojām darbiniekam rodas grūtības pierādīt, ka kādas, vērstās pret viņu, darbības, ir mobings. Saskaņā ar Darba likuma 125. pantu pierādīšanas pienākums, uzteicot darba tiesisko attiecību izbeigšanu, ir darba devējam, tomēr mobinga gadījumā visa pierādīšanas nasta gulstas uz darbinieku. Ņemot vērā iepriekšminēto, autoru ieskatā, esošās tiesību normas nav efektīvi vērstas uz darbinieka cilvēktiesību aizsardzību, līdz ar to nepieciešams precīzi noregulēt mobinga jautājumu normatīvo aktu līmeni.

Bibliogrāfija

- Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 30. decembra spriedums lietā Nr. SKC-2038/2016 (C28425113) (In Latvian)
- Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 6. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-308/2017 (C32231614) (In Latvian)
- Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 14. novembra spriedums lietā Nr. SKC-762/2017 (C31407814) (In Latvian)
- Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2019. gada 3. jūlijā spriedums Lietā Nr. SKA-474/2019 (A420287716) (In Latvian)

- Darba likums. Latvijas Republikas likums. 2001. gada 20. jūnijs. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums> (skat. 09.10.2021.). (In Latvian)
- Iljina A. (2012) Strashnoje slovo “mobing” (ili tiraniya na rabote). Vash psiholog. Pieejams: <http://vashpsiholog.org/post/676> (skat. 10.10.2021.). (In Russian)
- Kolodey K. (2007) Mobing. Psihoteror na rabochem meste i metodi jego preodolenija. Harjkov, Gumanitarnij centr, str. 368. (In Russian)
- Liepīņa u.c. (2020) Darba likums ar komentāriem. Rīga, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, 267. lpp. (In Latvian)
- Mickeviča N. (2012) Mobings darba vietā. Rīga, ESF projekts “Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības administratīvās kapacitātes stiprināšana”, 3.–4. lpp. (In Latvian)
- Neimanis J. (2004) Psiholoģiskais terors darba vietā: juridiskie aspekti, Jurista Vārds, Nr. 40(345). (In Latvian)
- Senāta Civillietu departamenta 2019. gada 20. augusta spriedums lietā Nr. SKC-605/2019 (C33586617) (In Latvian)
- Senāta Civillietu departamenta 2020. gada 28. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-276/2020 (C30407917) (In Latvian)

Mobbing at the workplace as an important reason for dismissal within the meaning of section 100(5) of the labour law

Summary

Mobbing is a concept that is increasingly common in today's society. The spread of the concept gives employees more rights to defend their interests and at the same time obliges employers to be more careful when implementing personal policies in their institutions. Tolerating and failing to stop mobbing is a gross violation of the employment contract, which has legal and financial consequences for the employer, including the right to immediately terminate the employment relationship with the employer on the basis of Article 100(5) of the Labour Law.

The aim of this article is to provide an overview of the models of employee rights protection and what to do in the event of mobbing. In order to achieve this goal, the opinions of the Supreme Court of the Republic of Latvia and scientific literature were examined.

In the legal system of the Republic of Latvia, employees are protected against mobbing in the workplace by the Constitution of the Republic of Latvia, the Labour Law and other special laws. The employment relationship framework is formally complete from the point of view of the protection of employees' rights, with social norms aimed at protecting employees' rights, but it is still difficult for an employee to prove that an action taken against them constitutes mobbing, and the burden of proof is on the employee. In the light of the above, the authors are of the opinion that the existing legal provisions are not effective in protecting the human rights of employees, and that it is therefore necessary to regulate the issue of mobbing at the level of laws and regulations.

Key words: mobbing, employee, notice, Labour Law, case law.

UPURA IEVAINOJAMĪBAS STĀVOKĻIS KRIMINOLOĢIJAS ASPEKTĀ

Viktimoloģiska rakstura jautājumi ir pietiekoši inovatīva tēma, īpaši aktuāla ir noziedzīga nodarījuma upura ievainojamības stāvokļa izpēte Latvijā. Viktimizācijas procesa izpētes gaitā nozīmīgi ir identificēt tos riska cēloņus, kuri saistāmi ar personas ievainojamību. Rakstā autore analizē upura ievainojamības stāvokļa kriminoloģisko raksturojumu. Viens no tiesībsargājošo iestāžu svarīgajiem uzdevumiem sistēmisks un mērķtiecīgs preventīvs darbs ar potenciāliem un noziedzīga nodarījuma cietušām personām.

Pētījuma mērķis ir raksturot upura ievainojamības apstākļus un situāciju, konstatēt motivētājfaktorus un iezīmēt viktimoloģiskās prevencijas virzienus. Kriminoloģiskās realitātes parādību un likumsakarību izziņai tiek izmantotas vispārējās un speciālās juridiskās izziņas metodes: speciālās un juridiskās literatūras avotu referatīvā analīze; aprakstošā metode, detalizēti pētot pētījuma priekšmetu, statistiskā datu apstrādes metode. Pētījuma bāze ir dažādos pētījumos izdarītie secinājumi, zinātnieku un speciālistu atziņas un viedokļi.

Autore secina, ka viktimoloģiskās izpētes rezultātā varam identificēt potenciālos upurus, noteikt dažādu līmeņu iedarbības aktivitātes un jomas, uz kurām šīm aktivitātēm būtu jāattiecas, lai tiktu mazināti noziedzīgas rīcības riski, novērstas jaunas noziedzīgas epizodes un lai pēc iespējas mazinātu noziedzīgas rīcības iespējamību.

Autore norāda, ka viktimoloģiskā prevencija ir vērsta uz potenciālo upuru un par upuriem uzskatītu personu identificēšanu, aizsardzības un rehabilitācijas pakalpojumu nodrošināšanu. Viktimoloģiskās prevencijas pasākumiem jāiedarbojas uz plašām sabiedrības dzīves jomām – sociālo nodrošināšanu; nodarbinātību; izglītību; brīvā laika aktivitātēm u.c. Tas būs veiksmīgs tikai tad, ja intervence notiks atbilstoši novērtētai situācijai, kompleksi un visaptveroši.

Atslēgas vārdi: kriminoloģija, viktimoloģija, upuris, ievainojamība, nevienlīdzība, prevencija.

Ievads

Noziedzīgais nodarījums nav nekas abstrakts. Tas pastāvējis un pastāv līdz ar sabiedrību, attīstās līdz ar to, un tā pastāvēšana nebūtu iespējama bez sabiedrības, jo katra noziedzīgā nodarījumā pamatā ir cilvēka rīcība, kas vērsta pret otru, dzīvību, veselību, mantu vai sabiedrību kopumā (Zīle 2002). Kriminoloģiskajos pētījumos tiek atzīts, ka ikviens indivīds lielākā vai mazākā mērā ir viktims, taču attiecībā ne pret visiem viktimitātes

potenciāls realizējas. Viktimitāte (viktimogēnisms) – indivīda fiziskās, psihiskās un sociālās iezīmes, kuras sekmē personas kļūšanu par upuri. Viktimizācija ir process un tā rezultāts, kurā indivīds vai indivīdu grupa kļūst par noziedzīga nodarījuma upuri. Turklāt viktimizācija kļūst par kopīgu problēmu, kuras sekas ir jūtamas visā sabiedrībā (Gottfredson, Hirschi 1990). Šis procesa rezultāts var attiekties uz atsevišķu personu un personu masām. Noziedzīgs nodarījums bieži skar vairāk nekā vienu cietušo, un netieši cieš arī cietušo tuvinieki.

Pamatojoties uz viktimoloģisko pētījumu rezultātiem varam secināt, ka kriminālās statistikas atskaitēs tiek fiksēts no 5 līdz 10% izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Saskaņā ar Eurostat datiem katru gadu tiek reģistrēti aptuveni 30 miljoni noziedzīgu nodarījumu pret cilvēkiem vai īpašumu, un par daudziem noziedzīgiem nodarījumiem nekad netiek ziņots, pieņemot, ka neziņoto noziedzīgo nodarījumu attiecība ir 60%, un cietušajiem vidēji ir trīs tuvi ģimenes locekļi. Tas ļauj izdarīt piemērotus aprēķinus, ka katru gadu, iespējams, ir līdz 75 miljoniem noziedzīgos nodarījumos tieši cietušo (The Burden of Crime in the EU). Šajā kontekstā kaitējums saprotams fizisks, psiholoģisks vai emocionāls kaitējums vai materiāli zaudējumi, kas personai radušies citas personas noziedzīgās darbības dēļ.

Pētījuma mērķis ir raksturot upura ievainojamības apstākļus un situāciju, konstatēt motivētājfaktorus un iezīmēt viktimoloģiskās preventijas virzienus. Ir būtiski novērst noziedzību, pozitīvi ietekmēt personas viktimoloģiskās īpašības. Tātad nepieciešams viktimizācijas riska novērtējums, kā arī, savlaicīgi identificējot atkārtotai viktimizācijai pakļautās personas – viktimizācijas cikla pārtraukšana. Kriminoloģiskās realitātes parādību un likumsakarību izziņai tiek izmantotas vispārējās un speciālās juridiskās izziņas metodes: speciālās un juridiskās literatūras avotu referatīvā analīze; aprakstošā metode, detalizēti pētot pētījuma priekšmetu, statistiskā datu apstrādes metode. Pētījuma bāze ir dažādos pētījumos izdarītie secinājumi, zinātnieku un speciālistu atziņas un viedokļi.

Svarīgākās atziņas teorijā un praksē

Viktimizācija ir sarežģīts un kompleks fenomens. Profesors Andrevs Karmens (Andrew Karmen) norādījis, ka viktimizācija ir asimetriskas, nevienmērīgas starppersonu attiecības, kas ir ļaunprātīgas, aizskarošas, sāpīgas, destruktīvas, parazitiskas un negodīgas (Karmen 2015). Savukārt viktimitāti autore interpretē kā sarežģītu divlīmeņu parādību (īpašību),

kurā no vienas puses izpaužas personas neaizsargātība, ievainojamība no noziedzīgiem nodarījumiem mikro un makro vidē, no otras puses, subjektīvā personas predisponētība kļūt par upuri, kas mazina tās spēju pretoties noziedzīgai rīcībai. Abi šie līmeņi ir cieši savstarpēji saistīti. Upura viktimizācijas potenciālu paaugstina personas ievainojamība un viktimītāte, kas noved pie viktimizācijas (Kipāne 2015). Tādejādi autore uzskata, ka viktimizācijas procesa izpētes gaitā nozīmīgi ir identificēt tos riska cēloņus, kuri saistāmi ar personas ievainojamību. Autore uzskata, ka upura ievainojamības stāvokļa izpēte ir viens no aktuālajiem viktimoloģijas jautājumiem.

Vārds “ievainot” nozīmē dziļi aizskart, sāpināt (ar savu izturēšanos, rīcību, runu); būt par cēloni tam, ka (kāds) tiek dziļi aizskarts, sāpināts (Latviešu literārās valodas vārdnīca 1972–1996). Upura ievainojamība ir personas uzņēmība pret noziedzīgiem nodarījumiem vai kaitējumiem (Doerner 2012). Īpašības vai apstākļi, kuru dēļ tie ir jūtīgi pret apdraudējuma nelabvēlīgo ietekmi. Pētījumu rezultāti norāda to, ka ir noteikta cietušo grupa un noteikti nodarījumu veidi, kuros pastāv īpaši augsts atkārtotas viktimizācijas risks, īpaši tas ir aktuāli nodarījumos, kuros iesaistīti tuvinieki. Kā liecina ārvalstu pieredze pievēršanās atkārtotas viktimizācijas jautājuma risināšanai ir būtisks preventīvs raksturs, ņemot vērā, ka pēc atsevišķām aplēsēm 10% cietušo ir cietušie 30% reģistrētajos nodarījumos. Līdz ar to paaugstinātas atkārtotas viktimizācijas riska grupas un personas identificēšanai nepieciešams attīstīt riska novērtējuma sistēmu (Landmane, Rinkēvics, Eināts 2019).

Zinātniskajā literatūrā ir pieņemts nodalīt ārējos jeb objektīvos un iekšējos jeb subjektīvos viktimogēnos faktoros, kas ietekmē noziedzību (Repeckaja 2009). Ārējie viktimogēnie faktori ir mikrovides un makrovides ietekme, respektīvi, pirmskriminālā situācija, objektīvie apstākļi, kas rodas tieši pirms noziedzīga nodarījuma vai nodarījuma izdarīšanas brīdī. Tie nav saistīti ar upura viktimizāciju un upura uzvedību. Iekšējie viktimogēnie faktori ir saistīti ar upura identitāti, upura personības veidošanās apstākļiem un uzvedību raksturojošiem cēloņiem. Personības attīstības un identitātes veidošanos ietekmē gan sabiedrība, gan mikro vide. Autoresprāt, īpaši nozīmīga ir mikro vides ietekme. Veselīga sociāla vide rada pozitīvu iespaidu, harmonisku indivīda attīstību un pilnveidošanos. Tomēr jāatzīst, ka daļai Latvijas sabiedrības dažādu apstākļu dēļ nav iespējas integrēties sociāli veselīgā vidē, piemēram, nelabvēlīgās ģimenes apstākļu dēļ, vardarbības ģimenē izplatības dēļ, bērniem bieži atstāšanas novārtā dēļ.

Pētījumos tiek atzīts, ka ikviens cilvēks ir pakļauts neracionāliem aizspriedumiem un domāšanas stereotipiem. Tie bieži vien nosaka cilvēka rīcību pretēji viņa personīgajam labumam, dažreiz pašam pat neapzinoties savas izvēles pamatotību (Ekspluatatīvo fiktīvo laulību mazināšana: multiplikatoru apmācības. Metodiskais materiāls). Ievainojamības stāvokļa ļaunprātīga izmantošana ir ļaunprātīga izmantošana jebkurā situācijā, kurā iesaistītajai personai nav reālu un pieņemamu izvēles iespēju kā vien pakļauties ļaunprātīgajai izmantošanai (Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību, Skaidrojošais ziņojums). Citiem vārdiem sakot, ievainojamība var būt jebkādas grūtības, kuru dēļ cilvēks ir spiests pieņemt to, ka tiek izmantots, piemēram, personas medicīniska rakstura mentāla atpalcība, nepilngadība, atkarības (alkohola, narkotiku atkarība, azartspēļu atkarība), bezpajumtnieki, trūcīgie, bez valodas zināšanām. Manipulēšanas ar upura ievainojamības stāvokli situācija var ietvert ekonomisko atkarību: nabadzība, bezdarbs, zems atalgojums, darba tirgum nepiemērotas prasmes, finansiālas problēmas, grūtības nomaksāt parādsaistības, akūta finanšu līdzekļu nepieciešamība u.c. Tātad ievainojamības stāvokļa ļaunprātīga izmantošana ir ļaunprātīga izmantošana jebkurā situācijā, kurā iesaistītajai personai nav reālu un pieņemamu izvēles iespēju kā vien pakļauties šādai izmantošanai. Ievainojamība var būt dažādu veidu – fiziska, psiholoģiska, ekonomiska, sociāla. Proti:

- a) Fiziskā ievainojamība – persona fiziskas pazīmes (piemēram, trīcēšana, valodas raustīšana u.c.);
- b) Psiholoģiskā ievainojamība – agrīna vardarbības pieredze bērnībā (t.sk. pamešana novārtā), psiholoģiskā trauma, pēkšņa krīze, zaudējums dzīvē, narkotiku, alkohola vai citu apreibinošu vielu atkarība, garīgās vai psihiskās veselības traucējumi, ģimenes locekļu un tuvu personu ietekme. Psiholoģiskā ievainojamība ietver gan bērnības traumas un pieredzes, piedzīvotā seksuālā vardarbība vai vardarbība ģimenē, atkarības un dzīve bez pajumtes (People Involved in Prostitution)¹. Piemēram, vervētājs, lai izpildītu fiktīvo ekspluatatīvo laulību organizatora pasūtījumu, piemeklējot līgavu pēc auguma, miesas būves un matu krāsas, izraudzījās vervēšanai bezdarbnieces, kurām ir tieksme pēc alkohola (Ekspluatatīvo fiktīvo laulību mazināšana: multiplikatoru apmācības Metodiskais materiāls).
- c) Ekonomiskā ievainojamība – nabadzība, jo sevišķi ilgtermiņa, ilgtermiņa bezdarbs, galamērķa valsts valodas nezināšana sarunvalodas līmeni, mājokļa zaudēšana, atbildība par dzīvesbiedru vai bērniem u. c. Ekonomiskie apsvērumi ietver gan pamatvajadzību nodrošinā-

šanu sev, bērniem vai vecākiem; nespēja nopelnīt pietiekoši savā pamatdarbā; nepieciešamība pabeigt studijas (Rekrutēšana cilvēku tirdzniecībai un sievietes tēls interneta vidē. Latvijas, Igaunijas un Lielbritānijas gadījums⁵). Piemēram, vervētājs, lai veicinātu sieviešu iesaisti fiktīvās ekspluatatīvās laulībās, piemeklēja upurus vervēšanai no sociāli maznodrošinātiem sabiedrības slāņiem. Savervētajām sievietēm, kurām vietējā pašvaldība piešķīrusi maznodrošinātās personas statusu, tika piedāvāts par atlīdzību meklēt sievietes, kuras piekritīs braukt uz Īriju fiktīvi precēties ar Dienvidaustrumāzijas pilsoņiem (Ekspluatatīvo fiktīvo laulību mazināšana: multiplikatoru apmācības Metodiskais materiāls).

- d) Sociālā (kultūras) ievainojamība. Pastāv arī dažādi sociālās un kultūras ievainojamības apstākļi – patriarhāla sabiedrība (stereotipi par sievietes lomu sabiedrībā), izglītības un citu alternatīvu trūkums, līdzvērtīgu iespēju trūkums sievietēm, disfunkcionāla ģimene, atbalsta personu trūkums, atstumtība, izolācija, ierobežotas sociālās prasmes. Piemērs – Sieviete ar vidēju garīgu atpalcību nevarēja pati rūpēties par savu bērnu. Viņai un viņas bērnam bija iecelts aizbildnis. Pēc strīda ar bērna tēvu viņa aizgāja no savas dzīves vietas. Tā kā viņai nebija kur dzīvot, viņa nolēma aizbraukt pie savas mātes. Viņas māte lietoja alkoholiskos dzērienus un bieži bija alkohola reibuma stāvoklī. Ierodoties sievietei mājās, viņas māte piezvanīja savam paziņam un sarunāja tikšanos, lai pārrunātu meitas iekārtošanu darbā. Pēc telefon-sarunas pabeigšanas māte lika meitai aiziet uz tikšanos ar vīrietī-darba piedāvātāju. Apskatot sievietes pasi, vīrietis paziņoja, ka pasei ir gandrīz beidzies derīguma termiņš. Vīrietis teica, ka sievietei būs jāaizbrauc kopā ar viņu nomainīt pasi. Tas bija nepieciešams, lai ar derīgiem dokumentiem varētu braukt uz Angliju un noslēgt laulības ar Dienvidaustrumāzijas pilsoni (Ekspluatatīvo fiktīvo laulību mazi-nāšana: multiplikatoru apmācības Metodiskais materiāls).

Viktimologi ir identificējuši noteiktas personu grupas, kuras pakļautas lielākajam ievainojamības vai apdraudējuma riskam (Turvey 2014). Neaizsargātāks cilvēks varbūt bērns, jauniešs, cilvēks ar speciālajām vajadzībām, gados vecākas personas. Skaidrs, ka pastāv būtiskas atšķirības gan starp grupām, gan grupas ietvaros, kā arī piemērojamos preventīvos pasākumos (Brown 2004). Pētījumā “Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā” izdarīts secinājums, ka no kriminoloģijas viedokļa pastāv cieša saikne starp bērniem cietušajiem un tiem, kas vēlāk izdara noziedzīgus nodarījumus. Bērni ir tāda mērķa

grupa, kuras kontakts ar noziedzību jebkurā veidā, rada nevēlamu traumatisku pieredzi, kas vēlāk var atspoguļoties bērna antisociālā uzvedībā pret citiem vai sevi.

Cietušo personu var ietekmēt dažādi faktori. Faktoros nosacīti varam iedalīt trīs lielās grupās, tie saistāmi ar personas īpatnībām, apkārtējās vides ietekmi un iedarbības uz personu intensitāti un dziļumu (Ekspluatatīvo fiktīvo laulību mazināšana: multiplikatoru apmācības Metodiskais materiāls):

1. Personības fizioloģiskās un psiholoģiskās īpatnības:
 - a. vecuma un dzimuma faktori;
 - b. intelektuālā un fiziskās attīstība;
 - c. pazemināts emocionāls briedums, jūtīgums;
 - d. raksturs un griba;
 - e. norobežošanās, zems pašvērtējums, neelastīgums;
 - f. nelabvēlīgs pamats (angliski “background”) – psihiski traucējumi, slimības, depresija, atkarības problēmas.
2. Pastāvīgā apkārtējās vides sociālā iedarbība:
 - a. socializācijas process;
 - b. pieredze;
 - c. sociāli nosacītas emocijas (bailes no kauna, nosodījuma vai vainošanas);
 - d. atkarība no piederības savai grupai; augsta sociālā trauksme;
 - e. citi sociālie faktori (sabiedrības viedoklis, stereotipi, vainošana vai atbalsts).
3. Vardarbības dinamika un tās traumatizējošā daba:
 - a. uzbrukuma īpatnības, smagums, saistība ar vardarbību;
 - b. vardarbības ilgums, biežums;
 - c. attiecību īpatnības ar varmāku – vardarbība no ģimenes locekļa puses atstāj smagākas sekas.

Personas ievainojamības apdraudējuma līmeni var noteikt, analizējot dzīvesveida radīto apdraudējumu un situācijas radīto apdraudējumu. Dzīvesveida radīto apdraudējumu palielina šādi trīs riska avoti:

1. persona atrodas mijiedarbībā ar noziedznieku vai personu, kurai ir noziedzības risks;
2. izveidojušies apstākļi, kas izraisa konfliktu ar noziedznieku;
3. palielinās noziedznieka uztvere par personu kā viegli ievainojamu.

Dažos nodarbošanās veidos ir daudz augstāks viktimizācijas īpatsvars nekā citos (piemēram, taksometru vadītāji) un cilvēkiem, kuri pavadā laiku riskantajos objektos (piemēram, veikalu darbinieki). Personas, kurām ir

personiskas problēmas un personas, kurām raksturīgas konkrētas personiskās īpašības – agresivitāte, impulsivitāte, pasivitātes, zems pašnovērtējums u.c. (Doerner, Lab 2012).

Upura ievainojamību pret dažādiem apdraudējuma veidiem var palielināt situācijas radīts apdraudējums. Identificēti vairāki situācijas radīti apdraudējumi: notikuma laiks (noziedzīgs nodarījums izdarīts ārkārtējās situācijas laikā), notikuma vieta, atrašanās netālu no noziedzīgām, vardarbīgām un agresīvām personām, ieroču pieejamība, cietušā emocionālais stāvoklis un uztvere, atkarību izraisošo vielu lietošana un vardarbīga vai agresīva uzvedība. Jāņem vērā, ka pēkšņa uzbrukuma, briesmu un negaidītības iespaidā emocionālā šoka vai apjukuma stāvoklī var nonākt pilnīgi vesels un intelektuāli attīstīts cilvēks. Krievijas speciālists Nikolajs Panovs (Николай Иванович Панов) raksta, ka draudi vienmēr izjauc normālu cilvēka psihes darbību (psihisko neaizskaramību), jo izraisa viņā bailes un briesmu sajūtu sakarā ar paredzamo draudu izpildīšanu (Panov 1986). Turklāt daži cilvēki tiek viktimizēti vairākkārtēji, un, saskaņā ar likumu “80-20”, neliela cietušo daļa ir pakļauta lielai kopējās viktimizācijas daļai (Klarks, Eks 2011). Piemēram, sievietes, kuras jau ir bijušas iesaistītas prostitūcijā, ir pakļautas vēl lielākam atkārtotas viktimizācijas riskam, sabiedrības attieksme pret šīm sievietēm ir nosodoša un atstumjoša. Balstoties uz speciālistu novērojumiem praksē, personu līdz prostitūcijai un iesaistīšanai seksuālajā ekspluatācijā parasti noved dažādi ievainojamības apstākļi – vardarbība ģimenē, ģimenes modelis, izglītības trūkums, naudas līdzekļu trūkums, stereotipi sabiedrībā, vainas sajūta, augšana institūcijā, seksuāla vardarbība bērnībā, pamešana novārtā, nespēja izvērtēt atbilstošu uzvedību un meklēt palīdzību.

Upura ievainojamības stāvoklis ir nostiprināts arī Krimināllikumā. Ievainojamība ir viens no cilvēku tirdzniecības noziegumu elementa veidojošiem apstākļiem. Senāta Krimināllietu departamenta lēmumā norādīts, ka ievainojamības stāvokļa esamība izriet ne tikai no cietušo personības, bet arī no viņu sociālā stāvokļa, dzīves apstākļiem, iepriekšējās dzīves pieredzes, tā brīža iespējām, veselības stāvokļa, citu personu rīcības, galvenokārt no [pers. A] noziedzīgās darbības (Senāta Krimināllietu departamenta 2021. gada 31. marta lēmums, lieta Nr. 11815003517, SKK-51/2021).

Izpētes rezultāti parādīja, ka visbiežāk sastopamie ievainojamības riski ir: nabadzība, nelabvēlīgi ģimenes apstākļi (disfunkcionālas ģimenes), zems izglītības līmenis, diagnosticēta vidēji smaga vai smaga garīgās atpalicības pakāpe, vājas sociālās prasmes. Piemēram, Latvijā sievietes biežāk

nekā vidēji ES cietušas no fiziskas vardarbības sekām – 84% sieviešu, kuras pēc 15 gadu vecuma sasniegšanas ir piedzīvojušas fizisku un/vai seksuālu vardarbību, tās rezultātā saskarās arī ar veselības problēmām, psiholoģiskas vardarbības no esošā vai bijušā partnera, kā arī retāk ziņojušas par pieredzēto vardarbību. Savukārt vīrieši biežāk ir tišu smagu miesas bojājumu upuri (Likumpārkāpumi un vardarbība, Centrālā statistikas pārvalde).

Cilvēku tirdzniecība ir viena no situācijām, kad cilvēka ievainojamības, bezpalīdzības, nezināšanas un citu faktoru rezultātā indivīds kļūst par upuri. Cilvēku tirgotāji, atšķirībā no seno laiku vergturiem, izmanto jaunas un mūsdienīgas metodes, lai pievilinātu un pakļautu upurus. Saskaņā ar starptautisko 2018. gada globālās verdzības indeksu aptuveni 8000 Latvijas valsts piederīgo ir pakļauti modernajai verdzībai, un 24,61 Latvijas iedzīvotāji uz 100 iedzīvotājiem atrodas ievainojamības stāvoklī tikt pakļautiem modernajai verdzībai (Globālais verdzības indekss 2018). Visbiežāk izmantojamie līdzekļi ekspluatatīvo laulību gadījumos upura izcelsmes valstī ir krāpšana (maldinot par patieso brauciena mērķi uz ārvalstīm) un personas ievainojamības izmantošana. Savukārt ekspluatācija mērķa valstī notiek ar draudiem vai ekonomiska rakstura piespiešanu uz personas ievainojamības pamata (Ekspluatatīvo fiktīvo laulību mazināšana: multiplikatoru apmācības Metodiskais materiāls). Tāpat var notikt iedraudzināšana, kad kāds ar bērnu vai viegli ievainojamu pieaugušo izveido emocionālu saikni, lai iegūtu tā uzticību seksuālās vardarbības, seksuālās izmantošanas vai cilvēku tirdzniecības nolūkos. Iedraudzināšana notiek gan tiešsaistē, gan personīgi (Glosārijs Cilvēku tirdzniecība 2019). Šie viltus draugi slēpj savus patiesos nodomus un var pavadīt ilgu laiku, lai iemantotu bērna uzticību. Viltus draugi var mēģināt iegūt visas ģimenes uzticību, lai panāktu, ka tie ļauj viņiem palikt vienatnē ar bērnu, un ja tie strādā ar bērniem, līdzīga taktika tiek izmantota ar to kolēģiem. Viltus draugi to dara, izliekoties par kaut ko, kas tie nav, piemēram, tiešsaistē sakot, ka viņi ir vienāda vecuma, sniedzot padomu vai paužot sapratni, pērkot dāvanas, veltot bērnam uzmanību, izmantojot savu profesionālo amatu vai reputāciju, vedot tos ceļojumos, izbraukumos vai brīvdienā atpūtā (What Parents Need to Know About Sexual Grooming, NSPCC).

Ievainojamība kā cilvēku tirdzniecības elementu personas brīvas izvēles ierobežošanai, var atzīt, ka ikviens cilvēks ir pakļauts neracionāliem aizspriedumiem un domāšanas stereotipiem. Tie bieži vien nosaka cilvēka rīcību pretēji viņa personīgajam labumam, dažreiz pašam pat neapzinoties

savas izvēles pamatotību. Proti, personai nav citas reālas vai pieņemamas izvēles kā vien pakļauties ekspluatācijai (Ekspluatatīvo fiktīvo laulību mazināšana: multiplikatoru apmācības Metodiskais materiāls). Ilustratīvajam aprakstam piemērs no krimināllietas. Raksturojot ievainojamības stāvokli, prokurore norādījusi, ka [pers. C] atrašanos ievainojamības stāvoklī apstiprina šādi fakti – viņai nebija līdzekļi un iespējas ierasties pie [pers. A] fermā un veikt sākotnējās pārrunas par iespējamo darbu fermā, apskatīt darba vietu, noskaidrot darba apstākļus. Sociālo apstākļu spiesta un uzticoties [pers. A], [pers. C] pirms brauciena pie [pers. A] paņēma līdzī savu iedzīvi, lai uzreiz uzsāktu darbu pie [pers. A], jo viņa apzinājās, ka citu variantu viņai nav. Deklarētās dzīvesvietas esamība nav vērtējama kā cietušo iespēja doties dzīvot citur, jo deklarācijas patiesā būtība ir būt sasniedzamam saziņā ar valsti un pašvaldību. Savukārt sašķaņā ar [pers. A] liecībām, viņš bija informēts par [pers. B] dzīvesvietas smagajiem apstākļiem. Minētie apstākļi norāda uz cietušo ievainojamību un cietušo tā brīža atkarību no apsūdzētā [pers. A]. (Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2021. gada 31. marta lēmums, lieta Nr. 11815003517, SKK-51/2021).

Nevienlīdzības radītās problēmas varam caurskatīt, izmantojot ievērojamā amerikāņu zinātnieka Roberta Mērtona (Robert K. Merton) teoriju “Mateja efektu”. Minētā jēdziena izcelsme ir saistīta ar Jaunās Derības Mateja Evaņģēliju (Mateja Evaņģēlijs 13:12), tāpēc arī Mateja efekts. Tas skan: “Jo ikvienam, kam ir, tiks dots, un tam būs pārpilnība, bet no tā, kam nav, atņems to, kas tam ir”. Mūsdienās tas nozīmē personu vai to grupu tendenci palielināt savu pārsvaru, lai nostiprinātu savu dominējošo stāvokli, esošās privilēģijas vai tai pieejamos resursus (Merton 1968). “Mateja efekta” pamatā ir fakts, ka bagātie kļūst bagātāki un nabagie nabagāki, tas mazina un sašaurina iespējas izlīdzināties.

Kā zināms, arī piedzīvotā vardarbība varbūt viens no ievainojamības riskiem un ietekmēt indivīda ievainojamības pakāpi. Vardarbības izpausmes sabiedrībā ir jutīgs jautājums. Gan Latvijā, gan pasaulē vardarbība ir problēma visai sabiedrībai un katram sabiedrībā dzīvojošam indivīdam. Vardarbības fenomens var pastāvēt, jo tas ir cieši ieaudies cilvēku uztverē, paražās un dzīvesveidā, un bieži tiek attaisnots, vainojot upuri. Viens no cēloņiem, kāpēc sievietes un meitenes cieš no vardarbības, ir pastāvošie aizspriedumi un diskriminācija (Metodiskais materiāls sociālajam darbam ar vardarbībā cietušām un vardarbību veikušām personām 2020).

Vardarbība rada traumatiskas sekas un negatīvu pieredzi, kas ietekmē pretestības spējas. Bērnībā piedzīvotā vardarbība ietekmē ievainojamības

pakāpi un pakļauj cilvēku lielākam riskam tikt iesaistītam prostitūcijā, bet tas nenozīmē tiešu cēloņsakarību. Vairāki pētījumi liecina, ka vardarbīgas attiecības starp vecākiem palielina risku bērniem ciest no vecāku vardarbīgas izturēšanās. Dažos pētījumos atklāts, ka biežāk emocionāli un fiziski vardarbīgi ir vecāki, kuriem ir četri un vairāk bērnu (Youssef, Attia, Kamel 1998). Fiziski vardarbīgi biežāk ir gados jauni vecāki, tie, kuri bērnu audzina vieni, indivīdi ar zemu izglītības līmeni, ar zemiem ienākumiem un bezdarbnieki (Mullender, Debonnaire 2000). Prostitūcijā iesaistītās personas arī apstiprina, ka bērnībā piedzīvotā seksuālā vardarbība vai iesaistīšana prostitūcijā ietekmējusi viņu ceļu uz iesaisti prostitūcijā (Confronting Commercial Sexual Exploitation and Sex Trafficking of Minors in the United States. A Guide for Providers of Victims and Support Service 2014). Sievietes ir īpaši pakļautas slēptiem un neziņotiem vardarbības veidiem. Eiropas Padome aprēķinājusi, ka 20–25% Eiropas sieviešu vismaz reizi pieauguša cilvēka dzīvē cieš no fiziskas vardarbības, 12–15% attiecībās cieš no vardarbības ģimenē un vairāk nekā 10% cieš no seksuālas vardarbības (Combating violence against women Stocktaking study on the measures and actions taken in Council of Europe member States).

Vardarbība ģimenē ir komplekss jēdziens, kurš ietver dažādas vardarbības veidus, kas parasti kombinējas. Starptautiski atzīts ir Dulusa modelis (The Duluth Model) varas un kontroles aplis, kas ietver varas un kontroles attiecības pazīmes (Pence, Paymar 1993).

Vardarbībai ģimenē ir raksturīgs cikliskums. Vardarbības cikliskā norise ietver sevī uzbrukumu un agresiju, kas mijas ar miera periodiem. Savstarpējā periodu nomaiņa ir zināma un literatūrā tiek definēta kā “intermitējoša iedarbība”. Vardarbīgie periodi upurī izraisa izmisumu un bezcerības sajūtu, turpretī miera periodi – atvieglojumu un cerības sajūtas (Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60¹. nodaļa) 2021). Atkārtoti vardarbības gadījumi norāda, ka vardarbības pārtraukšana ir sarežģīts process. Kā piemēru varam minēt Rīgas Sociālajā dienesta apkopotu statistiku, laikā no 2020. gada augusta līdz 2021. gada janvārim saņemti 498 ziņojumi par vardarbību pret personu, no tiem, 434 gadījumos vardarbība tika vērstā pret sievieti, 470 gadījumos cietušais jau iepriekš ir cietis no vardarbības. Pašlaik pieejamie statistiskie dati ļauj pamanīt lielu plaisu starp to cilvēku skaitu, kuri saskārušies ar vardarbību gan ģimenē, gan skolā, un to cilvēku skaitu, kuri saņēmuši rehabilitāciju vai atzīti kā cietuši no vardarbības, vai sodīti par vardarbīgu rīcību. Tas liecina, ka vardarbības novēršanas pasākumus izmanto neliela daļa no tiem,

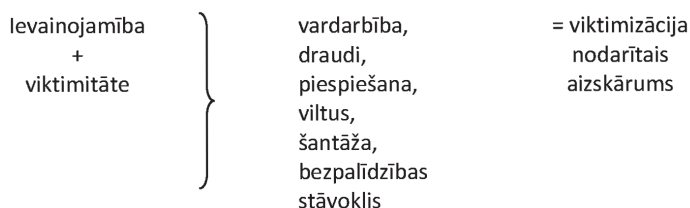
kuri ikdienā saskaras ar vardarbību (Pētījums par sieviešu, kuras cietušas no vardarbības, problemātiku 2021).

Daudzās valstīs tiesībsargājošās iestādes darbojas saskaņā ar vardarbības ģimenē riska vērtējuma vadlīnijām. Profesors, dr.iur. Andrejs Vilks ir norādījis, ka “cilvēka uzvedības prognozēšanas iespējas metodoloģiskais pamats ir saistīts ar uzvedības determinatīvo koncepciju, kuru apskata kā sarežģītu personības, vides un konkrētas dzīves situācijas mijiedarbības rezultātu” (Vilks 2001). Viens no šādiem instrumentiem ir dzīvesbiedra uzbrukuma riska vērtējums (Spousal Assault Risk Assessment Guide. SARA). Tas palīdz noteikt riska faktoros, kuriem ir izšķiroša loma vardarbības prognozēšanā, piemēram, iespējamības pakāpi (augsta, vidēja, zema), ka indivīds var uzbrukt savam dzīvesbiedram, bērniem, citiem ģimenes locekļiem, vecvecākiem, vai bijušajam draugam/draudzenei (Rokasgrāmata Metodes un pieeja sociālā darba jomā).

Viena no teorētiskām pieejām, kas skaidro cietušā iesaisti vardarbīgās attiecībās ir piekautās sievietes sindroms (Battered Woman syndrome). Piekautās sievietes sindroms ir psiholoģiska vai psihiska rakstura grūtības, kuras radušās sievietei, kas ir ilglaicīgās vardarbīgās attiecībās un nemēģina vairs ietekmēt vardarbīgās attiecības, jo netic, ka spēs tās mainīt. Tas izstrādāts, pamatojoties uz vardarbības cikla un pielāgoto iemācītās bezpalīdzības pieeju, lai pamatotu vardarbības traumatisko ietekmi, iemācīto bezpalīdzību un pašdestruktīvās stresa pārvarēšanas stratēģijas, reaģējot uz vardarbību. Saskaņā ar piekautās sievietes sindromu daudzas sievietes cieš no iemācītās bezpalīdzības. Visbiežāk sieviete, kura piedzīvo vardarbību no partnera, to ir pieredzējusi agrāk – bērnībā. Pietiekami bieži cietušās ir līdzatkarīgas, nespēj pārtraukt vardarbīgās attiecības, slepus tiekas ar varmāku un atgriežas iepriekš piedzīvotajās vardarbīgajās attiecībās. Iemācītā bezpalīdzība (Learned helplessness) ir domāšanas veids, ko sieviete iemācās, atrodoties vardarbīgās attiecībās. Iemācītā bezpalīdzība balstās uz trīs komponentiem: 1) personai pieejamā informācija par to, kas notiks; 2) zināšanas vai uztvere par to, kas notiks, – parasti uzmanība tiek pievērsta pagātnes pieredzei vai tās trūkumam; 3) personas uzvedība attiecībā pret notiekošo (Landmane, Rinkēvics, Eināts 2019).

Autore uzskata, ka vairumā gadījumos vardarbīga rakstura nodarījumos var runāt par upura ievainojamības (psiholoģiskā, ekonomiskā, sociālā un kultūras ievainojamība, piemēram, naudas trūkums, sociālā atbalsta trūkums, seksuālas izmantošanas radītās sekas u.tml.), neaizsargātības izmantošanu no noziedznieka puses. Piemēram, Augstākās tiesas analizētā tiesu prakse par Krimināllikuma 160. un 162. pantu liecina, ka

visvairāk no seksuālās vardarbības ir apdraudētas meitenes vecumā no septiņiem līdz 13 gadiem. Krimināllietās cietušo skaits sasniedza 176 (144 sieviešu dzimuma, 32 – vīriešu dzimuma, 4 – pilngadīgas personas). Autore norāda, ka upura piesaiste seksuāla rakstura noziedzīgam nodarījumam tiek panākta, pielietojot vardarbību plašā spektrā: fiziska vardarbība, draudi, piespiešana, šantāža, viltus vai izmantojot upura bezpalīdzības stāvokli. Autore piedāvā upura piesaistes shematisku attēlojumu:

Cietušā personas neaizsargātība	Noziedzīgas rīcības izdarīšanas veids	Rezultāts
------------------------------------	--	-----------

1. attēls. Upura piesaistes shematisks attēlojums (Kipāne 2015)

Prevencijas būtība

Jēdzienu “prevencija” (praevenire – latīņu val. aizsteigties priekšā), skaidro kā “valsts realizētu pasākumu kopumu, kas vērsti uz to, lai kavētu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu valstī vai kādā tās reģionā” (Juridisko terminu vārdnīca 1998). Tiesīzinātnieks Johans Ludvigs Mitels (Johann Ludwig Müthel), ir uzsvēris valsts uzdevumu, padarot tiesību aizskārums par neiespējamiem gan fiziskā veidā ar piespiedu līdzekļu piemērošanu, gan psiholoģiski – atturot personas no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Prevencijas ideja un aizsardzības pasākumi kļūst par soda mērķa racionālu kodolu, jo valsts galvenais uzdevums nav sodīšana par noziedzīgu nodarījumu, bet, piedraudot ar sodu panākt “visu pilsoņu atturēšanu” no tiem (Krauss, Pastille 2002).

Kriminoloģijas teorija paredz, noziedzības novēršanā nepieciešams pastāvīgi meklēt jaunas formas un metodes, gan atturot no noziedzīga nodarījuma, gan izmantojot dažādus pasākums, kā arī jāpielieto racionālisma princips, kurš nosaka galvenokārt izmantot pastāvošos līdzekļus (Kriminoloģija 2004). Autore atzīst, ka noziedzības novēršanas pasākumi ietver noteiktu sarežģītības pakāpi, tā kā jānovērš, jāaizsargā pret kaut ko nevēlamu un bīstamu. Pirmkārt, jānodrošina fiziska neaizskaramība,

kas nozīmē noziedzīgu nodarījumu nepieļaušana indivīda personīgajā telpā vai tuvumā. Otrkārt, ietekme uz personu, lai sekmētu tās novirzīšanu pareizai tiesiskai rīcībai, kā arī attīstīt sociāli noderīgas iemaņas utt. Treškārt, apzināt un neitralizēt apstākļus un iemeslus, kas veicina noziedzību (Kipāne 2014). Jāatzīst, ka noziedzības novēršana var būt pietiekami efektīva ja tās subjekti ir nodrošināti ar nepieciešamiem resursiem (materiālajiem, tehniskajiem un finanšu, arī ar profesionāliem, atbildīgiem kadriem), arī organizatoriskie pasākumi, kā kriminoloģiskās informācijas vākšana un analīze, noziedzības tendenču prognozēšana. Bez tam nepieciešama arī iedzīvotāju aktīva atsaucība un atbalsts. Tātad ne tikai formāla kontrole, bet arī neformālā kontrole, kas balstīta uz pilsoniskās sabiedrības ikdienas rīcību. Savukārt viktimoloģiskā prevencija ir vērsta uz potenciālo upuru un par upuriem uzskatītu personu identificēšanu, aizsardzības un rehabilitācijas pakalpojumu nodrošināšanu.

Viktimoloģiskajam noziedzīgo nodarījumu prevencijas aspektam ir divi virzieni (Zile 2002):

1. Vispārējā jeb vispārsociālā viktimoloģiskā prevencija – aptver plašu ekonomiska, sociāla, kultūras, audzināšanas un tiesiska rakstura pasākumu loku, kas aktīvi ietekmē ne vien atsevišķu pilsoņu vitimitāti, bet arī noziedzīgo tieksmju veidošanos vispār.
2. Speciālā (kriminoloģiskā) viktimoloģiskā prevencija – ietver pasākumu kopumu, ko veic valsts iestādes un sabiedriskās organizācijas par personām, kam noteiktos apstākļos piemīt spēja kļūt par noziedzīga nodarījuma upuri. Šo darbu galvenokārt jāvirza uz šo personu viktimoloģisko īpašību neitralizāciju vai mainīšanu ar mērķi mazināt individuālo vitimitāti.

Attiecībā uz viktimoloģiskās prevencijas virzieniem, ir būtiski ietekmēt potenciālo upuri, lai neitralizētu ievainojamības apstākļus un/vai nepieļautu atkārtotu viktimizācijas gadījumu, tātad preventīvi, ietekmējot noziedzīga nodarījuma upura personību, uzvedību, uzskatus un dzīvesveidu. Efektīviem preventīvas darbības virzieniem Lens Spērijs (Len Sperry) piedāvā trīs līmeņu iedarbības modeli (3-level model) – persona, – grupa, un organizācija (Sperry 2009).

Pēdējo gadu laikā prevencijas darbā intensīvi izmanto Apvienotās Karalistes pētnieku Stīvena Smalbouna (Stephen Smallbone), Vilijama L. Maršala (William L. Marshall) un Ričarda Vortlija (Richard Wortley) izstrādāto prevencijas rāmi. Prevencijas rāmis palīdz identificēt dažādu līmeņu (primārās, sekundārās un terciārās) prevencijas aktivitātes un

jomas vai personas (pāridarītāji vai potenciālie pāridarītāji, upuri vai potenciālie upuri, ģimene un sabiedrība, situācijas), uz kurām šīm aktivitātēm būtu jāattiecas, lai pēc iespējas vairāk tiktu mazināti jebkādi vardarbības riski, netiktu pieļautas jaunas vardarbības epizodes un lai pašvaldības varētu būt drošas, ka to teritorijā ir izdarīts viss iespējamais, lai pēc iespējas mazinātu vardarbības iespējamību (Metodiskais materiāls sociālajam darbam ar vardarbībā cietušām un vardarbību veikušām personām 2020).

Primārā prevencija uzskatāma par vienkāršāko prevencijas veidu, ņemot vērā to, ka nodarījums vēl nav noticis un veicamais uzdevums ir pietiekami nekonkrēts. Primārā prevencija ietver visus tos pasākumus, kas adresēti un pieejami sabiedrībai kopumā. Piemēram, vispārīgas sociālo reklāmu kampaņas, kas uzrunā kādu konkrētu vardarbības veidu un mēģina nodot ziņu arī mērķa grupai.

Sekundārā prevencija ietver visus pasākumus, kas mērķēti uz to sabiedrības daļu, kas ir identificēta kā riska klienti. Piemēram, tās ģimenes un indivīdi, kas jau ir nonākuši sociālo dienestu vai sabiedrības uzmanības lokā (pārāk bieža atkarību izraisīto vielu lietošana, ģimene, kas bieži maina dzīvesvietas, ļoti trūcīgas ģimenes, sociāli izolētas ģimenes, ģimenes akūtā krīzes situācijā).

Terciārā prevencija ietver visus tos pasākumus, kas domāti tiem sabiedrības locekļiem, kuri jau ir cietuši no noziedzīga nodarījuma vai arī to veikuši. Šī prevencijas līmeņa galvenais uzdevums ir novērst situāciju, kad persona atkārtoti cieš no pāridarījuma, piemēram, vardarbības.

Autores ieskatā preventīvā darbība ir daudzlīmeņu tiesisko ietekmēšanas līdzekļu sistēma. Tādējādi ir jāpiemēro atbilstošas un kompleksas prevencijas metodes tās neitralizēšanai. Nozīmīgi ir identificēt viktimitātes riska faktorus, piemēram, attiecībā uz cietušo pastāv dažādi faktori, kas palielina viņa ievainojamību pret vardarbību ģimenē.

Nobeigums

Viktimoloģiskās izpētes rezultātā varam identificēt potenciālos upurus un upurus, noteikt dažādu līmeņu iedarbības aktivitātes un jomas, uz kurām šīm aktivitātēm būtu jāattiecas, lai tiktu mazināti noziedzīgas rīcības riski, netiktu pieļautas jaunas noziedzīgas epizodes un lai pēc iespējas mazinātu noziedzīgas rīcības iespējamību.

Autore norāda, ka par viktimoloģisko prevenciju saucams pasākumu kopums, kas, savlaicīgi var novērst kādas personu grupas vai konkrēta

indivīda kļūšanu par noziedzīga nodarījuma upuri. Tā var būt iedarbīga tikai visaptverošu un kompleksu pasākumu kopumā, transformējot sociālo vidi, kā arī pārveidojot noziedznieka personību, neitralizējot noziedzīgās izpausmes, kā arī iedarbojoties uz upura personību. Nozīmīgs prevencijas uzdevums ir informēt dažādas sabiedrības grupas, kas ir identificētas kā riska grupas, piemēram, kā nenokļūt vervētāju slazdos, kas mēdz būt viltīgi un dažkārt ļoti grūti atpazīstami.

Mūsdienu apstākļos noziedzības novēršanas teorija un prakse prasa ne tikai tiesību aktu uzlabošanu, bet arī nestandarta pieejas, tostarp tās, kuru mērķis ir izveidot mehānismu nesen izplatīto noziedzīgo nodarījumu novēršanai un apkarošanai.

Preventīvais darbs ir neapšaubāms pamats drošai dzīves videi. Prevencijas pasākumiem jāiedarbojas uz plašām sabiedrības dzīves jomām – sociālo nodrošināšanu; nodarbinātību; izglītību; brīvā laika aktivitātēm u.c. Tas būs veiksmīgs tikai tad, ja intervence notiks atbilstoši novērtētai situācijai, kompleksi un visaptveroši, piemēram, novērtēti indivīdi, izstrādāti intervences pasākumi, izvēlētas atbilstošas iedarbības stratēģijas, veikts darbs ar indivīdiem, ģimenēm, grupām. Turklāt būtiski ir noteikt problēmu, atpazīt ievainojamības apstākļus un tā rezultātā veikt atbilstošu intervenci.

Bibliogrāfija

- Brown H. (2004) Violence against vulnerable groups. Council of Europe. (In English)
- Civilprocesa likuma komentāri. (2021) II daļa (29.–60^{l.} nodaļa). Rīga, Tiesu nama aģentūra. (In Latvian)
- Combating violence against women Stocktaking study on the measures and actions taken in Council of Europe member States. (2006). Pieejams: <https://rm.coe.int/168059aa52> (skat. 15.02.2022). (In English)
- Confronting Commercial Sexual Exploitation and Sex Trafficking of Minors in the United States. (2014) A Guide for Providers of Victims and Support Service. National Academic Press, USA. Pieejams: <https://www.nap.edu/read/18358/chapter/6#80> (skat. 11.02.2022). (In English)
- Doerner W. G., Lab P. S. (2012) Victimology. 6th Edition. Burling, MA: Elsevier/Anderson Publishing Company. (In English)
- Ekspluatatīvo fiktīvo laulību mazināšana: multiplikatoru apmācības Metodiskais materiāls. Projekts “Novēršot cilvēku tirdzniecību un fiktīvās laulības: daudznozaru risinājums”. Pieejams: https://patverums-dm.lv/svs/uploads/files/hestia_lv.pdf (skat. 11.02.2022). (In Latvian)

- Glosārijs. Cilvēku tirdzniecība. Baltijas jūras valstu padomes Darba grupa cīņai pret cilvēku tirdzniecību. Pieejams: www.cilvektirdzniecina.lv (skat. 11.02.2022). (In Latvian)
- Gottfredson M. R., Hirschi T. (1990) *A general theory of crime*. Stanford University Press. (In English)
- Youssef R. M., Attia M. S., Kamel M. I. (1998) Children experiencing violence: parental use of corporale punishment. *Child Abuse and Neglect*, 22, p. 959–973. (In English)
- Juridisko terminu vārdnīca. (1998) Autoru kolektīvs. Rīga: Nordik. (In Latvian).
- Landmane D., Rinkēvics A., Eināts K. (2019) Atkārtotu likumpārkāpumu novēršanas principi. Valsts policija. (In Latvian)
- Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1–8. Rīga, Zinātne. (In Latvian)
- Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2021. gada 31. marta Lēmums Lietā Nr. 11815003517, SKK-51/2021 ECLI:LV:AT:2021:0331. 11815003517.L. (In Latvian)
- Likumpārkāpumi un vardarbība. Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: https://www.csb.gov.lv/lv/dzimumu-lidztiesiba/Likumparkapumi_vardarbiba (skat. 11.02.2022). (In Latvian)
- Karmen A. (2015) *Crime victims: An Introduction to Victimology*. Wadsworth Publishing. (In English)
- Kipāne A. (2015) *Seksuālās vardarbības kriminoloģiskās problēmas*. Promocijas darbs. Rīga, RSU. (In Latvian)
- Kipāne A. (2014) Dzimumnoziedzumu novēršanas kriminoloģiskais aspekts. Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences “Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2013” materiāli. II. daļa. Valsts un tiesību aktuālās problēmas. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. (In Latvian)
- Klarks R. V., Eks Dž. E. (2011) *Noziedzības analīze 60 soļos*. Valsts policija, Rīga. (In Latvian)
- Konvencija par cīņu pret cilvēku tirdzniecību. (2005) Skaidrojošais ziņojums, Eiropas Padome. (In Latvian)
- Krauss D., Pastille K. (2002) *Krimināltiesību pamatjautājumi Latvijā un Vācijā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis. (In Latvian)
- Kriminoloģija. (2004) Mācību grāmata. Zin. red. K. Ķipāne, A. Vilks. Rīga: Nordik. (In Latvian)
- Mateja Evaņģēlijs 13. nodaļa 12. punkts. Pieejams: <https://www.biblesbiedriba.lv/latviesu-bibele/matejaevangelijis/Matejaevangelija13.htm> (skat. 11.02.2022). (In Latvian)
- Metodiskais materiāls sociālajam darbam ar vardarbībā cietušām un vardarbību veikušām personām. Pieejams: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/8377/download> (skat. 11.02.2022). (In Latvian)

- Merton R. K. (1968) The Matthew Effect in Science. *Science*, Volume 159. Pieejams: <http://www.garfield.library.upenn.edu/merton/matthew1.pdf> (skat. 11.02.2022). (In English)
- Mullender A., Debonnaire T. (2000) *Child protection and domestic violence*. Birmingham: Venture Press. (In English)
- Pence E., Paymar M. (1993) *Education Groups for Men Who Batter: The Duluth Model*. (In English)
- People Involved in Prostitution. Pieejams: <https://www.nhs.gov/your-health/equalities-in-health/who-is-protected-by-equality-law/marginalised-groups/people-involved-in-prostitution/> (skat. 11.02.2022). (In English)
- Pētījums "Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstīs Eiropas dimensijā". Pieejams: https://providus.lv/article_files/1899/original/bez_sakumlapa_s_lv.pdf?1339440221 (skat. 11.02.2022). (In Latvian)
- Pētījums par sievietēm, kuras cietušas no vardarbības, problemātiku. (2021) Rīgas domes Labklājības departaments. Pieejams: <https://ld.riga.lv/lv/Labklajibas-departamenta-petijumi.html> (skat. 11.02.2022). (In Latvian)
- Rekrutēšana cilvēku tirdzniecībai un sievietes tēls interneta vidē. Latvijas, Igaunijas un Lielbritānijas gadījums. Pieejams: https://marta.lv/files/research/Drosibas-Kompass_petijums_MARTA.pdf (skat. 11.02.2022). (In Latvian)
- Repeckaja A. L. (2009) *Viktimologičeskaja harakteristika regionalnoj prestupnosti i ee preduprezdenie*. Moskva, Akademia. (In Russian)
- Rokasgrāmata Metodes un pieeja sociālā darba jomā. Pieejams: <http://www.sif.lv/nodevumi/nodevumi/3167/rokasgramata.pdf> (skat. 24.04.2014). (In Latvian)
- Spousal Assault Risk Assessment Guide. SARA. Pieejams: http://www.housedems.ct.gov/dv/pubs/120610/OVA_Risk_Assessment_Example.pdf (skat. 11.02.2022). (In English)
- Sperry L. (2009) *Mobbing and bullying: The influence of individual, work group, and organizational dynamics on abusive workplace behavior*. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 61(3), p. 190–201. (In English)
- Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta. (Tiesu prakses apkopojums apspriests departamenta senatoru kopsēdē 2007. gada 27. septembrī). Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2007/> (skat. 11.02.2022). (In Latvian)
- The Burden of Crime in the EU. Pieejams: www.europeansafetyobservatory.eu (skat. 11.02.2022). (In English)
- Turvey B. E. (2014) *Forensic Victimology, Examining Violent Crime Victims in Investigative and Legal Context*. (2nd Edition). Academic Press: Elsevier. (In English)
- What Parents Need to Know About Sexual Grooming. NSPCC. Pieejams: <https://www.nspcc.org.uk/preventing-abuse/child-abuse-and-neglect/grooming/> (skat. 11.02.2022). (In English)
- Vilks A. (2001) *Deviantoloģija*. Rīga, Tiesu namu aģentūra. (In Latvian)

- Zīle J. (2002) Cietušais krimināltiesisko zinātņu skatījumā. Rīga, Latvijas Vēstnesis. (In Latvian)
Panov H. I. (1986) Kvalifikaciia nasilvevenih prestuplenii. Harkov. (In Russian)

Criminological vulnerability of the victim

Summary

Issues of a victimological nature are a sufficiently innovative topic. Research of the vulnerability of a crime victim in Latvia is very demanded in the scientific area. In the course of researching the victimization process, it is important to identify the causes of risk, that are related to a person's vulnerability. In the article, the author analyzes the criminological features of the victim's vulnerability. One of the important tasks of law enforcement agencies is systematic and targeted preventive work with possible and real victims of crime.

Key words: criminology, victimology, victim, vulnerability, inequality, prevention.

BĒRNU TIESĪBU KONVENCIJAS PRINCIPU ĪSTENOŠANA PRAKSĒ

Gandrīz 30 gadus Latvija realizē Bērnu tiesību konvencijas (turpmāk tekstā – Konvencija) principu īstenošanu praksē, pa šo laiku veicot virkni grozījumu normatīvajos aktos ar nolūku panākt bērnu tiesību ievērošanu visās jomās un stiprināt tiesiskās valsts pamatus. Tomēr tas, kas ir definēts normatīvajos aktos, reālajā dzīvē dod pretēju efektu: bērni ļoti labi un ātri saprata savas tiesības, vienlaicīgi ignorējot savus pienākumus, kā rezultātā rodas aizvien jaunāka judikatūra un tiesu prakse, kas, savukārt, no vienas puses ir virzītājspēks normatīvo aktu pilnveidošanā, bet no citas puses, neļauj runāt par stabilu bērnu tiesību aizsardzības mehānismu.

Neapšaubāmi, viena raksta ietvaros nav iespējams izanalizēt visus Konvencijas principus, līdz ar to raksta mērķis ir izanalizēt Konvencijas ietekmi uz Latvijas bērnu tiesību aizsardzības sistēmu, nodrošinot bērna tiesības uz izglītības iegūšanu un tiesības augt ģimenē. Mērķa sasniegšanai tika izvirzīti sekojošie pamatuzdevumi: izanalizēt statistikas datus, kā arī izanalizēt Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Latvijas tiesu praksi.

Autoru ieskatā, fakts, ka vairākiem simtiem bērnu nav nodrošināta tiesība augt ģimenē un pilnvērtīgi attīstīties, ļauj runāt par temata aktualitāti. Tieši regulāra situācijas analīze valstī kontekstā ar citu valstu pieredzi, sniegs priekšnoteikumus bērnu tiesību ievērošanai ne tikai formāli, bet arī visas sabiedrības ietvaros.

Rezumējot, var norādīt, ka Konvencijas principu integrēšana Latvijas Republikas normatīvajos aktos notiek joprojām un statistikas dati neliecina par pilnīgu bērnu tiesību aizsardzības nodrošināšanu.

Atslēgas vārdi: Bērnu tiesību konvencija, bērnu tiesības, bērnu tiesību aizsardzība, tiesību vienlīdzība.

Konvencija tika pieņemta 1989. gadā Apvienoto Nāciju organizācijas (turpmāk tekstā – ANO) Ģenerālajā asamblejā. Konvencijā ir uzskaitītas bērnu tiesības, kas ir atzītas starptautiskajā līmenī. Pieņemot Konvenciju attiecīgās iestādes centās likt īpatsvaru uz to, ko mēdz aizmirst pieaugušie, tai skaitā valsts pārvaldes iestāžu darbinieki: bērns arī ir cilvēks ar visām attiecīgajām tiesībām. Konvencija izskata bērnu kā patstāvīgu tiesību subjektu, t.i. tiesību īpašnieku. Tas nozīmē, ka bērns ir personība, kurai ir tiesības, un nevienam nav īpašuma tiesību uz bērnu, pat viņa vecākiem. Bērna tiesības ir cilvēka tiesības un šīs tiesības piemīt visiem, neatkarīgi no vecuma, dzimuma, tautības un citu pazīmju. Dažāda vecuma un dzi-

muma bērniem ir dažādas intereses un vajadzības, bet neskatoties uz atšķirībām, visiem ir vienādas tiesības, tiesības uz vienlīdzīgu attieksmi. Izņemot tiesības, bērniem ir arī pienākumi. Bērna tiesības izbeidzas tur, kur sākas cita bērna vai pieaugušā tiesības. Attiecīgi, tiesībām ir robežas, un bērnam ir jāņem vērā citu bērnu un pieaugušo tiesības, īstenojot savas tiesības. Tiesības un pienākumi vienmēr mijiedarbojas.

Latvijas Republika pievienojās Konvencijai 1992. gadā, Konvencijas principus iekļaujot Bērnu tiesību aizsardzības likumā (Bērnu tiesību aizsardzības likums). Tomēr vēl 2016. gadā ANO Bērnu tiesību komiteja noslēguma secinājumos pauda bažas par pastāvīgo plaisu starp likumiem un praksi (Committee on the Rights of the Child), kā arī norādīja uz vairākām jomām bērnu tiesību aizsardzībā, kur ir nepieciešams valsts atbalsts un iesaistīšanās.

Konvencijas 6. pantā norādīts, ka ikvienam bērnam ir neatņemamas tiesības uz dzīvību un valsts pienākums ir nodrošināt ikviena bērna izdzīvošanu un attīstību. Tas tika iekļauts arī Bērnu tiesību aizsardzības likuma 7. pantā. Tiesības uz dzīvību un attīstību ir pārējo principu, kas saistīti ar attīstības nodrošināšanu, pamati. Konvencijas ietvaros attīstības nodrošināšana iekļauj sevī bērna tiesības uz izglītību, veselības aprūpi, atbilstošu dzīves līmeni un pat atpūtu.

Tiesības iegūt izglītību paredz pienākumu apmeklēt izglītības iestādi. Saskaņā ar Izglītības likuma 4. pantu Latvijā bērnam ir pienākums apmeklēt izglītības iestādi, kamēr nav iegūta pamatizglītība vai līdz pilngadības – 18 gadu sasniegšanas (Izglītības likums). Tiesības uz izglītību nozīmē, ka bērnam ir tiesības saņemt mācību materiālus un atbilstošu mācību vielas pasniegšanu. Šai sakarā valsts pienākums ir izstrādāt mācību materiālus. Bērna izglītošanai jābūt orientētai uz viņa personības, spēju, fiziskā potenciāla attīstības pilnveidošanu, nevis formālai pamatizglītības atestāta iegūšanai. Katrā izglītības iestādē jāparedz vienlīdzīguma principa ievērošanu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā “Oršušs u.c. pret Horvātiju” (Oršuš and Others v. Croatia (Application no. 15766/03)) noteica, ka nevienlīdzīgai attieksmei pret bērniem izglītības iestādē jābūt ļoti nopietnam iemeslam. Šis gadījums izskata romu tautības izglītošanu, kad no šīs tautības pārstāvjiem tika komplektētas atsevišķas klases, par pamatojumu norādot nepietiekošu valsts valodas zināšanu līmeni. Tiesa atzina, ka šāda komplektēšana neatbilst diskriminācijas aizliegumam un tiesībai iegūt vienlīdzīgu izglītību, savukārt, izglītības iestāde šajā gadījumā drīkstēja izveidot specializētās klases tikai ar nolūku pilnveidot bērnu valsts valodas zināšanu līmeni turpmākai integrēšanai standarta klasēs.

2018. gadā Latvijas Republikas Saeima un Ministru kabinets pieņēma un grozīja virkni normatīvo aktu nolūkā stiprināt valsts valodas lietojumu izglītības procesā, sākot no pirmsskolas izglītības līmeņa un beidzot ar augstākās izglītības līmeni. Vairāki izglītības valodas reformas aspekti ir tikuši apstrīdēti Satversmes tiesā (Latvijas Republikas Satversmes tiesas informācija par lietām par izglītības valodas reformu). Satversmes tiesa, izskatot lietas, tai skaitā vērtēja Satversmes 91. panta otrajā teikumā ietvertu diskriminācijas aizlieguma principu Bērnu tiesību konvencijas kontekstā. Valsts pienākums saskaņā ar Bērnu tiesību konvencijas 30. pantu esot neliegt pie etniskās, konfesionālās vai lingvistiskās minoritātes piederošam bērnam tiesības kopā ar citiem savas grupas locekļiem baudīt savas tautas kultūras vērtības, pievērsties savai reliģijai un praktizēt to vai lietot dzimto valodu. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka izglītības prioritārais mērķis ir nodrošināt izglītojamo tiesības saņemt tādu izglītību, kas ļautu veidot un stiprināt sajūtu, ka viņi ir piederīgi Latvijai (Satversmes tiesas 2017. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2017-03-01). Līdz ar to izglītības sistēmas uzdevums ir nodrošināt, lai ikviens izglītojamais, tostarp pie mazākumtautības piederošs, zinātu valsts valodu tādā līmenī, ka varētu pēc savas izvēles piedalīties sabiedrības dzīvē un līdzdarboties valsts demokrātiskajos procesos (Satversmes tiesas 2019. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 2018-12-01).

Konvencijas preambulā noteikts, ka bērniem, lai viņi varētu pilnīgi un harmoniski attīstīties kā personības, jāaug ģimenē, laimes, mīlestības un sapratnes gaisotnē (Bērnu tiesību konvencija). Bērnu tiesību aizsardzības likuma 26. panta pirmajā daļā ir teikts, ka ģimene ir dabiska bērna attīstības un augšanas vide un katram bērnam ir neatņemamas tiesības uzaugt ģimenē (Bērnu tiesību aizsardzības likums). Ja bērnam nav pieejama vecāku (ģimenes) aprūpe, viņš tiek nodots ārpusģimenes aprūpē (t.i. pie aizbildņa, audžuģimenē vai bērnu aprūpes iestādē), kur bērns atrodas līdz pilngadības sasniegšanai vai līdz brīdim, kad viņš var atgriezties pie vecākiem vai tiks adoptēts.

2017. gada 14. martā Valsts prezidents, tiekoties ar tiesībsargu, uzsvēra, ka valstij un pašvaldībām jāsniedz ģimenēm nepieciešamais atbalsts, lai ikviens bērns bez izņēmuma varētu uzaugt ģimenē. Bērnamaiem ir jāpaliek pagātnē. Valsts prezidents ar tiesībsargu pārrunāja arī to, ka Bērnu tiesību aizsardzības likumā jau vairākus gadus nostiprināts ANO Bērnu tiesību konvencijā noteiktais princips par bērna tiesībām augt ģimenē, bērnu ievietošana bērnamos kā ārpusģimenes aprūpes forma aizvien ir vispārpieņemta prakse un teju pusotrs tūkstošis bērnu aug bērnamos,

nevis audžuģimenēs vai aizbildņu gādībā (Valsts prezidents: bērnumamiem ir jāpaliek pagātnē).

Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes datiem, 2019. gadā bija nedaudz samazinājies aizbildnībā esošo bērnu skaits (no 4 398 bērniem 2018. gadā līdz 4 276 bērniem 2019. gadā). Turklāt adoptēto bērnu skaits (150 bērni) sasniedza viszemāko rādītāju kopš 2004. gada. Sākot no 2011. gada samazinās ilgstošās sociālās aprūpes iestādēs esošo bērnu skaits: valsts sociālās aprūpes centros esošo bērnu skaits samazinājās no 585 bērniem 2011. gada beigās līdz 164 bērniem 2019. gada beigās, savukārt pašvaldību bērnu sociālās aprūpes centros esošo bērnu skaits samazinājās no 1 365 bērniem 2011. gadā līdz 532 bērniem 2019. gadā (Centrālās statistikas pārvaldes statistisko datu krājums “Bērni Latvijā” 2020).

Bērna šķiršana no vecākiem ir pieļaujama tikai esot nopietnām aizdomām, ka pret bērnu ir notikusi netaisnīga attieksme. Konvencija 9. pants nosaka divus būtiskus bērnu tiesību pamatprincipus: pirmkārt, ka bērnus nedrīkst šķirt no vecākiem, ja vien tas nav nepieciešams viņu interešu aizsardzībai, un otrkārt, visām procedūrām lai uz tā pamata šķirtu bērnu no vecākiem, jābūt taisnīgām (Hodgkin, Newell 2007). Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā “Savini pret Ukrainu” (“Савіні проти України” (Заява N 39948/06)) noteica, ka, ja vietējās pašvaldības institūcijai liekas, ka vecāki nespēj nodrošināt bērniem nepieciešamus apstākļus, nav pietiekošs tikai uzrādīt faktiskus pierādījumus. Obligāti ir nepieciešams pierādīt, ka šie apstākļi ir pietiekoši, lai šķirtu bērnu no ģimenes, tiem jābūt objektīviem. Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā “K.A. pret Somiju” (K.A. against Finland (Application No. 27751/95)) norāda, ka labvēlīgāka dzīves vide bērnam citā ģimenē nevar būt par pamatojumu bērna šķiršanai no bioloģiskajiem vecākiem. Jābūt daudz nopietnākiem apstākļiem. Augstākā tiesa, 2012. gadā skatot lietu par aprūpes tiesību atņemšanu (“aprūpes tiesību atņemšana” – jēdziens, kas tika lietots līdz 2012. gadam, šobrīd – “aizgādības tiesību atņemšana”), norādīja, ka gan no Konvencijas, gan no Civillikuma (Civillikums) izriet Bērnu tiesību aizsardzības likuma 26. panta pirmajā daļā nostiprinātais secinājums, ka ģimene ir dabiska bērna attīstības un augšanas vide un katram bērnam ir neatņemamas tiesības uzaugt ģimenē. Aprūpes tiesības vecākam atņemamas tikai īpašos, ļoti nopietnos gadījumos. Tas ir galējais līdzeklis, ja nav iespējams novērst bērna attīstībai nelabvēlīgus apstākļus, viņam paliekot vecāku aprūpē, un tikai īpašos gadījumos un pastāvot objektīvam iemeslam, vecākiem aprūpes tiesības ir atņemamas (Augstākās tiesas 2012. gada 12. novembra

spriedums lietā Nr. SKA-870/2012). Tomēr, analizējot statistikas datus, tiek konstatēts, ka 2019. gadā 383 bērni, kuru vecākiem ar tiesas spriedumu tika atņemtas aizgādības tiesības, atrodas valsts vai pašvaldību sociālās aprūpes iestādēs, gadu iepriekš šis skaitlis bija 464 bērni, un skaita samazinājums ir saistīts lielākoties ar to, ka daļa bērnu kļuva pilngadīga (Centrālās statistikas pārvaldes statistisko datu krājums “Bērni Latvijā” 2020).

2020. gadā tiesās tika izskatītas 773 lietas par aizgādības tiesību atņemšanu vecākam/-iem, iepriekšējos 2 gados šis skaitlis arī bija 800 lietu līmenī (Tiesu administrācijas Tiesu darba datu portāla dati 2018.–2020. g.). Tas var liecināt par joprojām nesakārtotu sociālo vidi valstī, kā rezultātā katru gadu vairāki simti bērnu nonāk ārpusģimenes aprūpē un viņiem tiek liegta tiesība augt savā ģimenē, jo neviens aizvietotājmeģimēnisms – aizbildnība, audžuģimene un it īpaši aprūpes iestāde, nespēj sniegt bērnam tās patiesās rūpes, ko sniedz savam bērnam vecāki. Tādejādi, Konvencijas principu īstenošana praksē ir atkarīga no to pareizās, bērna interesēm atbilstošās interpretācijas, un ir apgrūtināta ar nepietiekoši pārdomātu valsts politiku sociālajā jomā.

Bibliogrāfija

- Augstākās tiesas 2012. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. SKA-870/2012. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/bernu-tiesibas-vecaku-tiesibas?lawfilter=1&year=2012> (skat. 05.10.2021). (In Latvian)
- Bērnu tiesību aizsardzības likums. Latvijas Republikas likums. 1998. gada 19. jūnijs. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/49096-bernu-tiesibu-aizsardzibas-likums> (skat. 04.10.2021). (In Latvian)
- Bērnu tiesību konvencija. Starptautisks daudzpusējs dokuments. 1989. gada 20. novembris. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150> (skat. 04.10.2021). (In Latvian)
- Civillikums. Latvijas Republikas likums. 1937. gada 28. janvāris. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums> (skat. 01.10.2021). (In Latvian)
- Committee on the Rights of the Child. Concluding observations on the third to fifth periodic reports of Latvia. 14 March 2016. Pieejams: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/049/25/PDF/G1604925.pdf?OpenElement> (skat. 05.10.2021). (In English)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2003. gada 14. aprīļa nolēmums lietā “K.A. against Finland” (Application No. 27751/95). Pieejams: https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_27751-95_001-80678 (skat. 01.10.2021). (In English)

- Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 18. decembra nolēmums lietā “Savini pret Ukrainu” (“Савіні проти України” (Заява N 39948/06)). Pieejams: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#top (skat. 01.10.2021). (In Ukrainian)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010. gada 16. marta nolēmums lietā “Oršuš and Others v. Croatia” (Application no. 15766/03). Pieejams: <https://www.equalrightstrust.org/content/or%C5%A1u%C5%A1-and-others-v-croatia-application-no1576603> (skat. 01.10.2021). (In English)
- Hodgkin R., Newell P. (2007) Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. Fully revised third edition. UNICEF, p. 121. (In English)
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas informācija par lietām par izglītības valodas reformu. 2021. gada 18. jūnijs. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/lietas-par-izglitibas-valodas-reformu/> (skat. 02.10.2021). (In Latvian)
- Satversmes tiesas 2017. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2017-03-01. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2017/01/2017-03-01_Spriedums.pdf (skat. 05.10.2021). (In Latvian)
- Satversmes tiesas 2019. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 2018-12-01. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2018/07/2018-12-01_Spriedums.pdf (skat. 05.10.2021). (In Latvian)
- Tiesu administrācijas Tiesu darba datu portāla dati 2018.–2020. g. Pieejams: <https://dati.ta.gov.lv/MicroStrategy/asp/Main.aspx> (skat. 01.10.2021). (In Latvian)
- Valsts prezidents: bērnumamiem ir jāpaliek pagātnē. 2017. gada 14. marts. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidents-bernumamiem-ir-japaliek-pagatne> (skat. 01.10.2021). (In Latvian)

Implementing the principles of the convention of the rights of the child into practice

Summary

Latvia has been implementing the principles of the Convention on the Rights of the Child (hereinafter – the Convention) in practice for almost 30 years, during which time it has made a number of amendments to its legislation with the aim of ensuring respect for children’s rights in all areas and strengthening the foundations of the rule of law.

According to the authors, the fact that several hundred children are not guaranteed the right to grow up in a family and to develop to their full potential makes it possible to speak about the topicality of the issue. It is the regular analysis of the situation in the country in the context of the experience of other countries that will provide the preconditions for respecting children’s rights not only formally, but also within society as a whole.

The aim of this article is to analyse the impact of the Convention on the Latvian system for the protection of children's rights, ensuring children's right to education and the right to grow up in a family. To achieve this goal, the following main tasks were set: to analyse statistical data, as well as to analyse the case law of the European Court of Human Rights and Latvian courts.

The integration of the principles of the Convention into the laws and regulations of the Republic of Latvia is still ongoing and statistical data do not show that the protection of children's rights is fully ensured.

Key words: Convention of the Rights of the Child, children's rights, protection of children's rights, equality of rights.

SABIEDRISKĀ KĀRTĪBA UN DROŠĪBA – IZPRATNE UN JĒDZIENS ATTĪSTĪBĀ

Sabiedriskās kārtības un drošības garantēšana ir viens no valsts prioritārajiem pamatuzdevumiem, kas veido pamatu valsts pastāvēšanai un mūsdienīgai attīstībai. Drošības politikas veidošanu un sabiedrības drošības aizsardzības spēju stiprināšanu šobrīd bremsē vairāki faktori, tostarp, sabiedrības un atbildīgo institūciju sadarbības trūkums, uzticēšanās trūkums valdības pārstāvjiem un atšķirīga drošības jautājumu izpratne kā sabiedrībā, tā atbildīgajās institūcijās. Drošība var pastāvēt, ja cilvēks patstāvīgi identificē riskus un spēj tos novērst, spēj izkļūt no nedrošas situācijas un var paļauties uz atbildīgajiem valsts dienestiem. Sabiedriskās kārtības un drošības stiprināšanā nozīmīga ir gan cilvēku iniciatīva, gan indivīdu, ģimenes, uzņēmēju, vietējās kopienas, NVO, pašvaldību, valsts un starptautisku organizāciju koordinēta rīcība (Latvijas nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam. 2020). Aplūkojot sabiedriskās kārtības un drošības jēdzienus attīstībā, jāatzīmē, ka atsevišķos tiesību aktos un juridiskajā literatūrā šie jēdzieni ir apskatīti, taču tā izpratne un piemērošana ir atšķirīga. Autore norāda, ka sabiedrībā ļoti bieži drošība tiek uztverta kā pašsaprotama kategorija. Daudz būtiskāk to ir aplūkot, kā valstī noteiktu un garantētu stāvokli. Visbiežāk sabiedrības drošību saista ar valsts pienākumu to nodrošināt, savukārt sabiedriskā kārtība attiecas uz administratīvās darbības jomu un tiesibaizsardzības iestāžu kompetenci. Tik tiešām, sabiedrisko kārtību un drošību var aplūkot no dažādiem skatu punktiem, taču primāri tas ir valsts iekšējs nosacījums, jo neviena organizēta kopiena nevar īstenot savu indivīdu gribu bez jebkādiem ierobežojumiem. Noteikumus, kas reglamentē kopienas indivīdu uzvedību un līdzpastāvēšanu nosaka atbilstošas paražas, tiesību normas, morāles un reliģijas principi, un tas savukārt liek sabiedrībai kopumā, drošības politikas veidotājiem un institūcijām, kuras atbildīgas par drošības garantēšanu, pastāvīgi pilnveidot savas darbības efektivitāti.

Atslēgas vārdi: Sabiedriskā kārtība, sabiedrības drošība, drošības politikas veidošana.

Valsts pienākums aizsargāt sabiedrisko kārtību un drošību

Atbildēt uz jautājumu, kas ir sabiedriskā kārtība un drošība, nav tik vienkārši, it sevišķi ņemot vērā mūsdienu kultūras pasaules daudzveidību. Patlaban pastāv desmitiem definīciju, kurās uzsvērti dažādi sabiedriskās kārtības un drošības jēdziena aspekti. Varētu teikt, ka drošības definēšanas

problēma eksistē tik ilgi, cik ilgi eksistē drošība kā ģeopolitisks, starptautisks, konstitucionāls, valstisks, militārs, ekonomisks un sociāls fenomēns, kuram piemīt determinējoša ietekme uz visu valstu un cilvēces attīstības vēsturi. Pieeja, ko pirms tūkstošiem gadu atklāja Senajā Grieķijā, ir aktuāla un nozīmīga arī šodien. Tik tiešām, polisu (pilsētvalstu) galvenais uzdevums bija vairot tās slavu, gādāt par drošību un rūpēties par pārticību (Goldmane, Kļaviņa, Misāne, Straube 2011). Tā arī šodien, viens no administratīvās sodu sistēmas un krimināltiesiskā regulējuma galvenajiem uzdevumiem ir noteikt sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības aizsardzību. Administratīvās atbildības likuma 1. pants nosaka, ka administratīvās atbildības likuma mērķis ir aizsargāt pastāvošo tiesisko iekārtu, tai skaitā sabiedrības tiesiskās intereses, noteikto pārvaldes kārtību, sabiedrisko kārtību, kā arī, ievērojot personas pamattiesības, nodrošināt efektīvu administratīvā pārkāpuma procesu un panākt tiesisko attiecību taisnīgu noregulēšanu. Krimināltiesiskā regulējuma mērķis ir aizsargāt no noziedzīgiem apdraudējumiem personu un tās intereses, vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību, valsts politisko un ekonomisko pamatu Turklāt, sabiedriskās kārtības un drošības aizsardzība ir noteikta arī virkne citos normatīvajos aktos. Tā, piemēram, likumā “Par policiju” ir noteikts, ka policijas galvenais uzdevums ir garantēt personu un sabiedrības drošību, novērst noziedzīgus nodarījumus un citus likumpārkāpumus, kā arī atklāt noziedzīgus nodarījumus, meklēt personas, kas izdarījušas noziedzīgus nodarījumus. Arī Satversmē ir nostiprināts valsts pienākums un tiesības aizsargāt sabiedrisko kārtību un drošību. Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības. Personu tiesības var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. (Satversme. 89. un 116. pants).

Sabiedriskā kārtība kā zinātniskās izziņas objekts

Viens no svarīgākajiem zinātniskās izziņas sistēmiskuma aspektiem ir terminoloģijas noteiktība. Tas nozīmē, ka zinātniskiem terminiem jābūt definētiem atbilstoši loģikas prasībām – precīzi un nepārprotami (Vedins 2008). Kā secināms, Latvijas tiesību akti precīzu un nepārprotamu atbildi uz jautājumu, kas ir sabiedriskā kārtība un drošība, nesniedz. Tas liek secināt, ka arī valsts institūciju darbībā nav vienotas metodikas un skaidras robežas sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā. Šodien ir ievērojams skaits dažādu autoru, kuri centušies definēt un izprast sabiedriskās

kārtības un drošības jēdzienus. Piemēram, administratīvo tiesību zinātnē sabiedriskās kārtības jēdzienu pieņemts nošķirt šaurākā un plašākā nozīmē. Sabiedriskās kārtības jēdziena izpratne plašākā nozīmē ietver visu to sociālo attiecību kopumu, kas veidojas sociālo normu ietekmē, atšķirībā no tiesiskās kārtības, kura tiek regulēta tikai ar normatīvajiem aktiem. No tā izriet, ka sabiedriskā kārtība plašākā nozīmē iever sevī arī tiesisko kārtību. Vispārējā tiesību teorijā tiek uzskatīts, ka sabiedriskā kārtība ir sociāla kategorija, kur sabiedrības rīcību nosaka sabiedrības apziņā notiekošie procesi un tajā ietvertās domas. Var teikt, to raksturo katra dalībnieka uzvedības atbilstība sabiedrībā pastāvošajām sociālajām normām (Parsons 1961). Arī krimināltiesību teorijā nav vienotas izpratnes par sabiedriskās kārtības un drošības definējumu. Atsevišķi autori sabiedrisko kārtību un sabiedrības drošību aplūko kā sinonīmus, citi uzskata, ka sabiedrības drošība pēc satura ir plašāks jēdziens, vēl citi norāda pretējo. Kā uzskata krievu zinātnieks Gotovcevs, sabiedriskās kārtības paradigma par drošības galveno aizsargājamo objektu izvirza individu, savukārt, sabiedrības drošības modeli centrālais apdraudējums ir noteikts īpašumam un sabiedrības drošībai kopumā (Aktualnije problemi i perspektivi razvitiija administrativnogo prava i procesa 2018). Cits autors norāda, ka tieši sabiedriskā kārtība ir sociālo attiecību sistēmu kopums, kas sabiedrībā veicina mieru un drošību (Admiralova 2015). Par minētajiem viedokļiem var diskutēt, tomēr pavisam skaidrs, ka kārtības un drošības jēdzieni ir savstarpēji saistīti un drošības konceptā jāpēta kopsakarībā. Tātad, sabiedriskā kārtība ir noteikta sabiedrības sistēmas kvalitāte, zināms sabiedrības dzīves ritms un konsekvence, kas nodrošina sabiedrības normālu funkcionēšanu, veicina sabiedrības un indivīda drošību un netraucētu likumīgo interešu aizsardzību.

Pieņemts uzskatīt, ka “kārtība” sabiedrības un drošības kontekstā ir cilvēku uzvedības noteikumu kopums, kas darbojas sabiedriskās vietās. Bet uzvedības noteikumus sabiedrībā nosaka ne tikai tiesību normas, bet arī morāles normas, paražas un tradīcijas. Kā vērtēt indivīda rīcību, kurš, piemēram, sabiedriskajā transportā nav devis priekšroku apsēsties vecākam cilvēkam? No morāles un ētikas viedokļa, mēs varam teikt, ka persona ir pārkāpusi sabiedrībā noteiktās uzvedības normas, taču tiesību aktos nav noteikta atbildība par sēdvietas nedošanu sabiedriskajā transportā. Tāpēc rodas pamatots jautājums, vai amatpersonām, kuras atbildīgas par sabiedriskās kārtības nodrošināšanu, minētā situācija ir dienas kārtības jautājums? Ja jā, tad raksta autore uzsver, ka saskaņā ar amatper-

sonas pilnvarām, šādā situācijā piespiedu metožu pielietošana nav pieļaujama. Tas nozīmē, ka ir jānošķir sabiedriskā kārtība kā juridiska kategorija (šaurākā nozīmē) un sabiedriskā kārtība kā sociālā kategorija (plašākā nozīmē). Tiesībaizsardzības institūciju darbība sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā galvenokārt paredz kārtības nodrošināšanu šaurākā (juridiskā) nozīmē, tātad par pārkāpumiem par, kuru neievērošanu paredzēta atbildība normatīvajos aktos.

Drošības izpratne un jēdziens attīstībā

Ir bijuši vairāki zinātniski mēģinājumi definēt drošības jēdzienu, taču kā nacionālā, tā starptautiskā līmenī, to nav iespējams apskatīt tikai no kāda viena šaura aspekta. Drošības jēdziens ietver riskus un draudus, kas meklējami ne tikai militārajā, bet arī politiskajā, ekonomiskajā, sabiedrības un vides jomā. Drošības jēdziena izpratne būtībā nav pakļauta vienotai, vispārīgai definīcijai (Buzans 2000). Etimoloģiski jēdziens “drošība” (ang. security, safety, v. sicherheit, fr. s. curité, kr. безопасность) ir cēlies no latīņu valodas vārda “secura” (Etimoloģijas vārdnīca), kam piemīt vairākās nozīmes: 1) laimes sajūta; 2) aizsardzība no draudiem un briesmām, kas vērsti pret personu; 3) aizsardzība no uzbrukuma, kas vērsti pret valsti un ēkām (Oxford Advanced Learner’s Dictionary 2005). Nereti drošības pētnieki vārda “secura” etimoloģiju saista tikai ar aizsardzību no draudiem un uzbrukuma, lai arī precīzāku secinājumu attiecībā uz termina semantisko nozīmi var izdarīt, sadalot vārdu “secura” divās daļās: “se” (brīvs no) un “cura” (rūpes, gādība). Tādā veidā, šajā interpretācijā, priekšplānā izvirzās indivīda brīvības (laimes) sajūta no rūpēm un gādības.

Arī latviešu valodā, termins “drošība” atrodams, jau 1923. – 1932. gadā izdotajā K. Milēnbaha un J. Endzelīna latviešu valodas vārdnīcā un, protams, arī daudzās citās vārdnīcās, kurās redzams skaidrs šķīrums: drošība ir stāvoklis, savukārt drošums – īpašība. Tomēr Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, aptverot visas nozares, tikai 2009. gadā vienojās par tās definējumu: “Drošība tas ir stāvoklis, apstākļi, kuros nav apdraudējuma un/vai ir vajadzīgā aizsardzība pret iespējamu apdraudējumu” (Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas sēdes protokols 2009). Tātad, drošības sajūta tiek definēta kā sirdsmiers, ko rada pārlicība, ka nav jābaidās, vai kā brīvības sajūta no bailēm un nemiera.

Militāro jēdzienu skaidrojošajā vārdnīcā, drošība tiek skaidrota kā apstākļi, kad ir nodrošināta noteikta līmeņa informācijas, aprikojuma,

personālsastāva, iekārtu, aktivitāšu aizsardzība pret spiegošanu, sabotāžu, diversijām un terora aktiem, kā arī pret nozaudēšanu vai nesankcionētu pieeju. Tas ir stāvoklis, kad nedraud briesmas (Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca 2008).

Drošība – tā ir izjūta, kuru katram no mums ietekmē atšķirīgi faktori (Huhtinen, Laitinen 2011). ASV zinātnieks A. Maslovs (A. Maslow) indivīda vajadzību hierarhijā “drošību” ierindojis otrajā vajadzību līmenī aiz cilvēka fizioloģiskajām vajadzībām (Maslow 1943). Maslovs indivīda vajadzības ir klasificējis hierarhiskā kārtībā no zemākām instinktīvām un vienkāršām, līdz arvien augstākām un sarežģītākām. Lai indivīds varētu dzīvot un attīstīties, viņam, pirmkārt, ir jāapmierina tās vajadzības, kuras nosaka viņa bioloģiskā daba. Tās ir fizioloģiskās vajadzības: gaiss, ūdens, miegs, barība, siltums, veselība, dzīves telpa u.tml., un vajadzības pēc drošības: aizsardzība pret ienaidnieku, kārtība un tiesības, kas orientētas uz izdzīvošanu nākotnē. Tātad, drošība ir viena no svarīgākajām indivīda sociālajām vajadzībām. Šajā kontekstā svarīgs valsts uzdevums ir izprast sabiedrības vajadzības pēc drošības. Proti, meklēt visefektīvākos veidus, lai sagatavotu visu līmeņu institūcijas pastāvīgi un efektīvi aizsargāt nacionālās valsts intereses un vērtības no jebkāda veida apdraudējumiem, kā arī veicināt sabiedrības labklājību un nākotnes attīstību. Nepieciešamība pēc drošības izriet ne tikai no sabiedrības iekšējās struktūras, bet arī no starptautiskās vides dinamikas un attīstības, jo tieši tas lielā mērā ietekmē izaicinājumus, ar kuriem saskaras katra valsts.

Attiecībā uz indivīda subjektīvo drošības uztveri, var identificēt vairākus drošības stāvokļus: nedrošību (reāli draudi, uztverti adekvāti); apsēstību (nelieli draudi, uztverti pārspīlēti); viltus drošību (nopietni draudi, uztverti nenopietni); drošību (nelieli draudi, uztverti adekvāti) (Human development report 1994). Šajā saistībā, vērts pieminēt Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūta veikto pētījumu “Latvijas iedzīvotāju subjektīvā drošības uztvere: ietekme uz drošības politikas veidošanu” (Projekta numurs: lzp-2018/1-0480). Projekts pēta Latvijas iedzīvotāju subjektīvo drošības uztveri, tai skaitā to, ar kādiem draudiem saskaras Latvijas iedzīvotāji to ikdienā. Projekta rezultātā ir iecerēts veicināt zināšanas par esošo nacionālo drošības stratēģiju atbilstību realitātei, kā arī apzināt subjektīvās drošības izpratnes ietekmi uz vietēju un nacionālu ar drošību saistīto rīcībpolitiku realizāciju. Projekts šobrīd ir noslēguma stadijā, taču tas jau tagad ir iezīmējis daudzus būtiskus jautājumus. Faktiski visās Latvijas pilsētās kā vieni no galvenajiem draudiem tika

minēti ekonomiskie draudi un daudzviet klātesoši ir arī politiskie draudi. Kā nākamos iedzīvotāji ierindo personiskos draudus – kādā pilsētā vairāk minēti ar veselības aprūpi saistītie (Valmiera), citviet atkal bažas par izglītību (Ļaudona). Hibrīddraudus minēja iedzīvotāji Ādažos, Daugavpilī, Talsos un Valmierā. Savukārt, Rīga ir vienīgā pilsēta, kur iedzīvotājus uztrauc potenciālie vides draudi. Iespējams, tas ir saistīts ar lielo ostu tuvumu un līdzīgiem vides riskiem, kuri nav tik izteikti citviet Latvijā. Raksturojot Krievijas radītos draudus, pētījuma ietvaros tiek secināts, lai arī Krievija kopumā tiek uztverta kā agresīvs kaimiņš ar visai grūti paredzamiem nodomiem, vairākums sabiedrības tomēr uzskata, ka Latvijai aktuālākas ir citas problēmas (<https://www.sargs.lv/lv/sabiedriba/2020-03-13/petijums-atklaj-klupsanas-akmenus-visaptverosas-valsts-aizsardzibas-ieviesana> 2021).

Sabiedrības drošība, tāpat kā valsts, ekonomiskā, militārā, politiskā, ekoloģiskā un informācijas drošība ir nacionālās drošības sastāvdaļa (Matvejevs 2016). Ja starpkaru periodā ar sabiedrības drošības garantēšanu pamatā saistīja tikai policiju, tad pēdējo gadu laikā sabiedrības izpratne par drošības garantēšanu ir mainījusies. Cilvēki arvien vairāk paļaujas uz valsts dienestiem, kas aizsargā tiesības un drošību. Pieaug to cilvēku skaits, kas zina, kā novērst riskus un rīkoties apdraudējuma situācijās, sadarbojoties ar atbildīgajiem valsts dienestiem un palīdzot cits citam. Drošības politika un valsts aizsardzība arvien vairāk balstās uz iedzīvotāju un valsts institūciju savstarpējo uzticēšanos un partnerību, kā arī visas sabiedrības gatavību pārvarēt jebkādus apdraudējumus.

Latvijas Republikas tiesību aktos sabiedrības drošības jēdziens nav definēts, bet ir noteikts tikai noziedzīgu nodarījumu pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību sastāvs. Latvijas Krimināllikuma XX nodaļa Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību ietver tādus noziegumus kā bandītisms, masu nekārtības, ārkārtējās situācijas un izņēmuma stāvokļa laikā noteikto ierobežojumu un aizliegumu pārkāpšana, sabiedrisko pasākumu organizēšanas un norises kārtības pārkāpumi, kapa un liķa apgānīšana, huligānisms, psihiski slimo personu iesaistīšana noziedzīgā nodarījumā u.c. nopietni pārkāpumi. Professore V. Liholaja, norāda, ka Latvijas Krimināllikuma XX nodaļā ietvertos noziedzīgos nodarījumus var iedalīt vairākās grupās atkarībā no tā, kādas konkrētas intereses tiek apdraudētas, taču tie visi ir vērsti pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību – cilvēku sabiedrisko attiecību sistēmu, kas nodrošina sabiedrisko mieru, normālus apstākļus darbam un atpūtai, kā arī personas tiesību un likumīgo interešu realizāciju. Apdraudot vispārējo drošību un

sabiedrisko kārtību, var tikt nodarīts kaitējums arī personas dzīvībai un veselībai, fizisku un juridisku personu mantiskajām interesēm, citām personas vērtībām un interesēm (Kraștiņš, Liholaja, Niedre 2001). Tāpat sabiedrības drošības aizsardzības objekts var būt: indivīda dzīvība un veselība, indivīda tiesības, brīvība un likumīgās intereses, indivīda materiālās intereses, indivīda ikdienas dzīve un darbība, sabiedrības materiālās un morālās vērtības, valsts konstitucionālā iekārta.

Nobeigums

Rezumējot autore norāda, ka sabiedriskās kārtības vides veidošanu un drošības veicināšanu mūsdienās vairs nevar uzlūkot, kā viena faktora jomu. Sabiedrisko kārtību nepieciešams pētīt kā sabiedrības drošību determinējošu apstākli – sabiedriskā kārtība kā sabiedrības drošības elements. Tā piemēram, šaujamoča pielietošana sabiedriskās vietās rada briesmas cilvēku dzīvībai un veselībai, t.i. rada draudus sabiedrības drošībai. Vienlaikus, šaujamoča pielietošana sabiedriskās vietās apdraud arī sabiedrisko kārtību, jo pārkāpj sabiedrības morāli un tiesisko kārtību kopumā. Sabiedriskā kārtība ir sabiedrības drošības nodrošināšanas priekšnosacījums. Autore ir pārliecināta, ka sabiedriskās kārtības nodrošināšana kādā konkrētā administratīvajā teritorijā vienlaikus ir arī sabiedrības drošības garants, jo novērš draudus indivīda dzīvības, veselības un īpašuma drošībai. Šo jēdzienu ciešā saistība ir skaidrojama ar to, ka abi jēdzieni skar sabiedrisko attiecību sistēmu, kas veidojas atbilstoši tiesiskajām un sociālajām normām un vienlaikus arī identificē bīstamus draudus un riskus attiecībā pret indivīdu un sabiedrību kopumā (Kuzņecova 2012).

Bibliogrāfija

- Admiralova I. A. (2015) Administratīvo-pravovojе obespecenije prav i svobod grazdan v dejatelnosti policii. Monografija. Domodedovo: VIPK MVD Rossii, str. 35. (In Russian)
- Aktualnije problemi i perspektīvi razvitija administrativnogo prava i procesa. (2018) Sbornik naucnih statej. Ģoskva: RGUP, str. 95. (In Russian)
- Latvijas nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam. Apstiprināts ar 2020. gada 2. jūlija Latvijas Republikas Saeimas lēmumu. 91. lpp. (In Latvian)
- Goldmane S, Kļaviņa A, Mīsāne I, Straube L. (2011) Latvijas vēsture pamatskolai, Zvaigzne ABC, 90.–91. lpp. (In Latvian)
- Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Vēstnesis, 43, 01.07.1993.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 6, 31.03.1994. 89. un 116. pants. (In Latvian)

- Parsons T. (1961) An Outline of the Social System. chapter 33. (In English)
- Vedins I. (2008) Izdevniecība Avots, 59. lpp. (In Latvian)
- Buzans B. (2000) Cilvēki, valstis, bailes. Rīga, AGB, 33. lpp. (In Latvian)
- Etimoloģijas vārdnīca. Online Etymology Dictionary. Pieejams: <http://www.etymonline.com/index.php?term=secure> (skat. 15.09.2021). (In English)
- Oxford Advanced Learner's Dictionary. (2005) Seventh edition. Oxford University press. Edited by Wehmeier Sally, p. 1372. (In English)
- Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 2009. gada 24. novembra sēdes protokols Nr. 6/1096. Pieejams: <http://termini.lza.lv/article.php?id=287> (skat. 15.09.2021). (In Latvian)
- Militāro jēdzienu skaidrojošā vārdnīca ar pamatterminu tulkojumu angļu valodā. (2008) Avots, 213. lpp. (In English)
- Huhtinen A. M, Laitinen K. (2011) Changing security speech and environment – from Nation States to corporation security. Leading Issues in Information Warfare and Security Research. Volume one. Edited by Julie Ryan, p. 67. (In English)
- Maslow A. H. (1943) A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 50, p. 370. (In English)
- Human development report 1994. (1994) Published for the United Nations Development Programme. New York Oxford Oxford University Press, p. 23. (In English)
- Pētījums atklāj klupšanas akmeņus visaptverošas valsts aizsardzības ieviešanā. Pieejams: <https://www.sargs.lv/lv/sabiedriba/2020-03-13/petijums-atklaj-klupšanas-akmenus-visaptverosas-valsts-aizsardzibas-ieviesana>. (skat. 19.09.2021). (In Latvian)
- Matvejevs A. (2016) Sabiedrības drošība kā policijas aizsardzības objekts. Administratīvā un kriminālā justīcija. 1/2 (74/75), 17. lpp. (In Latvian).
- Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. (2001) Krimināltiesības. Vispārīgā un Sevišķā daļa: Mācību grāmata. Papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 307. lpp. (In Latvian)
- Kuzņecova K. (2012) Sabiedriskā kārtība kā sabiedrības drošības priekšnosacījums sociāli ekonomisko pārmaiņu apstākļos. Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautiskās zinātniskās konferences “Eiropas integrācijas sociālā un ekonomiskā dimensija: problēmas risinājumi, perspektīvas” rakstu krājums. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 433.–434. lpp. (In Latvian)

Public order and safety – awareness and concept in development

Summary

Ensuring public order and safety is one of core priorities of the state, which forms the basis for its existence and modern development. The formation of security policy and the strengthening of public safety capabilities are currently hampered by a number of factors, including a lack of co-operation between the public and responsible authorities, a lack of trust in government and differing understandings of security issues in both society and responsible authorities. Safety can exist if a person independently identifies risks and is able to eliminate and prevent them, is able to get out of an unsafe situation and can rely on the responsible public services. Both the people's initiative and the coordinated action of individuals, families, entrepreneurs, local communities, NGOs, municipalities, national and international organizations are of importance in strengthening public order and safety (Latvijas nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam. 2020). When considering the concepts of public order and safety in development, it should be noted that these concepts have been addressed in some legal acts and legal literature, but their awareness and application are different. The author points out that safety is very often taken as a self-evident category in society. It is much more important to look at it as determined and guaranteed situation in the country. Public safety is most often linked to the obligation of the state to ensure it, while public order refers to the scope of administrative activity and the competence of law enforcement authorities. Indeed, public order and safety can be viewed from different perspectives, but this is primarily an internal condition of the state, because no organized community can exercise the will of its individuals without any restrictions. The rules governing the behaviour and coexistence of individuals in a community are governed by appropriate customs, legal norms, moral and religious principles, which in turn requires the general public, safety policy makers and institutions responsible for ensuring security and guaranteeing safety to continuously improve the effectiveness of their activities.

Key words: public order, public security, formation of safety policy.

DROŠĪBAS NAUDA, TĀS LOMA UN VIETA CIVILPROCESĀ

Raksta mērķis ir apzināt drošības naudas kā civilprocesā veiktā maksājuma juridisko dabu un vietu tiesāšanās izdevumu regulējumā, ņemot vērā personas tiesību uz taisnīgu tiesu pieejamības nodrošināšanu. Raksta uzdevums ir izpētīt iespēju un noteikt iespējamus kritērijus, kad arī juridiskā persona varētu tikt atbrīvota no drošības naudas samaksas viņas mantiskā stāvokļa dēļ ar tiesas vai tiesneša lēmumu. Latvijas tiesu praksē dominē kategorisks uzskats, ka juridiskām personām nav piemērojama atbrīvošana no drošības naudas samaksas to mantiskā stāvokļa dēļ, sniedzot blakus sūdzību, sūdzību vai pieteikumu. Problēmas izpētes rezultātā var secināt, ka juridiskas personas (komersanta) un fiziskas personas mantiskā stāvokļa izvērtēšanas kritēriji ir savstarpēji nošķirami un nav salīdzināmi, paredzot juridiskai personai, kura nonākusi finansiālās grūtībās, nespējot segt savas saistības, realizēt maksātspējas procesu vai tiesiskās aizsardzības procesu, kuru ietvaros ir noteikti atbilstoši aizsardzības mehānismi un procedūras.

Atslēgas vārdi: drošības nauda, civilprocess, tiesāšanās izdevumi.

Drošības naudas institūts civilprocesā ir aktualizēts gan ar grozījumiem Civilprocesa likumā (Civilprocesa likums (1998)), kuri stājās spēkā 2021. gada 20. aprīlī, pārceļot daļēji tā regulējumu uz Tiesāšanas izdevumu daļu, gan ar tiesu praksē aktualizēto jautājumu par to, vai juridiska persona, kura nonākusi finanšu grūtībās, kā tiesību subjekts civilprocesā var tikt atbrīvota no drošības naudas samaksas, lai nodrošinātu tai tiesības uz taisnīgu tiesu.

Būtiski norādīt, ka civilprocess kā tiesību nozare veido vienotu publiski tiesisku attiecību sistēmu un tā regulējums normatīvajos aktos ir nosakāms, ievērojot, ka ikvienā tiesas instancē ir jānosaka tāds process, lai, tiesiskajām attiecībām un to izpratnei attīstoties, netiktu mazināta tiesību uz taisnīgu tiesu efektivitāte un uzticēšanās tiesu varai (Satversmes tiesas 2020. gada 16. jūlija spriedums lietā Nr. 2020-05-01). Šī ir būtiska Satversmes tiesas paustā atziņa, vērtējot Civilprocesa likumā ietverto regulējumu, kas ir attiecināms arī uz drošības naudas institūtu kā vienu no tiesāšanās izdevumu veidiem.

Tiesību doktrīnā jau ilgstoši ir nostiprinājies uzskats, ka “drošības nauda” un “valsts nodeva” ir savstarpēji norobežojami jēdzieni ar atšķirīgiem mērķiem, uzsverot, ka drošības naudas mērķis ir daļēji segt izdevumus, kas nepieciešami tiesu darbības finansēšanai, kā arī tiesas atslogo-

šana no nepamatotu sūdzību izskatīšanas. (Civilprocesa likuma komentāri II daļa (29.–60.¹ nodaļa) 2012.) Vienlaikus tiek uzsvērts arī drošības naudas sodošais raksturs par nepamatoti iesniegtu sūdzību, jo sūdzības noraidīšanas gadījumā drošības nauda netiek atmaksāta. Savukārt, drošības nauda tiek atmaksāta pilnā apjomā, ja tiesa sūdzību apmierina vai apmierina noteiktā daļā. (Civilprocesa likuma komentāri II daļa (29.–60.¹ nodaļa) 2012.) Šādā veidā ar likumā noteiktu sākotnējo maksājumu, pirmšķietami ierobežojot personas tiesības uz taisnīgu tiesu, vienlaikus tiek veicināta arī godprātīga procesuālo tiesību izmantošana, nepārslogojot tiesu ar nepamatotām sūdzībām par jebkuru procesuālu jautājumu, kura risinājums kādai no pusēm procesā nav pieņemams. Tādējādi drošības nauda ir procesuāls instruments, ar kura starpniecību tiek nodrošināts līdzsvars starp sabiedrības un indivīda interesēm, proti, atslogojot tiesu no indivīda nepamatotām sūdzībām, vienlaikus radot iespēju tiesai izskatīt savlaicīgāk citu personu civiltiesiskos strīdus. Tiesas pieejamība tiesai nevar būt absolūta un likumdevējam ir tiesības noteikt samērīgus ierobežojumus – šāds secinājums izriet no Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk arī ECT) nolēmumiem. ECT ir norādījusi, ka arī prasība segt tiesas izmaksas var novērst nenozīmīgas prasības vai budžeta apsvērumu dēļ var būt pamatota. Taču ierobežojumi nedrīkst vājināt “tiesību pamatbūtību” (ECT 1985. gada 28. maija spriedums lietā Ashingdane pret Apvienoto Karalisti, Nr. 8225/78).

Drošības naudas institūts blakus sūdzībām tika piemērots ar 2018. gada 15. janvāri (Grozījumi Civilprocesa likumā, 2017), aizstājot līdz tam noteikto valsts nodevas institūtu. Augstākā tiesa savā judikatūrā ir atzinusi, ka drošības nauda pēc savas būtības ir pielīdzināma valsts nodevai, kas iemaksājama valsts ienākumos un tāpat ir tiesas izdevumi. (LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 25. oktobra lēmums lietā Nr. SKC-2207/2012). Taču, valsts nodevas iemaksas gadījumā par blakus sūdzību, šī valsts nodeva ar likumu tika noteikta kā neatgūstamais maksājums, jo CPL 41. panta pirmā daļa (redakcijā līdz 2018. gada 15. janvārim), noteica, ka valsts nodeva par blakus sūdzību par tiesas lēmumu netiek atlīdzināta. Līdz ar to praksē bija izveidojusies situācija, kad personai iesniedzot blakus sūdzību par lēmumu, apmierinot šo blakus sūdzību, joprojām netika sasniegts pienācīgs taisnīgums, jo samaksātā valsts nodeva bija neatgūstams maksājums pie jebkura blakus sūdzības rezultāta. Ar attiecīgajiem grozījumiem Civilprocesa likumā, ierobežojumam uz taisnīgu tiesu ar noteikta maksājuma noteikšanu, tika noteikta jauna kvalitāte, veicinot tiesas pieejamību, jo pamatotas sūdzības gadījumā, drošības

nauda tiek atmaksāta sūdzības iesniedzējam atpakaļ. Tas nozīmē, ka pašlaik drošības naudas maksājums ir atgūstams depozīts gadījumos, ja persona ir pamatoti aizsargājusi savas procesuālās tiesības, bet tiesas vai tiesneša rīcība neatbilda likumības principa standartam.

Veicinot tiesas pieejamību jebkurai personai, Civilprocesa likuma 43. panta ceturtajā daļā ir iestrādāts regulējums, kas, ievērojot personas mantisko stāvokli, pieļauj tiesai vērtēt pieteikto lūgumu pamatotību, lemjot par personu atbrīvošanu no tiesas izdevumu samaksas pilnā apmērā vai noteiktā daļā no likumā noteiktā maksājuma apmēra. Šis regulējums ir piemērojams arī uz drošības naudas maksājumiem, ja tās apmērs summas ziņā ir šķērslis fiziskai personai savu aizskarto tiesību aizsardzībai. Latvijas Civilprocesa likuma regulējums neparedz juridiskas personas atbrīvošanu no tiesas izdevumiem, tajā skaitā no drošības naudas samaksas šīs personas mantiskā stāvokļa dēļ. Taču Civilprocesa likuma 43. pantā ir ietverti gadījumi, kad arī juridiskas personas, ievērojot noteiktu procesuālo statusu – prasītājs un ar tiesas spriedumu skaidri konstatētu šīs personas mantisko stāvokli, ir atbrīvotas no tiesas izdevumiem. Tā kā attiecīgām personām ir jābūt tādām, kurām ir noteikts maksātnespējas process un viņu vārdā prasības ceļ maksātnespējas administrators, tad kā atbrīvojamais subjekts likumā tiek norādīts maksātnespējas administrators, kura uzdevums, rīkojoties kreditoru interesēs, celt prasības juridiskās personas lietās. Vienlaikus arī jānorāda, ka šādu likumā noteiktu priekšrocību – tikt atbrīvotam no tiesas izdevumiem, attiecinot šo noteikumu arī uz drošības naudas institūtu, Civilprocesa likuma 43. panta pirmā daļa noteic atsevišķām valsts iestādēm un institūcijām noteiktās lietu kategorijās, kas izriet no viņu kompetences, piemēram, CPL 43. panta pirmās daļas 11., 12., 13. un 14. punkti. Iepriekšminētais noteic, ka likumdevējs, vērtējot noteiktus gadījumus ir pieļāvis arī juridiskai personai tikt atbrīvotai no drošības naudas maksājumiem, pastāvot noteiktiem priekšnoteikumiem, tajā skaitā arī norādāms juridiskas personas konstatēts mantiskais stāvoklis.

Jāatzīmē, ka tiesāšanās izdevumu regulējuma jautājums ir katras valsts likumdevēja patstāvīgi izlemjams jautājums. Eiropas Kopienu Tiesas 2010. gada 22. decembra spriedumā lietā C-279/09 par lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu, tiek norādīts, ka ģenerālvokāts ir norādījis savu secinājumu 76. līdz 80. punktā, dalībvalstu tiesību aktu pārbaude atklāj, ka juridiskas personas juridiskās palīdzības piešķiršanā nav patiesi kopīga principa, kas būtu kopīgs visām dalībvalstīm. Savu secinājumu 80. punktā ģenerālvokāts arī norādīja, ka to dalībvalstu praksē, kas pieļauj juri-

disko palīdzību juridiskām personām, tiek salīdzinoši plaši nošķirta peļņas gūšana un bezpeļņas juridiskas personas (EKT 2010. gada 22. decembra lieta C-279/09). Minētās lietas sprieduma kopsavilkumā tiek konstatēts, ka “attiecībā it īpaši uz juridiskām personām valsts tiesa var ņemt vērā to situāciju. Tādējādi tā var ņemt vērā attiecīgās juridiskās personas formu un to, vai tai ir vai nav mērķa gūt peļņu, kā arī tās dalībnieku vai akcionāru finansiālās iespējas un iespējas tiem iegūt prasības celšanai tiesā vajadzīgo summu.” (EKT 2010. gada 22. decembra lietā C-279/09).

Vadoties no Latvijas normatīvā regulējuma Komerclikuma 185. pantā (Komerclikums 2002), sabiedrības ar ierobežotu atbildību minimālais pamatkapitāla lielums ir 2800 euro, bet maksimālais apmērs netiek aprobežots. Tas ļauj prezumēt, ka komersants ar šādu pamatkapitāla minimālo apmēru spēj veikt maksājumus attiecīgās summas robežās, it īpaši, ja maksājamā summa par blakus sūdzības iesniegšanu kā drošības nauda ir noteikta 70 euro apmērā.

Fakta izvērtēšana, vai juridiskā persona ir/nav nonākusi finansiālās grūtībās un tai ir nepieciešami speciāli aizsardzības pasākumi tiek regulēti gan Komerclikumā (likvidācija), gan Maksātnespējas likumā (Maksātnespējas likums 2010) (tiesiskās aizsardzības process, maksātnespējas process), paredzot noteiktu kārtību un procedūras, tajā skaitā arī procedūru finansēšanas avotus. Ierosinātā civillietā, kuras prasības priekšmets nav saistīts ar prasījumu konstatēt juridiskas personas finansiālo stāvokli un maksātpējību, tiesai ir pamats paļauties, ka juridiskā persona ir maksātpējīga vismaz minimālā pamatkapitāla apmērā, pretējā gadījumā, likumdevējs ir noteicis speciālas procedūras, kuru ietvaros tiek konstatēts fakts par juridiskas personas maksātpējību. Ja juridiskai personai, kuras darbības mērķis ir peļņas gūšana un komersanta statuss, tiesa, citas civillietas ietvaros konstatēs finansiālas grūtības, šī lēmuma procesuālā daba var radīt neskaidras un likumā neregulētas sekas, kas konfrontējas ar citos likumos neregulētām procedūrām un sekām. Piemēram, vai tiesai, konstatējot pazīmi juridiskai personai “nonākšana finanšu grūtībās”, radīs pamatu maksātnespējas procesa uzsākšanai attiecīgajai juridiskajai personai, nevērtējot citas Maksātnespējas likumā noteiktās maksātnespējas pazīmes, vai arī, tas būtu pietiekams pamats, lai uzsāktu tiesiskās aizsardzības procesu. Vienlaikus neskaidrs ir jautājums par šādas juridiskās personas stāvokļa konstatēšanas ietekmi uz kreditoru interesēm. Tā kā attiecīgā fakta konstatējums par juridiskās personas, kura ir komersants, mantisko stāvokli ir regulēts citos normatīvajos aktos, paredzot noteiktas procesuālās procedūras, kuru ietvaros likumdevējs jau ir paredzējis mehānismus

šādas juridiskās personas tiesas pieejamības nodrošināšanai, secināms, ka “nonākšana finanšu grūtības” nevar būt pietiekams pamats juridiskai personai, ņemot vērā viņas īpašo dabu un statusa regulējumu citos normatīvajos aktos, lai tiesa vai tiesnesis lemtu par šādas personas atbrīvošanu no drošības naudas samaksas par blakus sūdzības iesniegšanu.

Līdz ar to ir uzskatāms, ka Latvijas Civilprocesa likumā ietvertais regulējums par personas atbrīvošanu no tiesas izdevumiem atbilstoši Civilprocesa likuma 43. panta ceturtajai daļai, attiecinot šo noteikumu arī uz drošības naudas maksājumiem, ir pieļaujams un piemērojams tikai attiecībā uz fizisko personu, vērtējot viņas mantisko stāvokli un spēju nosegt noteikta apmēra maksājumus par procesuālās darbības realizēšanu tiesā. Ņemot vērā arī apstākli, ka fiziskas personas mantiskais stāvoklis, atšķirībā no juridiskās personas, kura ir komersants, mantiskā stāvokļa minimālajām prasībām, nav noregulēts normatīvajos aktos. Tas ļauj secināt, ka pastāvot noteiktiem atšķirīgiem apstākļiem, vērtējot fiziskas personas un juridiskas personas spēju veikt drošības naudas samaksu 70 euro apmērā, likumdevējam var būt atšķirīga pieeja, radot atšķirīgu normatīvo regulējumu. Pamatojums šādam secinājumam izriet arī no Rīgas apgabaltiesas 2020. gadā veiktā prakses pētījuma “Personu atbrīvošana no tiesas izdevumu un drošības naudas samaksas valsts ienākumos civillietās” (Rīgas apgabaltiesas pētījums “Personu atbrīvošana no tiesas izdevumu un drošības naudas samaksas valsts ienākumos civillietās” 2020), kuros kā pamats fiziskās personas atbrīvošanai no valsts nodevas (drošības naudas) samaksas, gadījumos, kad persona nav tieši norādīta Civilprocesa likuma 43. panta pirmajā daļā iekļautais subjekts, tika norādīts ne tikai noteikts statuss – trūcīgas vai maznodrošinātas personas (ģimenes) statuss, kuru var piešķirt tikai un vienīgi fiziskai personai vai tās ģimenei kopumā, bet arī izdevumu apjoms, īpašumā esošā kustamā un nekustamā manta, apgādībā esošās personas vai pašas personas atrašanās citas personas apgādībā u. tml.

Vadoties no citu valstu prakses, kā piemērs ir norādāms Vācijas civilprocesuālais regulējums un izveidojusies tiesu prakse. Vācijas civilprocesa likuma (Zivilprozessordnung) 116.§ pieļauj juridisku personu atbrīvot no tiesas izmaksām ekonomisku apsvērumu dēļ. Taču šīs normas piemērošana ir pieļaujama, pastāvot īpašiem apstākļiem, kuru pamatā ir juridiskās personas tiesas pieejamības nodrošināšana, kas var ietekmēt sabiedrības lielākās daļas intereses vai ekonomiku, radot sociāla rakstura sekas plašākai sabiedrībai. Pie šādām juridiskām personām var pieskaitīt arodorganizācijas vai sabiedriskā labuma organizācijas. Arī pastāvot šādi

juridiskai personai, tiesu praksē ir nostiprinājusies atziņa, ka tiesvedības nolūkos, juridiskai personai primāri ir jāspēj sarūpēt nepieciešamos ar tiesvedību saistītās izdevumu summas ar to biedru iemaksām. (OLG Frankfurt, 05.04.2016 – 8 W 19/16, 2016). Tādējādi ir pamatoti secināt, ka Latvijas Civilprocesa likuma regulējums ir pietiekams jautājumā, kas skar personu atbrīvošanu no tiesas izdevumu samaksas, tajā skaitā arī attiecībā uz atbrīvojumiem drošības naudas samaksas gadījumos, kad fiziskās personas gadījumā 70 euro naudas summas iemaksa, iesniedzot blakus sūdzību, var būt būtiska tās mazzturības dēļ. Savukārt, juridiskai personai, it īpaši, ja tā ir komersants ar likumā noteiktu pamatkapitāla minimālā apmēra ievērošanas obligātumu, šāds atbrīvojums ir nesamērīgs.

Kopsavikums

1. Juridiskas personas un fiziskas personas mantiskā stāvokļa izvērtēšanas kritēriji ir savstarpēji nošķirami un nav salīdzināmi, paredzot juridiskai personai, kura nonākusi finansiālās grūtībās, nespējot segt savas saistības, realizēt maksātspējas procesu vai tiesiskās aizsardzības procesu, kuru ietvaros ir noteikti atbilstoši aizsardzības mehānismi un procedūras.
2. Latvijas Civilprocesa likumā ietvertais regulējums, kurš paredz noteiktos, tieši norādītos gadījumos atbrīvot attiecīga procesuālā statusa personas no tiesas izdevumu segšanas, ir pietiekams, lai nodrošinātu fiziskām un juridiskām personām tiesas pieejamību.
3. Mantiskā stāvokļa kritērijs pilnīgi vai daļēji atbrīvot ar tiesas vai tiesneša lēmumu no tiesas izdevumu segšanas tikai fiziskās personas, ievērojot sistēmisko un teleoloģisko interpretāciju, nerada nevienlīdzīgus apstākļus starp fizisku un juridisku personu kā tiesību subjektu civilprocesā ar noteiktu procesuālo tiesībspēju vai juridiskai personai, kura nonākusi finanšu grūtībās.

Bibliogrāfija

- Civilprocesa likuma komentāri II daļa (29.–60.¹ nodaļa). (2012) Autoru kolektīvs, Rīga: TNA, 788. lpp. (In Latvian)
- Civilprocesa likums. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv> (skat. 10.09.2021). (In Latvian)
- ECT 1985. gada 28. maija spriedums lietā Ashingdane pret Apvienoto Karalisti, Nr. 8225/78. Pieejams: <https://www.echr.coe.int> (skat. 10.09.2021). (In Latvian)

- EKT 2010. gada 22. decembra lieta C-279/09. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu> (skat. 10.09.2021). (In Latvian)
- Grozījumi Civilprocesa likumā. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv> (skat. 10.09.2021). (In Latvian)
- Komerclikums. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv> (skat. 10.09.2021). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2020. gada 16. jūlija spriedums Nr. 2020-05-01. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv> (skat. 01.09.2021). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 25. oktobra lēmums lietā Nr. SKC-2207/2012. Pieejams: www.at.gov.lv (skat. 01.09.2021). (In Latvian)
- Maksātnespējas likums. LR likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv> (skat. 10.09.2021). (In Latvian)
- OLG Frankfurt, 05.04.2016 – 8W 19/16. Pieejams: <https://dejure.org> (skat. 01.09.2021). (In German)
- Rīgas apgabaltiesas pētījums “Personu atbrīvošana no tiesas izdevumu un drošības naudas samaksas valsts ienākumos civillietās”. (2020) Pieejams: www.tiesas.lv (skat. 01.09.2021). (In Latvian)
- Zivilprozessordnung. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de> (skat. 10.09.2021). (In German)

Security deposit, its role and place in the civil proceedings law

Summary

The aim of the article is to identify the legal nature of security deposit as a payment made in civil proceedings and its place in the regulation of legal costs. The purpose of the article is to determine the possible criteria when a legal person could also be released from the payment of a security deposit due to his or her property situation by a court or judge's decision. The categorical opinion prevails in the practice of Latvian courts that legal persons are not exempt from the payment of a security deposit due to their property status. As a result of the research of the problem, it can be concluded that the criteria for assessing the property status of a legal person (merchant) and a natural person are mutually separable and not comparable. If a legal person has financial difficulties and is unable to meet its obligations, it is possible to pursue insolvency proceedings or legal protection proceedings, within which appropriate protection mechanisms and procedures could be used.

Key words: security deposit, civil proceedings, legal costs.

JAUTĀJUMS PAR IZMEKLĒŠANAS TIESNEŠA PIEMĒROJAMU DROŠĪBAS LĪDZEKLI – APCIETINĀJUMU, LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ

Raksts veltīts kriminālprocesa dalībniekam Latvijā – izmeklēšanas tiesnesim. Raksta tapšanas mērķis – jautājumu, kas saistīti ar drošības līdzekļa – apcietinājuma piemērošanu aizdomās turētājam, apsūdzētajam Latvijas kriminālprocesā, ko ir piemērojis kriminālprocesa dalībnieks – izmeklēšanas tiesnesis, izskatīšana.

Ir vesela virkne ar jautājumiem, kas atspoguļo izmeklēšanas tiesneša tiesisko stāvokli kriminālprocesā, tomēr autoresprāt nepieciešams izcelt turpmāk norādīto: atsevišķi noteikumi, kas saistīti ar izmeklēšanas tiesneša raksturojumu Latvijā, apcietinājuma piemērošanas pamati un būtība, ko pasludina izmeklēšanas tiesnesis un kas ir saistīti ar drošības līdzekļa – apcietinājums, piemērošanu.

Izskatītas zinātnieku nostājas, prakse, statistika un izstrādāti priekšlikumi par pētījuma tēmu, kas, katrā ziņā pamato šī pētījuma aktualitāti un veicina turpmāko Latvijas Kriminālprocesa likuma normu pilnveidošanu.

Atslēgas vārdi: Kriminālprocesa likums, kriminālprocesa dalībnieks, izmeklēšanas tiesnesis, drošības līdzeklis – apcietinājums.

Viens no kriminālprocesa principiem nosaka, ka kriminālprocesā pastāv procesuālo funkciju nodalīšana, atbilstoši kurai cilvēktiesību ierobežojuma kontroles funkcijas pirmstiesas procesā realizē izmeklēšanas tiesnesis. Tādi Latvijas zinātnieki kā S. Kazaka un J. Groma uzskata, ka nepieciešams precizēt Kriminālprocesa likuma 17. pantu, jo izmeklēšanas tiesnesis cilvēktiesību ierobežojuma kontroles funkciju realizē ne tikai pirmstiesas procesā, bet likumā noteiktajos gadījumos arī līdz iztiesāšanas uzsākšanai pirmās instances tiesā (Kazaka 2012).

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma (turpmāk tekstā – KPL) 40. pantu “Izmeklēšanas tiesnesis”, izmeklēšanas tiesnesis ir tiesnesis, kuram rajona (pilsētas) tiesas priekšsēdētājs uz noteiktu laiku likumā noteiktajos gadījumos un kārtībā uzdevis kontrolēt cilvēktiesību ievērošanu kriminālprocesos (Kriminālprocesa likums 2005).

Kriminālprocesa likumā ir definēts pietiekami liels izmeklēšanas darbību, kuras var veikt tikai saskaņā ar izmeklēšanas tiesneša atļauju, skaits. Nepieciešams izcelt tādas darbības kā kratīšana, salīdzinošajai izpētei nepieciešamo paraugu ņemšana piespiedu kārtā, piespiedu aplū-

košana, visas speciālās izmeklēšanas darbības, kā arī procesuālā drošības līdzekļa – apcietinājuma piemērošana.

Izmeklēšanas tiesnesis – ir tiesnesis, kuram pastāvīgi vai uz noteiktu laiku uzlikts par pienākumu izdarīt pirmstiesas izmeklēšanu. Izmeklēšanas tiesnesis nespriež tiesu, bet pēc prokurora vai citas likumā noteiktas amatpersonas norādījuma savas darbības teritorijā, iecirknī, izmeklē visus notikušos un atklātos noziegumus – parasti tie ir smagie noziegumi, jo vieglāko noziegumu izmeklēšanu veic policija (Krastiņš 1998).

Kriminālprocesa (krimināllietas) norise paredz dažādu fizisku un juridisko personu, kuras apveltītas ar procesuālām tiesībām un pienākumiem, darbību. Nepieciešams norādīt, ka procesuālo tiesību un pienākumu esamība, kā arī dažos gadījumos arī atbildības esamība ir uzskatāma par pazīmi, kas raksturo kriminālprocesa dalībnieka tiesisko stāvokli. Kriminālprocesa dalībnieku procesuālais stāvoklis atšķirās no viņu lomas kriminālprocesā, un neapšaubāmi, no viņu tiesību un pienākumu satura.

KPL 41. pantā in noteiktas izmeklēšanas tiesneša pienākumi un tiesības. Izmeklēšanā un kriminālvajāšanā izmeklēšanas tiesnesim ir pienākums: likumā paredzētajos gadījumos lemt par piespiedu līdzekļa piemērošanu; lemt par aizdomās turētā un apsūdzētā pieteikumiem par to drošības līdzekļu grozīšanu vai atcelšanu, kuri piemēroti ar izmeklēšanas tiesneša lēmumu; likumā paredzētajos gadījumos izskatīt sūdzības par procesa virzītāja piemēroto drošības līdzekli; likumā paredzētajos gadījumos lemt par procesuālo darbību veikšanu; lemt par sūdzībām attiecībā uz tādu noslēpumu neattaisnotu pārkāpšanu kriminālprocesā, kurus aizsargā likums; lemt par personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, lūgumu atbrīvot no samaksas par advokāta palīdzības izmantošanu.

Saskaņā ar KPL 271. pantu “Apcietinājums”, apcietinājums ir personas brīvības atņemšana, ko ar izmeklēšanas tiesneša lēmumu vai tiesas nolēmumu likumā paredzētos gadījumos var piemērot aizdomās turētajam vai apsūdzētajam pirms galīgā nolēmuma spēkā stāšanās konkrētajā kriminālprocesā, ja apcietināšanai ir pamats.

Apcietinājumu var piemērot apsūdzētajam, bet izņēmuma gadījumā arī aizdomās turētajam. Ja apcietinājums piemērots pirms apsūdzības celšanas, apsūdzība jāceļ ne vēlāk kā desmit dienu laikā no apcietinājuma piemērošanas brīža.

Nepilngadīgajiem apcietinājumu var piemērot tikai izņēmuma gadījumā, ja tas nepieciešams saistībā ar nodarījuma smagumu, nepilngadīgā personību vai atkārtotu likumpārkāpumu.

Izmeklēšanas tiesnesis var piemērot apcietinājumu, pamatojoties uz prokurora (asevišķos gadījumos – izmeklētāja) lūgumu un krimināllietas materiāliem. Persona, kura ir pakļauta apcietinājumam, gadījumā, ja tā atrodas ārpus Latvijas, var nepiedalīties apcietinājuma piemērošanas procedūrā attiecībā pret viņu vai arī gadījumā, ja viņa atrašanās vieta nav zināma, šāda drošības līdzekļa piemērošanas brīdī.

Saskaņā ar Satversmes 89. pantu, valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem (Satversme 1922).

KPL 241. panta “Procesuālā piespiedu līdzekļa piemērošanas pamats” pirmā daļa noteic, ka procesuālā piespiedu līdzekļa piemērošanas pamats ir personas pret darbība kriminālprocesa mērķa sasniegšanai konkrētajā procesā vai atsevišķas procesuālās darbības veikšanai, savu procesuālo pienākumu nepildīšana vai nepienācīga pildīšana.

Procesuālie piespiedu līdzekļi ir valsts piespiedu līdzekļu veids, kas saistīts ar personas tiesību ierobežošanu vai pat noteiktu tiesību (brīvību) atņemšanu. Tamdēļ to piemērošana ir strikti reglamentēta, tos drīkst piemērot tikai KPL pilnvarotas amatpersonas, ja tam pastāv likumā noteiktais pamats. Procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanas pamats ir faktu kopums, kas nepieciešams un uzskatāms par pietiekamu, lai piemērotu konkrēto procesuālo piespiedu līdzekli (Meikališa 2019).

Izmeklēšanas tiesnesis, iepazīstoties ar krimināllietas materiāliem, kā arī izpētot prokurora, izmeklētāja, personas, kura pakļauta apcietinājumam, viņa pārstāvja, kā arī atsevišķos gadījumos šīs personas likumiskā pārstāvja viedokli, pārbauda apcietinājuma piemērošanas pret viņu pamata likumību, un pēc norādītā pieņem motivētu lēmumu.

KPL 272. panta “Apcietināšanas pamats” pirmajā daļā norādīts, ka apcietinājumu var piemērot tikai tad, ja kriminālprocesā iegūtās konkrētās ziņas par faktiem rada pamatotas aizdomas, ka persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, par kuru likums paredz brīvības atņemšanas sodu, un cita drošības līdzekļa piemērošana nevar nodrošināt, ka persona neizdarīs jaunu noziedzīgu nodarījumu, netraucēs vai neizvairīsies no pirmstiesas kriminālprocesa, tiesas vai sprieduma izpildīšanas.

Lai personu varētu apcietināt, nepieciešams apcietināšanas pamats. Apcietināšanas pamats ir noteiktu apstākļu (pamatotu pieņēmumu, ziņu utt.) kopums, uz ko norāda komentējamā pantā lietotā konstrukcija, kas paredz vairāku apstākļu vienlaicīgu pastāvēšanu, lai konstatētu apcietinājuma pamatu. Ņemot vērā cilvēktiesību atzītu prasību, ka jebkuram

ierobežojumam, tai skaitā brīvības atņemšanai, jābūt noteiktai ar likumu, atzīstams, ka apcietinājuma piemērošana, konstatējot tikai vienu no komentējamā pantā minētiem apstākļiem, nav atzīstama par likumīgu (Meikališa 2019).

Izmeklēšanas tiesneša pienākumos ietilpst drošības līdzekļu, kas sasīti ar brīvības atņemšanu kriminālprocesā, kontrole, kā pēc aizdomās turētā vai viņa pārstāvja lūguma, tā arī pēc savas iniciatīvas (Sumbarova 2016).

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 246. panta otro daļu pirms izmeklēšanas tiesneša nozīmētās slēgtās tiesas sēdes, iepazīstoties ar krimināllietas materiāliem, prokurors arī pārbauda, vai izmeklētājs ir izsniedzis personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ierosinājuma kopiju par drošības līdzekļa piemērošanu, kurā pamatota drošības līdzekļa izvēle (Kūtra 2010). Tiesas sēdes gaita tiek protokolēta.

KPL 277. pantā ir aprakstīti apcietinājuma termiņi. Tā kā apcietinājums ir stingrākais drošības līdzeklis, kura saturs ir personas brīvības atņemšana, īpaši būtisks ir jautājums par apcietinājuma termiņiem. Apcietinājuma termiņam ir jābūt saprātīgam un tā garumam attaisnojamam katrā konkrētā individuāli vērtējamā lietā (Meikališa 2019).

Saprātīguma princips kriminālprocesā ir izpausts kā nepieciešamība subjektam atrasties noteiktās robežās, lai izslēgtu subjektīvo tiesību ļaunprātīgu izmantošanu un saskaņotu savu rīcību ar kriminālprocesā iesaistīto personu tiesību, brīvības likumīgo interešu aizsardzību, kā arī visas sabiedrības mērķu sasniegšanu (Kaija 2013).

Autore izskatīja atsevišķus viespārējos noteikumus, kas saistīti ar jautājumu par izmeklēšanas tiesneša piemērojamu drošības līdzekli – apcietinājumu. Nepieciešams norādīt uz nepieciešamību turpmāk pilnveidot norādītos jautājumus, kā arī citus, ar izmeklēšanas tiesneša Latvijas kriminālprocesā institūta, saistītos jautājumus.

Izstrādājot šo pētījumu, autoresprāt nepieciešams izcelt turpmāk norādīto.

Izmeklēšanas tiesnesim kriminālprocesā ir tiesības piemērot procesuālo drošības līdzekli – apcietinājumu.

Saskaņā ar KPL 271. pantu, apcietinājums ir personas brīvības atņemšana, ko ar izmeklēšanas tiesneša lēmumu vai tiesas nolēmumu likumā paredzētos gadījumos var piemērot aizdomās turētajam vai apsūdzētajam pirms galīgā nolēmuma spēkā stāšanās konkrētajā kriminālprocesā, ja apcietināšanai ir pamats.

Lemjot par apcietinājuma pagarināšanu, izmeklēšanas tiesnesim jāņem vērā, ka aizdomās turēto līdz saukšanai pie kriminālatbil-

dības drīkst turēt apcietinājumā ne ilgāk par pusi no pirmstiesas procesā pieļautā apcietinājuma termiņa.

KPL 37. panta trešā daļa 7. punktā ir noteikts, ka uzraugošajam prokuroram ir tiesības piedalīties sēdē, kurā izmeklēšanas tiesnesis lemj par piespiedu līdzekļu piemērošanu un dod atļauju speciālo izmeklēšanas darbību veikšanai.

Izmeklēšanas tiesnesis, saņemot no procesa virzītāja ierosinājumu par drošības līdzekļa apcietinājuma piemērošanu un krimināllietas materiālus, iepazīstoties ar lietu un ierosinājumu, ne vienmēr izvērtē vai aizdomās turētais, apsūdzētais izvairīsies no pirmstiesas kriminālprocesa, kādā veidā viņš varētu traucēt kriminālprocesu, jo lai piemērotu visbargāko drošības līdzekli, kas ir saistīts ar personas brīvības atņemšanu, ir jābūt pārliecinātam par visiem šiem apstākļiem, jo saskaņā ar Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. panta pirmo punktu “Ikvienam ir tiesības uz personisko brīvību un drošību.” (Konvencija 2002). Tādējādi, ja izmeklēšanas tiesnesis izvērtējot visus apcietinājuma piemērošanas pamatus, nav pārliecināts par kādu no tiem, tad viņam ir jāpiemēro jebkāds cits drošības līdzeklis, kas nebūtu saistīts ar brīvības atņemšanu.

Ņemot vērā iepriekš norādīto, apcietinājuma turpmākas piemērošanas nepieciešamības izvērtēšanā netiek pietiekami pamatota apcietinājuma turpmākās piemērošanas nepieciešamība, līdz ar to šie lēmumi bieži tiek pārsūdzēti un atcelti.

Lai atvieglotu izmeklēšanas tiesneša darbu likumdevējs ir ieviesis grozījumus Kriminālprocesa likumā. Kā vienu no tiem var minēt to, ka izmeklēšanas tiesnešiem vairs nav jāraksta pilnie lēmumi par ziņu pieprasīšanu no kredītiestādēm, bet pietiek, ka izmeklēšanas tiesnesis lēmumu pieņem rezolūcijas veidā uz procesa virzītāja ierosinājuma. Lai nepārkāptu cilvēktiesības, izmeklēšanas tiesnesim nav jāierobežojas ar atsevišķiem nolikumiem par pieņemtiem lēmumiem. Viņam ir jānorāda visi pamatojumi tā lēmuma, kuru viņš pieņem, aprakstošajā daļā. Un tikai tādā gadījumā viņa lēmums būs likumisks un pamatots.

Tādā veidā par pētījuma tēmu ir izdarīti atsevišķi secinājumi un izstrādāti priekšlikumi par izmeklēšanas tiesneša kriminālprocesā Latvijā drošības līdzekļa – apcietinājuma, piemērošanu, kas neapšaubāmi veicinās turpmāko Kriminālprocesa likuma pilnveidošanu Latvijā un kriminālprocesa dalībnieku, kā arī cilvēktiesību ievērošanu.

Bibliogrāfija

- Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Viļņā, 2002. gada 3. maijā, angļu un franču valodā, abiem tekstiem esot vienlīdz autentiskiem, vienā eksemplārā, kas glabājas Eiropas Padomes arhīvā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/649> (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- Juridisko terminu vārdnīca. (1998) Autoru kolektīvs Krastiņa I. vadībā. Rīga, Nordik, 92., 302. lpp. (In Latvian)
- Kaija S. (2013) Completion of criminal proceeding within a reasonable time in Latvia. Jurisprudencija: mokslo darbai = Jurisprudence: research papers. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Nr. 20(2), p. 727. (In English)
- Kalniņš A. (2010) Rokasgrāmata kriminālprocesā prokuroriem. I nodaļa. Kūtras G. zinātniskā redakcija. Tiesu namu aģentūra, 121. lpp. (In Latvian)
- Kazaka S., Groma J. (2012) Piespiedu līdzekļu ietekme uz konflikta risināšanu kriminālprocesā. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 59, Nr. 2, 27. lpp. (In Latvian)
- Kriminālprocesa likums. 2005. gada 21. aprīlis, spēkā no 01.10.2005., Latvijas Vēstnesis Nr. 112 (4918), ar grozījumiem no 06.03.2021. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- Latvijas Republikas Satversme. Spēkā no 07.11.1922. Latvijas Vēstnesis, Nr. 43, 01.07.1993., ar grozījumiem no 01.01.2019. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- Meikališa Ā. (2019) Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniskā monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 669., 753., 766. lpp. (In Latvian)
- Sumbarova Ģ. (2016) Rolj sledstvennogo uchastnika ugolovnogo processa – sledstvennogo sudyi v ugolovnom procese Latvii. Aktualnye problemy predvariteljnogo rassledovaniya: Sb. mater. vsross. nauch-prakt. Konferencii. Pod red. S.A. Gracheva, N. Novgorod: Nizhegorodskaya akademiya MVD Rossii, str. 182. (In Russian)

To the question of the application of the preventive measure of detention by the investigating judge in the criminal process of Latvia

Summary

The article is devoted to the participant of criminal proceedings in Latvia – the investigating judge. The purpose of the article is to consider issues related to the use of a preventive measure – detention of a suspect accused in a Latvian criminal trial by a participant in the criminal trial – an investigating judge.

There are a lot of issues that reflect the legal position of the investigating judge in the criminal process, but it seems necessary for us in this article to highlight the following: certain provisions related to the characterization of the investigating judge in Latvia, the grounds for the application and the nature of the detention carried out by the investigating judge related to the use of a preventive measure – detention.

There are a lot of issues that reflect the legal position of the investigating judge in the criminal process, but it seems necessary for us in this article to highlight the following: certain provisions related to the characterization of the investigating judge in Latvia, the grounds for the application and the nature of the detention carried out by the investigating judge related to the use of a preventive measure – detention.

The positions of scientists, practice, statistics were considered and specific proposals were made on the topic of research, which, of course, emphasizes the relevance of this study and contributes to the further improvement of the norms of the Latvian Criminal Procedure Law.

Key words: criminal procedure law, participant in criminal proceedings, investigating judge, preventive measure – detention.

ĪPAŠI AIZSARGĀJAMA CIETUŠĀ TIESĪBU RAKSTUROJUMS UN TIESĪBU REALIZĒŠANA LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ

Rakstā tiek izskatīts kriminālprocesa dalībnieka – īpaši aizsargājama cietušā – tiesiskais statuss Latvijā. Galvenokārt uzmanība tiek pievērsta šī dalībnieka raksturojuma jautājumiem un viņa tiesību realizēšanai kriminālprocesā. Reizē ar citiem kriminālprocesa dalībniekiem tas ir apveltīts ar plašu tiesību un pienākumu spektru kriminālprocesa uzdevumu izpildei, savukārt tā tiesiskā statusa turpmāka pilnveidošana kalpos kvalitatīvai krimināllietu izmeklēšanai Latvijā. Autora izstrādātie priekšlikumi par pētījuma tēmu ir uzskatāmi par vienu no priekšnoteikumiem šādai pilnveidošanai.

Atslēgas vārdi: kriminālprocess, Kriminālprocesa likums, kriminālprocesa dalībnieks, īpaši aizsargājama cietušais.

Cietušais ir kriminālprocesa dalībnieks, kas ieņem svarīgu vietu kriminālprocesā.

Kriminālprocesa likuma (turpmāk tekstā – KPL) (Kriminālprocesa likums 2005) 96¹. panta piektajā un sestajā daļā ir definētas īpaši aizsargājama cietušā tiesības. Proti, īpaši aizsargājamam cietušajam ir tiesības ar procesa virzītāja atļauju piedalīties procesuālajās darbībās kopā ar uzticības personu, ja vien tā nav persona, pret kuru uzsākts kriminālprocess, aizturētais, aizdomās turētais vai apsūdzētais. Īpaši aizsargājamam cietušajam ir tiesības lūgt un saņemt informāciju par tās apcietinātās vai notiesātās personas atbrīvošanu vai izbēgšanu no ieslodzījuma vietas vai īslaicīgās aizturēšanas vietas, kura radījusi viņam kaitējumu, ja pastāv apdraudējums cietušajam un nepastāv kaitējuma risks apcietinātajai vai notiesātajai personai. Šādu lūgumu var pieteikt līdz gala nolēmuma pieņemšanai kriminālprocesā.

Latvijas zinātniece K. Strada-Rozenberga atzīmē, ka papildu tiesības īpaši aizsargājamam cietušajam ir noteiktas arī citas KPL normās. Tā, piemēram, KPL 99. panta otrajā daļā paredzēts, ka īpaši aizsargājamam cietušajam ir tiesības lūgt, lai viņa dalība vai uzklaušīšana tiesas sēdē notiktu, izmantojot tehniskos līdzekļus (Strada-Rozenberga 2019).

Savukārt līdz pat 2016. gadam KPL neparedzēja tādu institūtu kā īpaši aizsargājams cietušais. Saskaņā ar Eiropas Parlamenta un Padomes

direktīvu 201/29/ES, ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI, Latvijas KPL tiek iestrādāts tāds jēdziens kā īpaši aizsargājamais cietušais, par kuru var būt: nepilngadīgais; persona, kura garīga rakstura vai cita veselības traucējuma dēļ pati nespēj izmantot savas procesuālās tiesības; persona, kura cietusi no noziedzīga nodarījuma, kas vērsti pret personas tikumību vai dzimumneaizskaramību, vai no cilvēku tirdzniecības; persona, kura cietusi no noziedzīga nodarījuma, kas saistīts ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu un ko izdarījis cietušā tuvinieks, bijušais laulātais vai persona, ar kuru cietušais ir bijis pastāvīgās intimās attiecībās; persona, kurai noziedzīga nodarījuma rezultātā, iespējams, radīti smagi miesas bojājumi vai psihiski traucējumi; persona, kura cietusi no noziedzīga nodarījuma, kas, iespējams, veikts rasistisku, nacionālu, etnisku vai reliģisku motīvu dēļ. Šāds cietušais ir apveltīts ar autora iepriekš norādītām tiesībām.

Juridiskajā literatūrā ar īpaši aizsargājama cietušā tiesiskā statusa Latvijā problemātiku nodarbojas tādas zinātnieces kā Kristīne Strada-Rozenberga, Sandra Kaija, Ārija Meikališa un citi. Kā arī šobrīd zinātnieki turpina nodarboties ar līdzīga satura pētījumiem.

Zinātnieks Joutsen atzīmē, ka cietušā un valsts attieksme pret noziedzumu un reakcija uz to ir atšķirīga. Cietušajam noziedzīgs nodarījums ir personiska lieta, kurai nepieciešama kompensācija par nodarīto materiālo un emocionālo kaitējumu. Valstij tas ir noziedzīgs nodarījums, kam nepieciešama konsekventa, paredzama un taisnīga reakcija saskaņā ar likumu (Joutsen 1994).

Neapšaubāmi, ka izskatot jēdzienu par cietušā tiesisko raksturojumu, nepieciešams ņemt vērā sociālos faktorus. Šāda cietušā tiesisko regulējumu kriminālprocesā nevar uzskatīt par viennozīmīgu. Ņemot vērā, ka autors izskata jautājumu par kaitējuma nodarīšanu, tad īpaši izcelt var turpmāk norādīto: tiesību akti un prakses piemērošana kalpo cietušā tiesību aizsardzībai, iekļaujot arī mērķi aizsargāt personas no jebkāda kaitējuma nodarīšanas. Attiecīgi autors uzskata, ka var izdarīt secinājumu par to, ka iepriekš norādītais noteikums iekļauj plašāku cietušā kriminālprocesā tiesiskā statusa interpretāciju. Persona var izteikt savu nevēlēšanos iegūt cietušā statusu kriminālprocesā. Tomēr nepieciešams norādīt, ka neatkarīgi no iepriekš norādītā, persona ir vai bija cietušais. Šāds tiesisks regulējums tiek pamatots ar cietušās personas reālajām vajadzībām, kuras izriet no esošā emocionāla rakstura kaitējuma, neatkarīgi no statusa

kriminālprocesā. Ir zināms, ka noziedzīga nodarījuma rezultātā izraisītas un nenovērstas emocionālas traumas var būt par pamatu tam, ka persona, kas reiz cietusi, var kļūt par noziedzīga nodarījuma izdarītāju (Meikališa 2015).

Satversmes 95. pants nosaka, ka valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu. Spīdzināšana, citāda cietsirdīga vai cieņu pazemojoša izturēšanās pret cilvēku ir aizliegta. Nevienam nedrīkst pakļaut nežēlīgam vai cilvēka cieņu pazemojošam sodam (Satversme 1922). Kā arī cilvēka pamattiesības noteiktas starptautiskos tiesību aktos.

Neapšaubāmi šajā pētījumā, ņemot vērā tā noteikto apjomu, autors nesaskata iespēju izskatīt visus īpaši aizsargājama cietušā tiesību realizēšanas varinātus. Tomēr uzskata par nepieciešamu pievērst uzmanību, ka saskaņā ar KPL 108. panta piekto punktu, ir paredzēta juridiskās palīdzības sniegšana nepilngadīgajam cietušajam un nepilngadīgā cietušā pārstāvim; tā ir obligāta kriminālprocesā par noziedzīgu nodarījumu, kas saistīts ar vardarbību, ko nodarījusi persona, no kuras nepilngadīgais cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, vai par noziedzīgu nodarījumu pret tikumību vai dzimumneaizskaramību.

KPL 97¹. pants paredz cietuša tiesības, kas galvenokārt ir saistītas ar cietušā tiesībām saņemt informāciju. Tas ir, cietušajam ir šādas tiesības: saņemt informāciju par kompensācijas, tai skaitā valsts kompensācijas, pieteikšanas un saņemšanas nosacījumiem un šajā likumā noteiktajā kārtībā iesniegt pieteikumu par radītā kaitējuma kompensāciju; piedalīties kriminālprocesā, lietojot valodu, kuru viņš prot, ja nepieciešams, bez atlīdzības izmantojot tulka palīdzību; neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem; izlīgt ar personu, kura radījusi viņam kaitējumu, kā arī saņemt informāciju par izlīguma īstenošanu un tā sekām; uzaicināt advokātu juridiskās palīdzības saņemšanai; iesniegt pieteikumu par pasākumu veikšanu pašas personas, tās tuvinieku vai mantas apdraudējuma gadījumā; šajā likumā noteiktajos gadījumos iesniegt pieteikumu par procesuālo izdevumu atlīdzināšanu, kas radušies kriminālprocesā; šajā likumā noteiktajos gadījumos, termiņos un kārtībā iesniegt sūdzību par procesuālo nolēmumu vai kriminālprocesa veikšanai pilnvarotas amatpersonas rīcību; saņemt kontaktinformāciju saziņai par konkrēto kriminālprocesu; saņemt informāciju par pieejamo atbalstu un medicīnisko palīdzību; pieprasīt informāciju par kriminālprocesa virzību, par amatpersonām, kuras veic vai ir veikušas kriminālprocesu.

Piemēram, praksē, kriminālprocesa izmeklēšanas gaitā, īpaši aizsargājama cietušais realizē savas tiesības nopratināšanas gaitā. Liecību snieg-

šana notiek atsevišķā telpā, turklāt bez personām, kuras nav saistītas ar šo izmeklēšanas darbību. Jāpievērš uzmanība arī tam, ka izmeklēšanas gaitā cietušais bieži vien ir galvenais nozieguma aculiecinieks. Parasti tas notiek turpmāk norādītos gadījumos: noziedzīgi nodarījumi pret personu, noziedzīgi nodarījumi pret nepilngadīgo, kā arī vardarbība ģimenē ar tīšu dažāda smaguma miesas bojājumu nodarīšanu, smagu vai vidēji smagu miesas bojājumu nodarīšana neuzmanības dēļ, draudi izdarīt slepkavību vai nodarīt smagus miesas bojājumus, seksuāla rakstura vardarbība (Poudžuna 2008).

Cietušais ir vienīgais kriminālprocesa dalībnieks, kuram var tikt piešķirtas divas lomas (Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija). Tas ir īpaši svarīgi, ja cietušais ir vienīgais liecinieks. Cietušā tiesības lietas iztiesāšanā ir atrunātas Kriminālprocesa likuma 99. un 100. pantā (Sumbarova 2015).

Attiecībā uz tiesībām uz aizstāvību, nepieciešams norādīt, ka praksē var rasties grūtības pierādīt mazturīgas vai maznodrošinātas personas statusu, šī statusa piešķiršana ir smagnēja un nenodrošina vienlīdzīgus nosacījumus visām personām (Kronberga 2019).

KPL 17. nodaļā “Speciālā procesuālā aizsardzība” ir paredzēta noziegumu liecinieku aizsardzība. Līdzīgu aizsardzību personām, kuras liecina kriminālprocesā vai piedalās smaga un sevišķi smaga nozieguma atklāšanā, izmeklēšanā vai iztiesāšanā, paredz Personu speciālās aizsardzības likums (Personu speciālās aizsardzības likums 2005).

Ņemot vērā iepriekš norādīto, veiktais pētījums iekļauj sevī atsevišķas problēmas, kas saistītas ar īpaši aizsargājamo cietušo tiesību raksturojumu un tiesību realizēšanu Latvijas kriminālprocesā, izskatītas dažādu valstu dažu zinātnieku nostājas kriminālprocesa dalībnieku izpētes jomā un, proti, saistībā ar īpaši aizsargājamo cietušo.

Prakstiska nozīme īpaši aizsargājama cietušā tiesību realizēšanā kriminālprocesā (krimināllietā) ir neapstrīdama.

Detalizētāku problēmu, kas saistītas ar īpaši aizsargājama cietušā tiesisko statusu, izpēti autors paredz veikt pētījumā turpmākajā nākotnē. Tomēr jau šobrīd pastāv redzējums atsevišķu jautājumu kriminālprocesa dalībnieku institūta, un, proti, īpaši aizsargājam cietušā, pilnveidei, tāpēc autors piedāvā turpmāk norādītos priekšlikumus.

Papildināt KPL 22. panta otro daļu un izteikt to šādā redakcijā: “Īpaši aizsargājamam cietušajam tiek garantēta valsts kompensācijas maksimālā apmēra izmaksa”.

Papildināt KPL 20. panta ar piekto daļu un izteikt to šādā redakcijā: “Personai ar tiesisko statusu – īpaši aizsargājams cietušais, noteikt valsts nodrošinātu aizstāvību un izlemt jautājumu par valsts aizstāvja darba samaksu no valsts līdzekļiem”.

Bibliogrāfija

- Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija R (83) 7 par pār sabiedrības dalību noziedzības novēršanas politikā. Pieejams: <https://rm.coe.int/council-of-europe-georgia-european-court-of-human-rights-case-study-vi/16807823c4> (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- Joutsen M. (1994) Victim Participation in Proceedings and Sentencing in Europe. International Review of Victimology, p. 3, 57–67. (In English)
- Kriminālprocesa likums. 2005. gada 21. aprīlis, spēkā no 01.10.2005., Latvijas Vēstnesis Nr. 112 (4918), ar grozījumiem no 06.03.2021. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- Kronberga I., Logina E. (2019) Noziegumos cietušo tiesību attīstība Eiropā: Latvija, 48. lpp. Pieejams: https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/cietuso_petijums_2018.pdf (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- Kriminālprocesa likumam – 10. Pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. (2015) Ā. Meikališas zinātniskā redakcijā. Kolektīva monogrāfija – rakstu krājums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 242. lpp. (In Latvian)
- Latvijas Republikas Satversme. Spēkā no 07.11.1922. Latvijas Vēstnesis, Nr. 43, 01.07.1993., ar grozījumiem no 01.01.2019. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- Personu speciālās aizsardzības likums. Latvijas Republikas likums. 2005. gada 19. maijs, spēkā ar 01.10.2005., Latvijas Vēstnesis Nr. 85 (3243), ar grozījumiem uz 24.11.2010. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/109241-personu-specialas-aizsardzibas-likums> (skat. 13.02.2022). (In Latvian)
- Poudžuna I. (2008) Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā. Jurista Vārds, Nr. 42 (547). (In Latvian)
- Strada-Rozenberga K. (2019) Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniskā monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 345. lpp. (In Latvian)
- Sumbarova Ģ. (2015) Уголовный процесс Латвии. Краткий курс. Учебное пособие. (In Russian)

Characterization and realization of the rights of a victim subject to special protection in Latvian criminal proceedings

Summary

The article examines the legal position of a participant in the criminal process in Latvia – victim subject to special protection. The main focus is on the characterization of the participant and the exercise of his rights in criminal proceedings. Along with other participants in the criminal process, he is endowed with a wide range of rights and obligations to fulfill the tasks of the criminal process, and further improvement of his legal situation will serve as a qualitative investigation of criminal trials in Latvia. Our research proposals are one of the conditions for such improvement.

Key words: criminal process, Criminal Procedure Law, participant of criminal process, victim subject to special protection.

BĒRNA LABĀKO INTEREŠU IEVĒROŠANAS PRINCIPS KRIMINĀLTIESĪBĀS

Tiesību zinātņu speciālisti, masu mediji un sabiedrība kopumā aizvien biežāk aktualizē jautājumu par bērna labāko interešu principa ievērošanu, kas liecina par minētā jautājuma nenoliedzamu aktualitāti un pamatvērtību. Speciālisti ir izvirzījuši aksiomātisku secinājumu, proti, ka bērna tiesības prevalē. Līdz ar to, sabiedrības tiesiskā apziņa un izpratne par bērnu tiesībām, vērtējot tiesību institūta ģenēzi, ir piedzīvojuši vērienīgu transformāciju un minētais process joprojām turpinās. Bērnu tiesību sistēma tiek unificēta, izstrādājot jaunus tiesiskos mehānismus, tiesību normas un grozot jau esošās. Raksta mērķis ir izvērtēt bērna labāko interešu principu un tā ievērošanu nepilngadīgā cietušā/liecinieka pratināšanas laikā. Vērtējot ieviestās izmaiņas, ir secināms, ka bērnu tiesību sistēmas pilnveide Latvijā norit salīdzinoši gausi. Krimināltiesībās aizvien ir saskatāmi būtiski trūkumi un nepilnības tiesību aktos un to piemērošanā, kas veicina bērnu retraumatizācijas risku. Kopš 2013. gada joprojām nav izpildītas izvirzītās pamatnostādnes bērniem draudzīgas tiesiskās vides izveidē, kas tiek argumentēts ar finanšu līdzekļu trūkumu. Bērna mājas izveides projekta ideja kopš 2017. gada netika attīstīta un tikai 2021. gadā tiek aktualizēts jautājums par šāda projekta lietderību un projekta ieviešanas vīziju.

Atslēgas vārdi: bērns, bērna labākās intereses, viktimizācija, bērns kā liecinieks/cietušais kriminālprocesā.

Bērna tiesības šobrīd pamatoti ir viena no apspriestākām tēmām speciālistu vidū. Atbildīgo nozaru speciālisti, pētnieki nepārtraukti veic vērienīgu pētniecisko darbu, lai bērnu tiesības tiktu unificētas. Satversmē nepārprotami ir akcentēts, ka valsts aizsargā bērna tiesības (Satversme 110. pants). Tostarp, arī 1989. gada 20. novembra ANO Konvencijas par bērnu tiesībām nostiprina bērnu tiesību prevalēšanu un bērna interešu prioritāti visās ar viņu saistītās darbībās (ANO Konvencijas par bērnu tiesībām 3. panta pirmā daļa). Proti, jau vēsturiski ir iestrādāti mehānismi, lai šobrīd mainītu tiesisko apziņu un vērstu to uz daudz progresīvākiem uzskatiem saistībā ar bērnu un bērna statusu tiesiskos procesos.

Aizvien ir atvērts jautājums par to, kas tad īsti ir bērna labākās intereses un vai šo jēdzienu kopsakarā ir iespējams iekļaut definīcijas rāmjos. Bez šaubām, bērna labākās intereses katrā individuālā gadījumā ir atšķirīgas un katram gadījumam ir nepieciešams individualizēta pieeja. Bērna

labāko interešu tvērums ir plašs un tostarp arī tas nav nekas precīzs un konkrēts, līdz ar to, tiesību normu piemērotājam ir jābūt apveltītam ar spējām interpretēt konkrēta gadījuma faktiskos apstākļus ar bērna labāko interešu jēdzienu, kas ietver sevī ne tikai tiesību apjomu, bet arī pienākumu. Pētnieku, speciālistu būtiskākais uzdevums ir izveidot bērniem draudzīgu tiesisko vidi, kura pēc savas būtības būtu universāla un pakārtota bērna interesēm. Tādējādi speciālisti šobrīd atrodas izaicinājuma priekšā, lai maksimāli aptvertu visu bērnu tiesību un pienākumu spektru un iekļautu to vienotā sistēmā. Krimināltiesību nozare šajā gadījumā nav izņēmums, speciālisti jau gadiem ilgi nevar nonākt pie galīgā redzējuma kā gan īsti būtu jāizskatās bērnu tiesību aizsardzības sistēmai krimināltiesības. Bez šaubām, ir paveikts vērienīgs darbs, lai krimināltiesību nozares normatīvie akti atbilstu bērnu tiesību aizsardzības starptautiskām prasībām un standartiem. Ir veiktas vērienīgas izmaiņas normatīvajos aktos, ir veikti pētījumi, meklēti un izmēģināti dažādi problēmjautājumu risinājumi, taču joprojām viss process norit samēra gausi. Autorprāt, bērnu tiesību jomā valsts varai kopumā būtu jārikojas proaktīvi. Svarīgākais bērnam draudzīgās tiesiskās vides izveidē ir laiks, jo nav pieļaujams, ka pastāvošā tiesību sistēma traumē bērna emocionālo stāvokli, taču satraucošākais ir tas, ka novēlotas likumdevēju rīcības rezultātā, bērns var tikt pakļauts retraumatizācijai jeb atkārtotai viktimizācijai.

Aplūkojot krimināltiesību nozari cauri bērnu tiesību prizmai, ir secināms, ka minēto jautājumu ir jāaplūko no diviem būtiskiem, tiesiskiem aspektiem, un proti, gadījumos, kad bērns ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu un, gadījumos, kad bērns kā tiesību subjekts ir cietušais vai liecinieks. Pēc autora domām, gan vienā, gan otrā gadījumā pastāv nepilnības un robežtiesību normās un faktiskajā tiesību normu piemērošanā. Bet kopšakarā visas nepilnības, būtiski kavē bērnu tiesību ievērošanu un nodrošināšanu.

Rakstā ietvaros, autors aplūkos tieši bērna labāko interešu ievērošanas principu, kad nepilngadīgais ir cietušais vai liecinieks kriminālprocesā.

Bērns kā tiesību subjekts

Bērni ik dienu saskaras ar krimināltiesību sistēmu un šajā gadījumā autors nevēlas nošķirt vai bērns ir veicis noziedzīgu nodarījumu vai bērns meklē tiesisku atbalstu un aizsardzību kā cietušais un/vai liecinieks, visos gadījumos runa būs par bērnu un tieši uz to ir jāreducē uzmanība. Bērns ir uzskatāms par īpašu tiesību subjektu, jo pēc savas būtības viņam trūkst

brieduma un mentālo spēju aizsargāt savas intereses. Eiropas Savienības pamattiesību harta nedefinē visaptverošu bērnu tiesību aizsardzības prevālēšanas principu, proti, ka visās darbībās, kas attiecas uz bērniem, neatkarīgi no tā, vai tās veic valsts iestādes vai privātas iestādes, pirmkārt jāņem vērā bērna intereses (Eiropas Savienības pamattiesību harta 24. pants).

Jebkurš speciālists vai pētnieks bez īpašām grūtībām nedefinēs kā aksiomu kas ir bērns. Visbiežāk dzirdamā atbilde būs, ka tā ir persona vecumā līdz 18 gadu vecumam.

Zinātniskajā literatūrā pastāv jēdziena “bērns” terminoloģiskā daudzveidība. Pēc savas būtības bērns ir indivīds, kas vēl nav pieaugušais, tomēr starptautiskajos dokumentos joprojām trūkst vienotas terminoloģijas (Ziemele 2000).

1989. gada 20. novembra ANO Konvencija par bērnu tiesībām nosaka, ka bērns ir jebkura cilvēciska būtne, kas vēl nav sasniegusi 18 gadu vecumu, ja vien pēc likuma, kas piemērojams bērnam, viņa nepilngadība neiestājas agrāk (ANO Konvencijas par bērna tiesībām, 1. pants). Tostarp, arī Bērnu tiesību aizsardzības likums nosaka, bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas (Bērnu tiesības aizsardzības likuma 3. panta 1. daļa).

Bērns kā cietušais vai liecinieks kriminālprocesā

Pirmais starptautiskais tiesību akts, kurā tiek pausta ideja par bērna tiesību aizsardzību, ir 1924. gada 26. septembra Ženēvas Bērna tiesību deklarācija (Geneva Declaration of the Rights of the Child). Tieši šī deklarācija lika pamatus turpmākai bērnu tiesību aizsardzības sistēmas izveidei un, ņemot par pamatu Ženēvas Bērna tiesību deklarācijas principus, 1959. gada 20. novembrī tika pieņemta Bērnu tiesību deklarācija, kurā ir uzsvērts, ka bērnam ar likumu un citiem līdzekļiem ir jānodrošina īpaša aizsardzība, kā arī jārada iespējas un labvēlīgi apstākļi veselīgai un normālai fiziskai, intelektuālai, tikumiskai, garīgai un sociālai attīstībai brīvības un cieņas apstākļos (1959. gada 20. novembra ANO Bērnu tiesību konvencija). Vēlāk jau 1989. gada 20. novembra ANO Konvencijā par bērnu tiesībām tika apvienoti starptautiskie standarti un principi bērnu tiesību aizsardzībā, proti, tika pieņemts visaptverošs, universāls tiesību akts, kurš nav zaudējis savu aktualitāti līdz pat šim brīdim.

Starptautiskos bērnu tiesību aizsardzības normatīvos aktos definētie principi ir iekļauti arī krimināltiesībās un minētie tiesību akti veido vienotu

tiesisko bērnu tiesību aizsardzības sistēmu. Kriminālprocesa likumā ir noteikts, ka bērnam ir tiesības saņemt palīdzību, tiesības būt aizsargātam no grūtībām kriminālprocesa laikā, tiesības būt drošībā, tiesības būt pasargātam no turpmākiem pāri darījumiem, tiesības, ka pret viņu izturas ar cieņu un iejūtību, ir tiesības tikt uzklausītam un paust savu viedokli u.tml. (Kriminālprocesa likums).

Likumdevējs, ņemot vērā Eiropas Padomes Ministru komitejas Pamatnostādnes par bērniem piemērotu tieslietu sistēmu (Pamatnostādnes par bērniem piemērotu tieslietu sistēmu 2010) un 2012. gada 16. novembra Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu 2012/29 (Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2012/29), izstrādāja grozījumus Kriminālprocesa likumā. Ar grozījumiem tika prezumēts, ka bērns ir īpašs tiesību subjekts, kuram ir nepieciešams veltīt īpašu uzmanību un jāvelta pastiprināts atbalsts. Proti, veicot procesuālas darbības, procesa virzītājam jāņem vērā bērna vecums, briedums un mentālā veselība un jāveic, autorprāt, vissarežģītākais darbs, proti, jāapvieno brīžiem neapvienojamais – bērna labākās intereses un krimināltiesību mērķis un uzdevumi.

Autorprāt, tieši likumprojekta grozījumu pieņemšana ir vērtējama kā būtisks solis uz priekšu bērniem draudzīgas tiesiskās vides izveidei Latvijā. 2016. gada 18. februāra likumprojekta “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” sākotnējā ietekmes novērtējuma ziņojumā ir norādīts, ka nepilngadīgie vienmēr uzskatāmi par īpaši aizsargājamiem un jau esošais Kriminālprocesa regulējums paredz īpašu attieksmi pret nepilngadīgo cietušo. Darba grupas praktiķi, kas ikdienas darbā saskaras ar cietušajiem, norādīja, ka nepilngadīgie ietilpst to personu lokā, kurās ir neaizsargātākas un vieglāk ievainojamas (“Grozījumi Kriminālprocesa likumā” sākotnējā ietekmes novērtējuma ziņojums).

Būtiski ir atzīmēt, ka nevienā tiesību aktā līdz šim nav sniegta precīza definīcija jēdzienam “bērna labākās intereses”. Tiesību normu piemērotājam ir jāpārzina virkne normatīvo aktu, tiesību principu, lai konkrētajā gadījumā, pielietojot tiesību normu interpretācijas metodes, izsecinātu, jēdziena “bērna labākās intereses” tvērumu. Autorprāt, termins “bērna labākās intereses” ir daudzšķautnains un iekļaut šādu terminu formālā juridiskā definīcijā nav iespējams un tam nav saskatāms lietderības pamatojums.

Tieslietu ministrija ir iesniegusi priekšlikumus Bērnu tiesību aizsardzības likuma grozījumiem un tiek rosināts likumā iekļaut 11 kritērijus, kas jāievēro bērna interešu vērtēšanas procesā. Tieslietu ministrijas ieskatā, nosakot bērna labākās intereses, ir jātiecas uz bērna situācijas ilgtspējīgu

risinājumu, atbilstoši situācijai ņemot vērā, cik lielā mērā veicamie pasākumi bērnam nodrošina: līdzsvarotu attīstību un emocionāli tuvas, pastāvīgas, ģimeniskas attiecības; bērna vajadzībām un spējām atbilstošu izglītību; bērna vajadzībām atbilstošu veselības aizsardzību; bērna vecumam, emocionālajām un fiziskajām vajadzībām atbilstošu aprūpi; atbalstu bērna garīgajai un fiziskajai attīstībai; iespēju bērnam attīstīt savu individualitāti, spējas un intereses; bērna līdzdalību ar viņu saistītu lēmumu pieņemšanas procesos; bērna viedokļa uzklauššanu un ievērošanu atbilstoši bērna vecumam, briedumam un spējai formulēt viedokli; bērna pasargāšanu no lojalitātes konflikta; drošu vidi, kurā bērnam augt un attīstīties, aizsardzību no vardarbības, apdraudējuma, antisociālas uzvedības un atkarību ietekmes; citus apstākļus, kam ir nozīme attiecīgajā situācijā (Priekšlikumi likumprojektam “Grozījumi Bērnu tiesību aizsardzības likumā”).

Sobrīd, vērtējot tiesību aktus, ir secināms, ka jēdziens “bērna labākās intereses” ir saistīts ar jebkādas diskriminācijas aizliegumu (Bērnu tiesības aizsardzības likuma 3. panta otrā daļa), pienācīgu tiesisko aizsardzību (Augstākās tiesas 2006. gada 8. jūnija lēmuma lietā Nr. SKA-299/2006 12. punkts), principu, ka tiesiskajās attiecībās, bērna tiesības un intereses prevalē (Bērnu tiesības aizsardzības likuma 6. panta pirmā daļa). Minētie principi ir asimilējami tostarp arī krimināltiesībās un ir aplūkojami no visplašākā bērna labāko interešu tvēruma. Tiesību normu piemērotāja pienākums ir katrā individuāla gadījumā veikt katras savas rīcības un lēmuma detalizētu izvērtējumu un analīzi, lai nodrošinātu bērna labāko interešu principa ievērošanu.

Kriminālprocesa likuma 151. pants, 152. pants un 153. pants nosaka detalizētu kārtību kā tiek pratināts nepilngadīgais. Kriminālprocesa likums nosaka, ka īpaši aizsargājama cietušā pratināšana tiek veikta atsevišķā tam piemērotā telpā vai bez citu ar konkrēto procesuālo darbību nesaistītu personu klātbūtnes. Nepilngadīgā pratināšanas norises gaitu fiksē skaņu un attēlu ierakstā, ja tas ir nepilngadīgā labākajās interesēs un ja tas ir vajadzīgs kriminālprocesa mērķa sasniegšanai. Nepilngadīgā, kas atzīts par cietušo no vardarbības, pratināšanas norises gaitu fiksē skaņu un attēlu ierakstā, izņemot gadījumus, kad tas ir pretrunā ar nepilngadīgā labākajām interesēm vai traucē kriminālprocesa mērķa sasniegšanu. Ja psihologs norāda procesa virzītājam, ka 14 gadus nerasniegušās personas psihei vai tāda nepilngadīgā psihei, kas atzīts par cietušo no vardarbības, var kaitēt atkārtota tieša pratināšana, tā izdarāma tikai ar izmeklēšanas tiesneša atļauju, bet tiesā – ar tiesas lēmumu. Ja psihologs uzskata, ka 14 gadus nerasniegušās personas psihei vai tāda nepilngadīgā psihei, kas

atzīts par cietušo no vardarbības, var kaitēt tieša pratināšana, to var izdarīt ar tehnisko līdzekļu un psihologa starpniecību. Ja izmeklētājs vai prokurors tam nepiekrīt, tieša pratināšana izdarāma tikai ar izmeklēšanas tiesneša atļauju, bet tiesā – ar tiesas lēmumu (Kriminālprocesa likums, 151. pants, 152. pants, 153. pants).

Autors vēlas vērst uzmanību, ka nepilngadīgo nopratināšanas procedūrai ir saskatāmi būtiski trūkumi. Diemžēl normas saturs, mērķis un jēga (ratio legis) praksē ne vienmēr tiek piemēroti atbilstoši bērna labākajām interesēm. Šādu trūkumu esamību atzīst arī likumdevējs.

Un proti, 2016. gada 18. februāra grozījumi Kriminālprocesa likumā tika izstrādāti, saskaņā ar 2013. gada 21. augusta MK rīkojumu Nr. 392 “Par Bērna noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņem 2013.–2019. gada”, kurā noteikts, ka pamatnostādņu mērķis ir samazināt bērnu noziedzību, novērst noziedzīgu uzvedību veicinošus faktoros, kā arī uzlabot bērnu drošību, aizsargājot tos no veselības un dzīvības apdraudējuma (2013. gada 21. augusta MK rīkojums Nr. 392). Savukārt, informatīvajā ziņojumā “Par Bērna noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņu 2013.–2019. gadam izpildi” ir norādīts, ka ir pasākums, kurā vēlamais progress nav panākts un vēlamais rezultāts sasniegts daļēji, jo tā īstenošanai netika piešķirti nepieciešamie finanšu līdzekļi. Minētais pasākums ir saistīts ar bērniem draudzīgu intervēšanas telpu izveidošanu un ierīkošanu, kas savu aktualitāti saglabā arī turpmākajā periodā (Informatīvais ziņojums). Pēc statistikas datiem uz 2019. gadu bija plānots izveidot 27 bērnu vajadzībām atbilstošas telpas, taču izveidotas tika tikai 10 telpas, kas nav pat puse no plānota. Šādu telpu neesamība ir vērtējama kā būtisks bērnu tiesību pārkāpums, jo bērni viena kriminālprocesa ietvaros tiek pratināti vairākkārt, un bērniem vienu un to pašu notikumu ir jāatstāsta vairākām amatpersonām un speciālistiem, kas viennozīmīgi rada risku bērna retraumatizācijai. Tā, piemēram, Daugavpils pilsētas bāriņtiesa ir nozīmēta šobrīd par pārstāvi bērnam, kurš iespējams ir cietis no seksuālas vardarbības. Bērns liecības ekspertam ir sniedzis 2020. gada sākumā. Šobrīd ar tiesas nolēmumu ir noteikta atkārtota ekspertīze, jo aizstāvība ir norādījusi uz ekspertīzes atzinumā esošajiem būtiskiem trūkumiem. Taču būtiski ir atzīmēt, ka ekspertīzes laikā netika veikts audio un/vai video ieraksts, kas kalpotu šobrīd pat neatsveramu pierādījumu lietā. Šādu apstākļu dēļ, bērnam atkārtoti būs jāstāsta par traumatiskiem pārdzīvojumiem, kas nenovēršami radīs retraumatizāciju (Bāriņtiesas lieta Nr. 3.5/32-2020).

Minētais pierāda, ka likumdevējs nonāk pretrunā ar deklarēto bērna labāko interešu principa prevalēšanu, proti, likumdevējs ir licis citas intereses primārāk nekā bērna tiesības, kas ir pretrunā ar 1989. gada 20. novembra ANO Konvenciju par bērnu tiesībām, jo konvencijas komentāros ir norādīts, ka vārdu savienojums “primārais apsvērumus” izsaka to, ka citus faktoros nedrīkst uzskatīt par tik pat svarīgiem kā bērna intereses (CCPR, General Comment Nr. 14 (2013)). Šāda likumdevēja pasīvā attieksme ir uzskatāma par rupju bezdarbību, jo kopš 2013. gada nav atrasti pietiekami finanšu līdzekļi, lai izveidotu bērniem draudzīgu tiesisko vidi kriminālprocesuālu darbību veikšanai. Līdz ar to, lielākoties, tiesību normu piemērotājam, ir ierobežota iespēja piemērot Kriminālprocesa likuma 151. pantā noteikto kārtību procesuālo darbību veikšanai. Tieslietu ministrs ir paudis viedokli, ka ceļš uz bērna labklājību valstī nav sacīkstes par to, kurš ir labākais, bet gan par to, ko mēs kopīgi ilgtermiņā spējam izdarīt mūsu bērnu labā (Bordāns 2021). Autors vēlas vērēt uzmanību, ka kopš 2013. gadā ilgtermiņa risinājumi netika atrasti un par bērnu tiesību aizsardzības sistēmas sakārtošanas vīziju tiek runāts tikai tagad. Kā arī, šobrīd nav skaidrības, kad ieplānotā vīzija tiks realizēta. Autorprāt, bērnu tiesību aizsardzības sistēmas pilnveidei būtu jābūt tūlītējam pasākumu kopumam un minētai tiesību nozarei ir jābūt prioritātei.

2021. gada 1. jūnijā norisinājās stratēģiskā diskusija “Bērni 2025”, kuras laikā tika apspriesti jautājumi par bērnu tiesību aizsardzības sistēmu un tās reformām. Diskusijas dalībnieki (Ministru prezidenta biedrs, tieslietu ministrs Jānis Bordāns un labklājības ministre Ramona Petraviča u.c. vadītāji un vadošie speciālisti) atzina, ka bērnu tiesību aizsardzības sistēma šobrīd atrodas strauju pārmaiņu procesā un visi dalībnieki atbalstīja ideju, par Bērna mājas projektu īstenošanu, lai ar bērniem, kas izdarījuši likuma pārkāpumus vai cietuši no tiem, strādātu bērniem labvēlīgā vidē un novērstu atkārtotu traumatisku pieredzi (Stratēģiskā diskusija “Bērni 2025”). Autorprāt, Bērna mājas izveide ir neatliekami prioritārs pasākums. Bez tam, jau 2017. gadā tika izveidots pilotprojekts “Bērna māja”, kuru īstenoja nodibinājums “Centrs Dardedze”. Pēc pieejamiem datiem, aptuveni sešu mēnešu laikā tika noplatināti 22 bērni un gada beigās tika iesniegti ieteikumi “Bērna mājas” modeļa ieviešanai visā Latvijā. Pilotprojekts izmaksāja – 48 800 EUR (Pilotprojekts “Bērna māja”). Proti, kopš 2017. gada, kad no valsts budžeta tika piešķirti līdzekļi pilotprojekta realizācijai, praktiski nekas netika izdarīts, lai šādu projektu īstenotu arī turpmāk. Šāda projekta realizācija ir bijusi formāla. Šobrīd

diskutēt par Bērna mājas projekta ieviešanu ir novēloti, jo jau 2017. gadā tika pierādīta šāda projekta lietderība, ieguvums un tika iesniegti ieteikumi modeļa realizācijai. Iepriekš minētajā, autorprāt, ir caurskatāma valsts mainīgā nostāja bērnu tiesību aizsardzības nodrošināšanā, proti, ka bērna labāko interešu ievērošana likumdevējam līdz šim nav bijusi prioritāte un valsts nostāja ir vērtējama kā formāla.

Secinājumi

Jēdziens “bērna labākās intereses” apzināti nav iekļauts konkrētos definīcijas rāmjos, jo bērna labākās intereses katrā individuālā gadījumā ir atšķirīgas un katram gadījumam ir nepieciešama individualizēta pieeja, bez tam, jēdziens ir daudzšķautnains un iekļaut to formālā juridiskā definīcijā nav iespējams, un nav saskatāms lietderības pamatojums. Jēdziens “bērna labākās intereses” ir saistīts ar jebkādas diskriminācijas aizliegumu, pienācīgu tiesisko aizsardzību, un principu, ka tiesiskajās attiecībās, bērna tiesības un intereses prevalē.

Tiesību piemērotāja pienākums ir katrā individuāla gadījumā veikt katras savas rīcības un lēmuma izvērtējumu, lai izvairītos no bērnu interesēm neatbilstošu lēmumu pieņemšanas.

Nepilngadīgo nopratināšanas procedūrai ir saskatāmi būtiski trūkumi. Normas saturs, mērķis un jēga (ratio legis) praksē ne vienmēr tiek piemēroti atbilstoši bērna labākajām interesēm. Proti, Latvijā kopš 2013. gada, pietiekošā daudzumā nav izveidotas un ierīkotas telpas, lai bērniem draudzīgā vidē veiktu procesuālas darbības, kā rezultātā, bērni tiek nopratināti vairākkārt viena kriminālprocesa ietvaros, kā arī, bērniem atkārtoti ir jāsniedz liecības vairākām amatpersonām/ekspertiem/psihologiem, kas neatbilst bērna labāko interešu jēdziena būtībai.

Bērna mājas izveides projekts ir viens no svarīgākajiem pasākumiem bērnu tiesību aizsardzības sistēmas reformā, un projekts ir jārealizē pēc iespējas īsākos termiņos. Projekta neatsverams nozīmīgums tika pierādīts jau 2017. gadā, kad tika iesniegti arī ieteikumi modeļa realizācijai.

Bibliogrāfija

- ANO Bērnu tiesību konvencija, 1959. gada 20. novembris. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/berndekl.htm> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
ANO Konvencija par bērna tiesībām 1989. gada 20. novembris. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).

- Augstākās tiesas 2006. gada 8. jūnija lēmums lietā Nr. SKA-299/2006. Pieejams: <https://at.gov.lv/lv/judikaturas-nolemumu-arhivs-old/senata-administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba/2006> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Bērnu tiesības aizsardzības likums. Latvijas Republikas likums. 08.07.1998. Latvijas Vēstnesis, 199/200 (1260/1261). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Bordāns J. (2021) Bērnu tiesību aizsardzība – no Tieslietu ministrijas skatupunkta. Jurista Vārds, Nr. 23(1185). (In Latvian).
- CCPR, General Comment Nr. 14 (2013), CRC/C/GC/14 (29 May 2013). Pieejams: http://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf. (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Daugavpils pilsētas bāriņtiesas lietas Nr. 3.5/32-2020 materiāli [nepublicēti]. Eiropas Padomes Ministru komitejas Pamatnostādnes par bērniem piemērotu tieslietu sistēmu, 2010. gada 17. novembris. Pieejams: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Citi/Guidelines_on_child_friendly_justice.pdf (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2012/29, 2012. gada 16. novembris. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=en> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Eiropas Savienības pamattiesību harta (2016/C 202/02). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=ES> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Geneva Declaration of the Rights of the Child, 26 September, 1924. Pieejams: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Priekšlikumi likumprojektam “Grozījumi Bērnu tiesību aizsardzības likumā. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/FB803E154DF20BF4C22586C6003529BE?OpenDocument> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Informatīvais ziņojums “Par Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņu 2013.–2019. gadam izpildi”. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40496614> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Kriminālprocesa likums. Latvijas Republikas likums. 11.02.2005. Latvijas Vēstnesis, 74 (3232). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=107820> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Republikas likums. 01.07.1993. Latvijas Vēstnesis, 43. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Likumprojekta “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” sākotnējā ietekmes novērtējuma ziņojums, 2016. gada 18. februāris. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/>

- LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/A2A8DD03D30A2D10C2257E580025A39E?OpenDocument (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- MK rīkojums 2013. gada 21. augusta Nr. 392 “Par Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādņēm 2013.–2019. gada”. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=259219> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Pilotprojekts “Bērna māja”. Pieejams: <https://centrsdardedze.lv/projekti/noslegtie-projekti/pilotprojekts-berna-maja-1/> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Stratēģiskā diskusija “Bērni 2025”. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/jaunums/strategiska-diskusija-berni-2025-iezime-jaunus-izaicinajumus-bernu-tiesibu-aizsardzibas-joma> (skat. 29.09.2021). (In Latvian).
- Ziemele I. (2000) *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: Zvaigzne ABC. (In Latvian).

The principle of observance of the best interests of the child in criminal law

Summary

The concept “the child best interests” is wide and there is nothing precise and specific about it. The applicator of legal provisions must be endowed with the abilities interpret specific actual circumstances of the case with the concept of the best interests of the child, which contains not only the scope of the right, but also the obligation. The question is still open about what the best interests of the child really are and whether this concept is possible to include in definitions frames. The child best interests in each individual case are different and an individualized approach is needed in each case.

The most important thing in creating a child-friendly legal environment is time, because it is not acceptable, that the existing legal system traumatizes the child emotional state. But the most worrying thing is that as a result of late action by the legislators, the child may be subjected to retraumatization or re-victimization. The child is considered as a special right subject, because he lacks maturity and mental capacity to protect own interests.

Charter of Fundamental Rights of the European Union defines the overarching principle of the protection of children’s rights – the best interests of the child shall be a primary consideration in all cases. There are significant shortcomings in the procedure for questioning minors. In practice, the content, purpose and meaning (ratio legis) of a legal norm is not always applied in accordance with the best interests of the child.

Key words: child, the best interests of the child, victimization, the child as a witness / victim in criminal proceedings.

ZIŅAS PAR AUTORĪEM / ABOUT AUTHORS

Giga ABUSERIDZE (Latvija)
Dr.iur., Rīgas Stradiņa
universitāte
giga.abuseridze@rsu.lv

Natālija ASAČA (Latvija)
MBA, Mg. iur., Baltijas
Starptautiskā akadēmija
natalija.asaca@inbox.lv

Jurijs FJODOROVŠ (Latvija)
Mg.iur., Valsts policijas koledža
jurijs.fjodorovs@latgale.vp.gov.lv

Inese GEIDA (Latvija)
Mg.iur., Valsts policijas koledža
Latgales filiāle
inese.boluza@gmail.com

Māris INTLERS (Latvija)
Mg.iur., doktorants
maris@intlers.lv

Nikolajs JEFIMOVŠ (Latvija)
Dr.iur., Daugavpils Universitāte
nikolajs.jefimovs@du.lv

Jeļena KIGITVIČA (Latvija)
Bac.iur., juriste
lendelena@inbox.lv

Aldona KIPĀNE (Latvija)
Dr.iur., Rīgas Stradiņa
universitāte
aldonakipane@inbox.lv

Olga KOVAĻOVA (Latvija)
Bac.iur., juriste
olga.kovalova@rezekne.lv

Kristīne KUZŅECOVA (Latvija)
Mg.iur., Daugavpils Universitāte
kkuznecova@me.com

Kristaps MIKOSS (Latvija)
Mg.iur., sertificēts mediators
kristaps@mikoss.lv

Daina OSE (Latvija)
Dr.iur., Latvijas Universitāte
daina.ose2010@gmail.com

Karīna TARVĀNE (Latvija)
Mg.iur., Baltijas Starptautiskā
akadēmija
tktk222232@gmail.com

Igors TOMAŠEVŠ (Latvija)
Mg.iur., Baltijas Starptautiskā
akadēmija
igors.tomasevs@gmail.com

Ruta VELIKA (Latvija)
Doktorante, Mg.iur., Daugavpils
Universitāte
rutix@inbox.lv

VISPĀRĪGĀS PRASĪBAS ZINĀTNISKAM RAKSTAM

Raksta apjoms: 6–7 lpp. (A4 formātā).

Raksta manuskripts iesniedzams pa elektronisko pastu ikgadeja.konference@du.lv. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*MSWord*); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1,5. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta anotācija: raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija. Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētījuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda atslēgas vārdi (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību). Nepieciešams arī šo atslēgas vārdu tulkojums valodā, kurā ir kopsavilkums.

Raksta kopsavilkums: Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jā sagatavo angļu vai krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai angļu valodā.

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties pie attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālista – valodas nesēja. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt.). Atsauces ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas, diagrammas un citi ilustratīvie materiāli noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tādiem materiāliem ir jābūt ar kārtas numuriem un virsrakstiem. Materiāliem jāizveido to elektroniskā versija un jāiesniedz konferences organizatoriem pa e-pastu ikgadeja.konference@du.lv

References (rakstā izmantoto iespieddarbu saraksts) jāveido un jānoformē precīzi pēc šādiem paraugiem:

Monogrāfijām (grāmatām un brošūrām):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologischeskoje voobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Rakstiem krājumos:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Rakstiem žurnālos:

Bela B. (1997) Identitātes daudzveidība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sotsiologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Rakstiem laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matemātikā pasaule un Latvija. *Zinātnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materiāliem no interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References sakārtojamas autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) latīņu alfabēta secībā.

RAKSTI, KURI NEATBILST PRASĪBĀM, NETIKS PUBLICĒTI!

GENERAL REQUIREMENTS FOR THE PAPER

The size of the article: 6–7 ph. (A4 format).

The manuscript of the article is to be submitted by e-mail ikgadeja.konference@du.lv. The text should be typed using MS Word *Times New Roman*; the size of letters 12, the interval between lines 1,5. Left margin 3,5 cm; right margin 2 cm; from the top and from the bottom 2,5 cm. If were used special computer programs, they are to be submitted together with the article.

Abstract of the article: in the beginning of the article after title is to be located abstract of the article. In the abstract should be indicated aim, tasks, problem of the research, novelty of the research and main conclusions. The the separate paragraph should be noted key words (terms that reveal the essence of the issues discussed in the article).

Key words should be translated on the language, in which is written abstract of the article.

Summary of the article: for articles in Latvian summary should be prepared in English or Russian; for articles in English summary should be prepared in Latvian or Russian and for articles in Russian summary should be prepared in English or Latvian.

Language of the article: literary, terminologically precise. If the author is preparing the article in a foreign language, the author is responsible for the quality of the language. Author can ask consultation of specialist of relevant social sciences. *Articles in which the language will not follow the rules of spelling, will not be accepted for reviewing.*

Scientific appliance of the article: (references and remarks, bibliography, tabels, diagrams, charts, graphs and etc.). References in the article should be placed according to this pattern: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Remarks and explanations should be placed at the end of the article. Tables, graphs, diagrams, charts and other illustrative materials in the article should be presented indicating the source of the material and, if necessary, the methods applied to draw up tables, graphs, diagrams, charts (calculation, data summarizing and etc.). All materials should have a number and the title. For these materials should be prepared electronic version, which is to be submitted to Conference Team by e-mail ikgadeja.konference@du.lv

References (the list of sources used in the article) formed and executed in accordance with these samples:

For monographies (books and brochures):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) *Sociologicheskoe voobrazhenie*. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Collected articles:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Articles in journals:

Bela B. (1997) Identitātes daudzumsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) Matemātikā pasaule un Latvija. *Zinātnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References should be compiled in the Roman alphabet's order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).

THE ARTICLES, WHICH DO NOT COMPLY WITH THE GENERAL REQUIREMENTS, WILL NOT BE PUBLISHED!

Tehniskais redaktors,
atbildīgais par izdevumu: **Nikolajs Jefimovs**

Maketētāja: **Marina Stočka**

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Iespīests DU Akadēmiskajā apgādā “Saule” —
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija.